

พระบอรรษาภิรมย์
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหิตโรศวังสุวรรณ์
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๗ มกราคม ๒๕๕๓

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961202329

บ 28396

DS
581
ป618พ
2559

สุจิตรา สันธนาภรณ์.
พระบวรราชานุสรณ์พระบาท
สมเด็จพระปาวเรนทราเมศ
มहितเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว 7 มกราคม 2559.

#75497

วันที่.....	5	, 11.พ.	, 2559
เลขทะเบียน.....	ปฎ๑๓96		
เลขหมู่.....	581		
	1618 พ.พ. 2559		

พระบอรรราชานั๑รณั

พระบาทสมเด็จพระป๑เรนทรามา๑ศ มหิต๑เร๑รึ๑ง๑ร๑ร๑

พระป๑น๑เก๑้า๑เจ้า๑อ๑ยั๑ห๑

๑ มกราคม ๒๕๕๑

๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑

๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑

๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี

พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อกันมา ดังนี้

- รัชกาลที่ ๑** พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหากัฏฐิบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 รัชกาลที่ ๑
 พระราชินี สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี (๒๒๘๐-๒๓๖๙)
 รัชกาลที่ ๑
 พระราชินี กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (๒๒๘๖-๒๓๔๖)
 รัชกาลที่ ๑
 พระราชินี เป็นพระราชภาตาร่วมพระราชชนกชนนีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว ๓ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงพระราชทานอุปราชภิเษกแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
 รัชกาลที่ ๑
 พระราชินี กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข คือ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์ (๒๒๘๙-๒๓๔๙) เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุตาวรกับ พระอินทรรักษา (หม่อมสมเสม)
- รัชกาลที่ ๒** พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหากัฏฐิบรมนาถ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 รัชกาลที่ ๒
 พระราชินี สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (๒๓๑๐-๒๓๗๙)
 รัชกาลที่ ๒
 พระราชินี กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ (๒๓๑๖-๒๓๖๐)
 รัชกาลที่ ๒
 พระราชินี เป็นพระราชภาตาร่วมพระราชชนกชนนีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- รัชกาลที่ ๓** พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาเชษฐาภินทร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ ๓
 พระราชินี กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ (๒๓๒๘-๒๓๗๕) เป็นพระเจ้าลูกเธอที่ ๑๗ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (เจ้าจอมมัญเญอทิศาเจ้าพระยานค (พัฒน์) เป็นเจ้าจอมมารดา) และเป็นพระราชบุตรเชษฐกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

* ปีพระราชสมภพกับปีเสด็จสวรรคต

รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาอมงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 วังหลวง (๒๓๔๗-๒๔๑๑) ประสูติ ๒๓๔๗ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๓๔๔ สวรรคต ๒๔๑๑
 พระราชินี สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี (๒๓๗๗-๒๔๐๔)
 วังหน้า (พระมหากษัตริย์องค์ที่สอง) พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศวร
 พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๓๕๑-๒๔๐๘) เป็นพระราชภาดาพร้อมพระราชชนกชนนี
 กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราช
 วังหลวง (๒๓๙๖-๒๔๕๓) ประสูติ ๒๓๙๖ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๑๑ สวรรคต ๒๔๕๓
 พระราชินี สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ (๒๔๐๖-๒๔๖๒)
 วังหน้า กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ (๒๓๘๑-๒๔๒๘) เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ใน
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จ
 ทิวศตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการ
 เลิกตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรฯ หรือวังหน้า และทรงสถาปนาสมเด็จพระบรม
 โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารตามพระราชประเพณีเดิม ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรง
 สถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ๒ ครั้ง

ครั้งแรก ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (ที่ ๑ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา
 บรมราชเทวี) (๒๔๒๑-๒๔๓๗) เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ แต่สวรรคต พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อพระชันษา ๑๗ ปี

ครั้งที่ ๒ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา
 บรมราชินีนาถ) เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗

รัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า
 (๒๔๒๓-๒๔๖๘) ประสูติ ๒๔๒๓ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๕๓ สวรรคต ๒๔๖๘

รัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 (๒๔๓๖-๒๔๘๔) ประสูติ ๒๔๓๖ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๖๘ สวรรคต ๒๔๘๔
 พระราชินี สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี(๒๔๔๗-๒๕๒๗)

รัชกาลที่ ๘ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาอานันทมหิดล (๒๔๖๘-๒๔๘๙)
 ประสูติ ๒๔๖๘ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๗๗ สวรรคต ๒๔๘๙

รัชกาลที่ ๙

พระราชินี

สยามมกุฎราชกุมาร

สยามบรมราชกุมารี

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหา

ประสูติ ๕ ธันวาคม ๒๔๗๐ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๘๙-ปัจจุบัน

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (๒๔๗๕-ปัจจุบัน)

พลเอกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ ทรงดำรงพระราช

อิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร

เมื่อ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕

พลเอกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตา กิติวัฒนาตุลโสภาคย์

ทรงรับพระราชทานสถาปนาพระราชอิสริยยศ เป็น สมเด็จพระเทพรัตน

ราชสุดาเจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัชนีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี

เมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๒๐

สายราชสกุลในพระบรมราชวงศ์จักรี

รัชกาลที่ ๑

๑. อินทรางกูร	๒. ทัพกุล	๓. สุริยกุล	๔. ฉัตรกุล
๕. พึ่งบุญ	๖. ดาราการ	๗. ดวงจักร์	๘. สุทัศน์

รัชกาลที่ ๒

๑. อาภรณ์กุล	๒. มาลากุล	๓. กล้วยไม้	๔. กุสุมา
๕. เดชาติวงศ์	๖. พนมวัน	๗. กุญชร	๘. เรณูนันทน์
๙. นิยมิศร	๑๐. ทินกร	๑๑. ไพฑูรย์	๑๒. มหากุล
๑๓. วัชรวิวงศ์	๑๔. ชุมแสง	๑๕. สนิทวงศ์	๑๖. มรกฎ
๑๗. นิลรัตน์	๑๘. อรุณวงศ์	๑๙. กปิตถา	๒๐. ปราโมช

รัชกาลที่ ๓

๑. ศิริวงศ์	๒. โกเมน	๓. คเนจร	๔. งอนรถ
๕. ลดาวัลย์	๖. ชุมสาย	๗. ปิยากร	๘. อุไรพงศ์
๙. อรณพ	๑๐. ล้ายอง	๑๑. สุบรรณ	๑๒. สิงหรา
๑๓. ชมพูนุท			

รัชกาลที่ ๔

๑. จักรพันธ์	๒. ภาณุพันธ์	๓. จิตรพงศ์	๔. นพวงศ์
๕. สุประดิษฐ์	๖. กฤดากร	๗. คัดคนางค์	๘. ศุขสวัสดิ์
๙. ทวีวงศ์	๑๐. ทองใหญ่	๑๑. เกษมสันต์	๑๒. กมลาคัน
๑๓. เกษมศรี	๑๔. ศรีธวัช	๑๕. ทองแถม	๑๖. ชุมพล
๑๗. เทวกุล	๑๘. สวัสดิกุล	๑๙. จันทรทัต	๒๐. ชยางกูร
๒๑. วรวรรณ	๒๒. ดิศกุล	๒๓. โสภางค์	๒๔. โสณกุล
๒๕. วัฒนวงศ์	๒๖. สวัสดิวัฒน์	๒๗. ไชยันต์	

รัชกาลที่ ๕

๑. บริพัตร	๒. จักรพงศ์	๓. มหิดล	๔. จุฑาธุช
๕. ยุคล	๖. กิติยากร	๗. รพีพัฒน์	๘. ประวิตร
๙. จิรประวัติ	๑๐. อาภากร	๑๑. นัทรชัย	๑๒. เพ็ญพัฒน์
๑๓. วุฒิชัย	๑๔. สุริยง	๑๕. ริงสิต	

รัชกาลที่ ๖

ไม่มีพระราชโอรส

คำนำ

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดทำหนังสือ “พระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศมหิศเรศวรศรีธรรมราชพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว : ๗ มกราคม ๒๕๕๙” ขึ้น เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้มอบหนังสือดังกล่าวให้กับหน่วยงาน ชำราชบริพาร และประชาชนทั่วไป ที่มาร่วมในงานพิธีวางพวงมาลาถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงละครแห่งชาติ ที่ชมรมฯ ได้จัดร่วมกับกรมศิลปากร ในวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๙ และจักได้มอบหนังสือให้ห้องสมุดของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสถาบันการศึกษา เพื่อใช้ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการสืบไป

ในการจัดทำหนังสือได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย ผู้เขียนจึงใคร่ขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ด้วย

๑.ขอขอบคุณ ดร.สุธิษา โรจนอนันต์ , Dr. Frédéric CARRAL และคณะ จากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ได้กรุณาช่วยแปลพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นภาษาฝรั่งเศส และ ขอขอบคุณ ที่กรุณาช่วยตรวจทานและปรับปรุงบทความพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในภาคภาษาอังกฤษให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น และขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ก่อศักดิ์ ธรรมเจริญกิจ จากภาควิชาภาษาตะวันออก (สาขาวิชาภาษาจีน) คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ CU Transcenter ที่ได้ช่วยแปลพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นภาษาจีน ทั้งนี้บทความภาษาฝรั่งเศส อังกฤษ และภาษาจีนดังกล่าว อยู่ในบทที่ ๑

๒.ขอขอบคุณ คุณเด่นดาว ศิลปานนท์ กรมศิลปากร พันโทประณต ศิริพันธ์ ค่ายทหารปืนใหญ่พระปิ่นเกล้า นาวาตรีหญิงสรวงสุดา แนวจิตร โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า พระธรรมปาโมกข์ วัดราชผาติการาม พระราชโมลี วัดหงส์รัตนาราม พระราชปริยัติโมลี วัดโมลีโลกยาราม ที่กรุณาให้ความอนุเคราะห์ข้อมูล เพื่อประกอบบทความเรื่องสถานที่เกี่ยวเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในบทที่ ๔ ในเล่มนี้

ช

ตลอดจนหน่วยงานและบุคคลหลายฝ่าย मैंมิได้เอ่ยนาม ที่กรุณาอนุเคราะห์
ข้อมูล อำนวยความสะดวกในการถ่ายภาพ และให้สัมภาษณ์

สุจิตรา สันธนาภรณ์
ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

สารบัญ

	หน้า
ส่วนนำ	
๑. สายราชสกุลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	ก
๒. พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรีวงศ์	ข
๓. สายราชสกุลในพระบรมราชวงศ์จักรี	จ
๔. คำนำ	ช
บทที่ ๑ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑
๑. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย อรุณ สันธนาภรณ์	๑
๒. BIOGRAPHY OF KING PINKLAO ถอดความเป็นภาษาอังกฤษ โดย Walter Toovey และ สัจจิตรา สันธนาภรณ์	๑๓
๓. LA VIE DU ROI PINKLAO ถอดความเป็นภาษาฝรั่งเศส โดย ดร.สุทิษา โรจนอนันต์ , Dr. Frédéric CARRAL และคณะ	๒๓
๔. 帕宾浩王陛下史 ถอดความเป็นภาษาจีน โดย ผศ. ก่อศักดิ์ ธรรมเจริญกิจ	๓๓
บทที่ ๒ ราชวงศ์จักรีและราชสกุลที่เกี่ยวข้องด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียบเรียงโดย อรุณ สันธนาภรณ์	๔๑
๑. พระบรมอัยกา และพระบรมอัยยิกา	๔๑
๒. พระราชบิดาและพระราชมารดา	๔๕
๓. พระเชษฐา	๔๘
๔. พระราชโอรส พระราชธิดา และพระราชนัดดา	๕๙
บทที่ ๓ พระบรรณาณลักษณ์ พระราชลัญจกร และพระราชหัตถเลขา ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับความหมายที่อยู่เบื้องหลัง	๘๔
๑. พระบรรณาณลักษณ์กับเครื่องแบบทหารตะวันตก	๘๔
๒. พระราชลัญจกรกับการเฉลิมพระเกียรติยศ	๙๕
๓. พระราชหัตถเลขากับการแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองพระองค์	๙๙

บทที่ ๔ สถานที่เกี่ยวเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
เรียบเรียงโดย สุจิตรา ลันธนาภรณ์

๑๑๕

ภาคผนวก

๑. รายชื่อผู้วางพวงมาลาถวายสักการะ
พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ โรงละครแห่งชาติ ในวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘ ๑๒๑
๒. ภาพกิจกรรมของชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๒๒
๓. ภาพกิจกรรมเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวใน
ปี พ.ศ.๒๕๕๘ ของหน่วยงานต่างๆ ๑๒๕
๔. บรรณานุกรม ๑๒๗

บทที่ ๑

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรียบเรียงโดย อรุณ สันธนาภรณ์

ถอดความเป็นภาษาอังกฤษโดย Walter Toovey และ สุจิตรา สันธนาภรณ์
 ถอดความเป็นภาษาฝรั่งเศสโดย ดร.สุทิษา โรจนอนันต์ , Dr. Frédéric CARRAL และ
 คณะ ถอดความเป็นภาษาจีน โดย ผศ.ก้องศักดิ์ ธรรมเจริญกิจ

๑๑๑๑๑๑๑

๑. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในบทนี้จะกล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ ทั้งการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและการส่วนพระองค์ ตามที่ได้มีการบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ และเอกสารวิชาการต่าง ๆ โดยเรียงลำดับตามช่วงเวลา ดังนี้

พ.ศ. ๒๓๕๑

- พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระนามเดิมว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีหรือที่เรียกกันว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อย”^๔ พระราชสมภพในวันอาทิตย์ที่ ๔ กันยายนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช(รัชกาลที่ ๑ แห่งราชวงศ์จักรี) ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ในขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหากษัตริย์) และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (พระนามเดิมเจ้าฟ้าบุญรอด) มีพระเชษฐาร่วมพระราชมารดา ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย (สิ้นพระชนม์ตั้งแต่ยังพระเยาว์) และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎหรือที่เรียกกันว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าใหญ่

พ.ศ. ๒๓๕๒

(๑ พรรษา)

- พระราชบิดาเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ พระนามว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์จักรี) ในวันที่ ๑๗ กันยายน สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีจึงตามเสด็จพระราชบิดาเข้าไปประทับในพระบรมมหาราชวังพร้อมด้วยพระราชมารดาและพระเชษฐา

^๔ “สมเด็จพระเจ้าฟ้า” เป็นยศของพระเจ้าลูกเธอที่มีพระมารดาเป็นพระมเหสี (หากเป็นพระเจ้าลูกเธอที่พระมารดามีได้เป็นพระมเหสีมียศเป็น “เจ้าฟ้า”)

- พ.ศ. ๒๓๖๓** (๑๒ พรรษา) ● มีการพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีตามธรรมเนียมสำหรับราชตระกูลยศเจ้าฟ้า^๔ ณ พระบรมมหาราชวัง ในวันที่ ๑๙-๒๒ มีนาคม^๕
- พ.ศ. ๒๓๖๔** (๑๓ พรรษา) ● ทรงผนวชสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง เล่าเรียนศีลธรรมและพระศาสนา จากนั้นลาผนวชมาประทับฝ่ายหน้า แล้วทรงศึกษาวิชาตามแบบแผนราชสกุลที่จัดให้เจ้านายได้เล่าเรียน อาทิ อักษรสมัย (ภาษาไทยและภาษาขอม) ศิลปศาสตร์ (หัตถ์ทรงช่างทรงม้าและใช้เครื่องศัตราวุธ) หัตถกรรม ทำการช่าง นิติศาสตร์ ราชประเพณีและวรรณคดี
- พ.ศ. ๒๓๖๗** (๑๖ พรรษา) ● พระราชบิดาเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๑ กรกฎาคม (สิริพระชนมายุได้ ๕๗ พรรษา) กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓ แห่งราชวงศ์จักรี) ในวันที่ ๑ สิงหาคม สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีจึงเสด็จไปประทับ ณ พระราชวังเดิม กับพระราชมารดา สำหรับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระเชษฐาซึ่งยังผนวชพระอยู่ได้ ทรงสมณเพศต่อโดยประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุและวัดสมอราย
- ทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษกับนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ พ่อค้าชาวอังกฤษ ต่อมาทรงศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตก อาทิ วิทยาศาสตร์ เครื่องจักรกล การต่อเรือ การพิมพ์ จากมิชชันนารีชาวอเมริกาหลายท่าน อาทิ หมอบรัดเลย์ (Dr.Dan Beach Bradley) หมอเจซซี แคลเวลล์ (Jesse Caswell) หมอแซมมวล เรโนลส์ เฮ้าส์ (Dr.Samuel R.House) นายชานด์เลอร์ (Chandler)^๖
- พ.ศ. ๒๓๗๒** (๒๑ พรรษา) ● ทรงผนวชพระ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม^๗ แล้วเสด็จไปประทับ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ในระหว่างผนวชได้ทรงศึกษาตามราชประเพณี

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องชุมนุมพระราชอาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, ๒๕๔๘) น. ๒๖.

^๕ มีพระราชพิธีโสกันต์ตามยศเจ้าฟ้าโดยมีเขาไกรลาสและมีพิธีแห่ เจริญพุทธมนต์ โสกันต์และสมโภช ๓ เวลา

^๖ อ่าพัน ตัฒทวารวณนะ, พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์จันทวนิชย์, ๒๕๑๒) น. ๔, ๘-๙.

^๗ พระราชพิธีผนวชนั้น ทรงพระราชยานผูกสี่มีเครื่องแห่ตามธรรมเนียมยศเจ้าฟ้า แห่มาสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันรุ่งขึ้นมีกระบวนแห่หน้าค่านพระที่นั่งสุทโธสวรรย์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับทอดพระเนตรอยู่ แล้วผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เช่น ศาสนาชั้นสูงสมณะวิปัสสนา วรรณคดีชั้นสูง ระหว่างนี้ได้ทรงหัดเทศน์กัณฑ์มหาธาต เมื่อลาผนวชได้เข้ารับราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. ๒๓๓๕

(๒๔ พรรษา)

- พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์^๙ และโปรดเกล้าฯ ให้บังคับบัญชากรมทหารแม่นปืนหน้าแม่นปืนหลัง ญวนอาสารบและแขกอาสาจาม
- พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ไปสร้างป้อมชื่อ “พิฆาตข้าศึก” เพื่อรักษาปากแม่น้ำแม่กลอง ที่สมุทรสงคราม^{๑๐}
- ทรงต่อเรือแบบยุโรป Royal Adeliade เป็นเรือสินค้าขนาดเล็ก เรือลำนี้ต่อมาได้ใช้ไปปราบเจ้าแขกที่ก่อการจลาจล

พ.ศ. ๒๓๓๘

(๒๗ พรรษา)

- ทรงเริ่มนำการแพทย์ตะวันตกสู่พระราชสำนัก โดยโปรดให้หมอบรัดเลย์ไปตรวจเย็บอาการของเจ้าจอมมารดาเอม พระสนมเอกที่เพิ่งประสูติพระธิดา และต่อมาโปรดให้หมอบรัดเลย์ไปตรวจเย็บอาการประชวรของพระราชมารดา และรักษาอาการประชวรด้วยโรคลม (อัมพาต) ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎจนพระอาการดีขึ้น

พ.ศ. ๒๓๓๙

(๒๘ พรรษา)

- พระราชมารดาประชวรพระโรคชรา เสด็จสวรรคตในวันที่ ๑๘ ตุลาคม (พระชนมายุ ๗๐ พรรษา)^{๑๑}
- ทรงต่อเรือพุทธอำนาจ (Fairy) และเรือราชฤทธิ (Sir Walter Scott) เป็นเรือบารักขนาด ๒๐๐ ตัน มีปืนใหญ่ ๑๐ กระบอก

^๙ พระราชพิธีเลื่อนพระนามตั้งกรมใหม่ ได้จากพระนามชั้นสูงแผ่นดินพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ อชฌนาม ลิริสวัสดิทฤชายุสม แล้วเชิญพระสุพรรณบัฏเข้าพิธีทางสงฆ์ จากนั้นเชิญขึ้นพระเสลี่ยงแหไปที่ประทับ และเชิญขึ้นบนมณฑลพระราชพิธี สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จออกทรงศีลฟังพระสวดพระพุทธรูปมนต์ ทรงสรองและเสด็จผลัดพระเศวตภูษา แล้วเสด็จมาทรงนั่งจากนั้นขุนนางถวายพานพระสุพรรณบัฏ

^{๑๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๘) น. ๕๐.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, น. ๗๐.

- พ.ศ. ๒๓๘๑**
(๓๐ พรรษา) ● ทรงมีพระโอรสพระองค์แรก ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเฒ่า พระนามว่า ยอชวอชิงตัน^{๑๒} หรือพระองค์เจ้ายอดยิ่งประยุรยศบวรราชโอรสรัตนราชกุมาร ซึ่งภายหลังได้บวรราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ พระมหากษัตริย์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) และหลังจากนี้ทรงมีพระโอรสและพระธิดาเพิ่มขึ้นรวมเป็น ๕๘ พระองค์^{๑๓}
- พ.ศ. ๒๓๘๓**
(๓๒ พรรษา) ● พระองค์ได้รับพระราชทานอนุญาตให้หนีจากค่ายจางเตียน ๑๓๔ คน จึงทรงฝึกให้เป็นทหารปืนใหญ่โดยใช้วิธีการฝึกแบบตะวันตก
- พ.ศ. ๒๓๘๔**
(๓๓ พรรษา) ● พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่ยกกองทัพเรือไปปราบฎานที่เมืองบันทายมาศ ในการนี้ได้ใช้กองเรือรบที่ทันสมัยแบบฝรั่งและมีการจัดยุทธนาวีทางทะเลแบบใหม่เป็นครั้งแรกของไทย และทรงปฏิบัติราชการสงครามนาน ๑๑ เดือน
- ทรงพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ โดยแปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษและนิพนธ์เพิ่มขึ้นด้วย เพื่อใช้ในการฝึกทหารในบังคับของพระองค์ ตำรานี้นับเป็นตำราวิชาการทหารปืนใหญ่ฉบับแรกของไทย นอกจากนี้พระองค์ยังได้พระราชนิพนธ์วรรณกรรมขึ้นจำนวนหนึ่ง อาทิ เพลงยาวสามชาย บทแฉ่วเรื่องนิทานนายคำสอน
- พ.ศ. ๒๓๘๕**
(๓๔ พรรษา) ● ทรงอุปถัมภ์สุนทรภู่กวีเอกของไทย ซึ่งเพิ่งสึกออกมา (บวชพระนานถึง ๑๘ ปี) ต่อมาทรงตั้งสุนทรภู่เป็นพระสุนทรโวหาร เจ้ากรมอาลักษณ์ในกรมพระบวรราชวัง
- พ.ศ. ๒๓๘๖**
(๓๕ พรรษา) ● ทรงต่อเรือเวทซังต์ (Tiger) เป็นเรือสกุเนอร์ขนาด ๒๐๐ ตัน
- พ.ศ. ๒๓๘๗**
(๓๖ พรรษา) ● ทรงเป็นแม่กองดับเพลิงในพระบรมมหาราชวังในวันที่ ๒ พฤษภาคม^{๑๔} หลังจากนั้นได้ทรงรับเป็นพระธุระในการเป็นผู้อำนวยการ

^{๑๒} ตามนามประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา

^{๑๓} พระโอรสเป็นต้นราชสกุล ๑๑ สกุล ได้แก่ ราชสกุล สุธารล วรรัตน์ ภาณุมาศ หัสตินทร นวรัตน์ ยุคน อรรณนที โตษณีย์ นันทวัน พรหมเมศ จรูญโรจน์ และสายสนั่น และทรงมีพระนัดดา (พระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ) ที่เป็นต้นราชสกุล ๔ สกุล ได้แก่ วิลัยวงศ์ กาญจนวิชัย กัลป์ยาณวงศ์ สุทัศน์ย์ วรวุฒิ รุจจวิชัย วิบูลยพรรณ รัชนี และวิสุทธิ์

^{๑๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, น. ๑๑๒.

ดับเพลิงในพระนครด้วยพระองค์เองทุกครั้ง^{๑๕}

พ.ศ. ๒๓๙๑
(๔๐ พรรษา)

● ทรงสร้างเรือขับเคลื่อนด้วยเครื่องจักรไอน้ำสำเร็จเป็นลำแรกของไทย และทรงนำออกแล่นในแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นครั้งแรก ในวันที่ ๔ กรกฎาคม^{๑๖} ซึ่งหนังสือพิมพ์ในต่างประเทศ ได้แก่ The New York Tribune และ Singapore Free Press ได้ตีพิมพ์สดุดีความสามารถในการต่อเรือของพระองค์

พ.ศ. ๒๓๙๒
(๔๑ พรรษา)

● พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นแม่กองหัตถการปืนใหญ่ประจำป้อมไว้สำหรับราชการในยามเกิดสงคราม (ตามหมายเกณฑ์ขุนหมื่นหัตถยิงปืนใหญ่)^{๑๗}

พ.ศ. ๒๓๙๓
(๔๒ พรรษา)

● พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทรงไปรักษาป้อมที่สมุทรปราการ

● เซอร์เจมส์ บรู๊ก (Sir James Brooke) ทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้ไขสัญญาเบอร์นี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การครั้งนี้เป็นการฝรังสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทราบธรรมเนียมอย่างฝรังมาก ควรจะเอาเป็นที่ปรึกษาใหญ่ได้ แต่ก็ติดประจำป้อมอยู่ที่สมุทรปราการ จึงให้แต่งคนดีมีสติปัญญาเข้าใจความเชิงยุทธศาสตร์พระราชดำริไปปรึกษา^{๑๘}

พ.ศ. ๒๓๙๔
(๔๓ พรรษา)

● พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒ เมษายน (พระชนมายุ ๖๔ พรรษา) สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ เสด็จขึ้นครองราชย์ในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม มีพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระ

^{๑๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวถึงการที่ทรงรับเป็นพระธุระในการดับเพลิงในพระนครว่า “เมื่อท่านช่างโน้น (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) อยู่กรุง ถ้าเกิดเพลิงไหม้ที่ไกลๆ แล้วจะนั่งเสียไม่ไปก็ได้ ต่อที่ใกล้ ๆ ริมน้ำเจ้านายและบ้านขุนนางจึงต้องไป ครั้นเมื่อท่านช่างโน้นไม่อยู่เกิดเพลิงขึ้นที่ไหนเมื่อใด ก็ต้องรีบไปช่วยดับเองเร็ว ๆ ให้จงได้”

^{๑๖} หมอแซมมวล เร โนลล์ เฮาส์ ได้บันทึกไว้ว่า “เช้าวันนี้เราได้เห็นสิ่งใหม่ในแม่น้ำ คือ เรือกำปั่นจำลองขนาดเล็กหนึ่งลำ ยาวไม่เกิน ๒๐ ฟุต มีปล่องไฟแลพวงมาลัยถือท้าย แล่นทวนน้ำได้อย่างคล่องแคล่ว เจ้าฟ้าน้อยทรงนั่งถือพวงมาลัย เป็นเรือกำปั่นพื้นเมืองลำแรกในแม่น้ำที่เจ้าฟ้าน้อยทรงสร้างขึ้นเอง”

^{๑๗} สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดาราราชานุภาพ, คำอธิบายประกอบพระราชชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๑๘} อัมพัน ต้นทวารวดี, พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, น. ๙-๑๐.

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔ ในราชวงศ์จักรี) แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บวรราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ขึ้น ในวันที่ ๒๘ พฤษภาคม^{๑๙} เพื่อสถาปนาให้ ดำรงพระอิสริยยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๒ (The Second King) ในรัชสมัยของพระองค์ มีพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๐}

- ทรงเสด็จจากพระราชวังเดิมมาประทับที่พระบวรราชวัง ซึ่งขณะนั้นมีสภาพทรุดโทรม เนื่องจากร้างมาเกือบ ๒๐ ปี จึงทรงเริ่มสร้างและปฏิสังขรณ์พระที่นั่งและสถานที่ภายในพระบวรราชวังขึ้นเป็นอันมาก^{๒๑}
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทหารที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการอยู่ในรัชกาลก่อนย้ายไปเป็นทหารวังหน้า ดังนั้น พระองค์จึงทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการบกและทหารเรือวังหน้า นับได้ว่าทรงเป็นผู้บัญชาการทหารเรือพระองค์แรกของไทย

พ.ศ. ๒๓๙๘
(๔๗ พรรษา)

- อังกฤษล่องเซอร์ จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) เป็นราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้มีการลงชื่อประทับตรา

^{๑๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคล้ายคลึงกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีบรมราชาภิเษกแต่แก้ไขให้ลดต่ำกว่าของวังหลวงหน่อยหนึ่ง เช่น มีการเสด็จเลียบพระนครทางสถลมารคเพิ่มจากธรรมเนียมเดิม

^{๒๐} พระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศวร มหิศเรศรังสรรค์ มหันทวารเดโชไชย มโหฬารคุณอดุลยเดช สรรพทเวศรานุกรักษ์ บวรจุลจักรพรรดิราชสังกาศ อุกโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรีบรมนาถอิศวราชรามวรัญกูร บรมมกุฎนเรนทรสุริยโสทรานุชาธิบดินทร เสนางคนิกรินทรบวรราชธิเบศร พลพยุหเนตรนเรศวรมหิทธิรนายก สยามาธิโลกติลกมหาบุรุษรัตน ไพบูลย์พิพัฒน์สรรพศิลาปาคม สุนทรโรดมกิจโกศล สัตปดลเศวตฉัตร สิริรัตนบวรราชาภิเษกาภิษิต สรรพทศทิศพิชิตไชย อุดมมโหศวิริยมหาสวามินทร์ สเมกธรณินทรานุชราช บวรนาถชาติอาชาศวรีย ศรีรัตนตรัยสรณารักษ์ อุกฤษฐศักดิ์สิรพรวิษณุภิเษนทร ปวเรนทรธรรมิกราชชนพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ในจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ น. ๗๖)

^{๒๑} ทรงก่อสร้างเพื่อการ ๓ ประการ คือ เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินประการหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นพระราชตำหนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระที่นั่งच्छกรรมประเวศ พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก และพระที่นั่งเอกอลงกฎ อีกทั้งทรงการก่อสร้างขึ้นให้บริบูรณ์ตามของเดิม เช่น โรงช้างโรงม้า ศาลาอุทกชน บ่อมประตูดลอดจนทรงสร้างตามลำพังพระราชหฤทัยของพระองค์ เช่น พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ทำให้พระราชมณฑลและสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่วังหน้า เป็นของที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นใหม่เป็นส่วนใหญ่

หนังสือสัญญาในวันที่ ๑๘ เมษายน โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระเจ้ากรุงสยามองค์ใหญ่และองค์ที่สองกับสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย (Queen Victoria) แห่งอังกฤษ ร่วมประสงค์ทำหนังสือสัญญาว่าด้วยการไมตรีและการค้า เพื่อจะให้มิผลประโยชน์แก่ราษฎรอยู่ใต้บังคับไทยแลคนในบังคับอังกฤษจัดการทำมาหากินค้าขายให้มีผลประโยชน์เรียบร้อย เป็นสัญญาว่าด้วยการแผ่นดิน ๑๒ ข้อ กฎหมาย ๖ ข้อ พิภักดีสินค้า ๓ ข้อ รวม ๒๑ ข้อ^{๒๒}

พ.ศ. ๒๓๙๙
(๔๘ พรรษา)

- ทรงต่อเรือพุทธสิงหาศน์ (Cruizer) เป็นเรือชนิดซิพขนาด ๔๐๐ ตัน
- อเมริกาส่งนายเทาน์เซนต์ แฮร์ริส (Townsend Harris) เป็นราชทูตเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรี^{๒๓} ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญาในวันที่ ๒๙ เมษายน โดยในสัญญากล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ทำหนังสือสัญญาว่าด้วยการไมตรีและการค้ากับประธานาธิบดีแห่งอเมริกา เพื่อจะให้มิผลประโยชน์แก่ราษฎรฝ่ายไทยและคนอเมริกันจัดแจงการทำมาหากินค้าขายให้มี ผลประโยชน์เรียบร้อยทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นสัญญา ๒๑ ข้อ^{๒๔}
- ฝรั่งเศสส่งมองลิเออร์ มองติคินี ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี^{๒๕} ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญาในวันที่ ๑๐ สิงหาคม โดยในสัญญากล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้ากรุง

^{๒๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปากร, ๒๕๔๘) น. ๙๕-๙๖ และ หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษ (จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

^{๒๓} ในการนี้อเมริกาถวายของทรงยินดีแต่ทั้งสองพระองค์ โดยในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกระจุกรูปประไลแดน แผนที่บ้านเมืองต่าง ๆ กระจกเงาใหญ่ เครื่องไฟฟ้า ปืนชาติโรฟกาแมน ปืนมือเสือ เครื่องปืน หนังสือ

^{๒๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๙๙-๑๐๐ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับอเมริกา (จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

^{๒๕} ในการนี้ฝรั่งเศสถวายของทรงยินดีแต่ทั้งสองพระองค์ โดยในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น เครื่องดับเพลิง ตู้เขียน ปืนไกมีลำกล้องหันยิงได้ แก้วทับกระดาศ นาฬิกาตั้ง กล้องส่องดูของเล็ก เป็นใหญ่

สยามองค์ใหญ่และองค์ที่สองทำหน้าที่สื่อสัญญากับสมเด็จพระเจ้าเนโปเลียน ที่สามแห่งฝรั่งเศส (Napoléon III, empereur des Français) ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ทางไมตรีรักใคร่กันมั่นคง เพื่อจะให้มิผลประโยชน์แก่ราษฎรทั้งสองฝ่าย จัดการไปมาค้าขายทำมาากินกันให้มีการเรียบร้อยทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นสัญญา ๓๒ ข้อ^{๒๖}

- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปเมืองนครราชสีมา เพื่อหาที่เหมาะจะเป็นราชธานีอีกแห่ง^{๒๗} ทั้งสองเห็นพ้องกันว่าอัตคัดทางที่จะไปมากับกรุงเทพฯลำบาก ไม่เหมาะที่จะเป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้สร้างที่ประทับที่ลพบุรีแทนในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างที่สระบุรีในเวลาต่อมา

พ.ศ. ๒๔๐๐

(๔๙ พรรษา)

- ทรงซื้อเรือโครงเหล็กชนิดสกุเนอร์ ขนาด ๑๐๐ ตันมาจากอเมริกา แล้วดัดแปลงเป็นเรือพระที่นั่งชื่อมงคลราชบัลลังก์ (Falcon) นับเป็นครั้งแรกที่ไทยที่มีเรือโครงเหล็กไว้ใช้

- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นและเครื่องมงคลราชบรรณาการของทั้งสองพระองค์ออกไปเจริญพระราชไมตรีสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย^{๒๘}

พ.ศ. ๒๔๐๑

(๕๐ พรรษา)

- ทรงสร้างเรืออาสาวีร์ (Sherry Wine) เพื่อเป็นเรือรบกลไฟของวังหน้า เป็นเรือยอชท์ ระวางขับน้ำ ๑๕๐ ตัน กำลังเครื่องจักร ๔๐ แรงม้า มีปืนใหญ่ ๖ กระบอก

^{๒๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๑๐๐-๑๐๒ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับฝรั่งเศส (จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

^{๒๗} เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่ากรุงเทพฯ ตั้งอยู่ในทางที่เรือรบอาจเข้ามาถึงได้ การต่อสู้กับศัตรูจะลำบาก ควรมีราชธานีเป็นที่มั่นให้ห่างเรือรบอีกสักแห่ง

^{๒๘} ด้วยทรงดำริว่า “พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษแลพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเป็นประเทศอันใหญ่ ก็ยังแต่งราชทูตคุมของทรงยินดีเข้ามาขอทำหน้าที่สื่อสัญญาเป็นพระราชไมตรีด้วย เราควรจะแต่งราชทูตไปตอบแทนค่านับบ้าง”

- เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ในวันที่ ๑๘ เมษายน^{๒๙}
- เดนมาร์กส่ง นายยอนยาเว ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญาในวันที่ ๒๑ พฤษภาคม โดยในสัญญากล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ ยอมทำหนังสือสัญญากับสมเด็จพระเจ้าเฟเดอริกที่ ๗ แห่ง เดนมาร์ก เพื่อให้เป็นไมตรีและประโยชน์ไปมาค้าขายในทางทะเลกับราษฎรฝ่ายสยามและคนชาวประเทศเดนมาร์กจัดแจงการทำมาหากินค้าขาย ให้มีผลประโยชน์สงบดีต่อกันเรียบร้อยต่อกันทั้งสองฝ่าย เป็นสัญญา ๓๕ ข้อ^{๓๐}
- เยอรมันส่งทีโอโกรทาคอคแกว ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญาในวันที่ ๒๕ ตุลาคม โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ พร้อมกับปริศเดนแลเนตรใหญ่ แห่งริบับลิกออฟลูเบกสเนตรใหญ่ ออฟปริเม็นเสเนตรใหญ่ออฟแฮมเบิร์ก ที่รวมกันเรียกว่าแซนชิแอติกริบบลิก มีความปรารถนาจะให้ง่ายเข้ากว้างออกเข้าใจกันในการที่ค้าขายแก่ชาวประเทศทั้งสองฝ่าย เป็นสัญญา ๓๕ ข้อ^{๓๑}
- พระองค์ได้รับพระราชทานพระแสนพระพุทธรูปโบราณของเมืองเชียงแตง จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๓๒} จึงทรงอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดหงส์รัตนาราม ซึ่งตามธรรมเนียมถือว่า

^{๒๙} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๓๐๓.

^{๓๐} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๑๓๐-๑๓๑ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับเดนมาร์ก (จากหอจดหมายเหตุ)

^{๓๑} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๑๓๓, ถนอม นพวรรณ, พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๓๔, น. ๒๕-๒๖ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับเยอรมนี (จากหอจดหมายเหตุ)

^{๓๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการ อำนวยการจัดงานเฉลิมฉลองพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , ๒๕๔๘) น. ๑๐๐.

เป็นวัดในพระองค์ เนื่องด้วย พระองค์และพระราชมารดา มีพระราชศรัทธาปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ตามคำชักชวนของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๓๓} นอกจากนี้ได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอีกหลายแห่ง อาทิ วัดราชผาติการาม วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร วัดบวรสถานสุทธาวาสภายในพระบรมราชวัง รวมถึงสร้างวัดเล็กๆ บริเวณเขตพระราชวังสีทาดด้วย

พ.ศ. ๒๔๐๒

(๕๑ พรรษา)

- โปรดุเกสส่งอิลิโดโรฟรังสิโกติมาเรน เป็นราชทูตเข้ามาทำหน้าที่สื่อสัญญาทางพระราชไมตรี^{๓๔} ซึ่งได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือในวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์เอกที่หนึ่ง และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเจ้าแผ่นดินสยามองค์ที่สอง ร่วมพระราชดำริแลพระราชประสงค์ทำหนังสือสัญญา ทางพระราชไมตรีและทางการค้าขายทางเรือไปมาถึงกันโดยมั่นคงจะได้มีความสุขเจริญทางพระราชไมตรีอันสนิท ที่มีต่อกันแต่ก่อนมาทั้งสองประเทศคือประเทศสยามกับโปรตุเกส ให้ราษฎรทั้งสองฝ่ายรู้ว่าจะได้มีผลประโยชน์ในทางการค้าขาย เป็นสัญญา ๔๗ ข้อ^{๓๕}
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปฝั่งทะเลไทยข้างตะวันตกประมาณ ๑ เดือน (๑ สิงหาคม – ๓ กันยายน) ในการนี้ทรงมอบพระราชอำนาจในการรักษาพระนครและบังคับคดีของราษฎรและราชการแผ่นดินตามเหตุต่าง ๆ รวมถึงพระราชอำนาจในการลงพระนามในสัญญากับต่างประเทศ ไว้กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๓๖}

^{๓๓} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชักชวนกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์) ว่ากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีมีพระชนมายุเจริญมาถึง ๖๐ ปีเศษแล้ว ถ้าทรงสร้างวัดหงส์เป็นวัดใกล้วังจะเป็นที่เจริญพระราชศรัทธามาก ดังนั้นจึงทรงสถาปนาการตั้งพระอุโบสถพระวิหารมาจนสิ้นพระชนม์การก็หาสำเร็จแล้วไม่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวรับทำต่อมาทั้งอุโบสถพระวิหารการเปรียญ แลศาลาราย ศาลาตะพานหน้าวัด แลอื่น ๆ

^{๓๔} ในการนี้โปรดุเกสถวายของทรงยินดีแต่ทั้งสองพระองค์ โดยในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น เครื่องนํ้าร้อนทำด้วยเงิน ฉาก หีบเครื่องหอม กล้องส่องแสงและส่องตาเดียว หีบเหล้าหวาน

^{๓๕} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, น. ๑๓๕-๑๓๖ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับโปรตุเกส (จากหอจดหมายเหตุ)

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องขุมนุมพระราชอาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔, น. ๑๐๕-๑๐๘.

● พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระราชวังสีทาขึ้นที่บริเวณริมแม่น้ำป่าสักตะวันตก จังหวัดสระบุรี โดยใช้เครื่องมืออย่างลาว และโปรดเสด็จไปประทับที่พระราชวังแห่งนี้เป็นประจำทุกปี (ปีละ ๒-๓ ครั้ง) เพื่อทรงตบแต่งเขาคอกไว้เป็นป้อมปราการ^{๓๗} สำหรับต่อสู้ข้าศึกและเพื่อฝึกกำลังพลและช้างม้า รวมทั้งเพื่อการ สำราญพระอิริยาบถ อาทิ ทรงแคนและแอ่วลาว

พ.ศ. ๒๔๐๓

(๕๒ พรรษา)

● เนเธอร์แลนด์ส่งกองเดอรเกอเซีย ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี^{๓๘} ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญาในวันที่ ๑๗ ธันวาคม โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ และสมเด็จพระเจ้าวิลเลิมที่สาม แห่งเนเธอร์แลนด์ และลักแซมเบอร์ก ด้วยปรารถนาจะจัดแจงทางพระราชไมตรีที่เคยมีมาแต่ก่อนล่วงไป ๒๐๐ ปี แล้วนั้นให้ดีขึ้นให้การค้าขายของลูกเรือทั้งสองฝ่ายคล่องสะดวกกว่าแต่ก่อน เพราะฉะนั้นจึงพร้อมพระราชหฤทัยทำหนังสือสัญญาการพระราชไมตรี แลการค้าขายไปมาในทางทะเลจะได้พึงอาศัยหนังสือสัญญาให้มีผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เป็นสัญญา ๓๓ ข้อ^{๓๙}

● พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษาธิบดีเป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นและเครื่องมงคลราชบรรณาการของทั้งสองพระองค์ ออกไปเจริญพระราชไมตรี กับสมเด็จพระเจ้าโนโปเลียนที่ ๓ แห่งฝรั่งเศส^{๔๐}

● ทรงเสด็จทางชลมารคไปประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งตะวันตก (๑๒ กรกฎาคม - ๒๑ สิงหาคม) โดยเสด็จตั้งแต่เมืองเพชรบุรีไปถึงสงขลา แล้วจึงเสด็จกลับโดยแวนนมัสการพระบรมธาตุที่นครศรีธรรมราช^{๔๑}

^{๓๗} พื้นที่บริเวณพระราชวังสีทา มีแนวเขาล้อมคล้ายป้อมปราการธรรมชาติชื่อเขาคอก

^{๓๘} ในการนี้เนเธอร์แลนด์ถวายของขวัญยินดีแต่ทั้งสองพระองค์ โดยในส่วนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นดาบญี่ปุ่น เลือหมวกเครื่องแต่งตัวทหารญี่ปุ่น ธนู เขิงเทียนทองแดง ดอกไม้ทองแดง กระถางรูปทองแดง

^{๓๙} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ น. ๑๕๑-๑๕๒ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับเนเธอร์แลนด์ (จากหอจดหมายเหตุ)

^{๔๐} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ น. ๑๕๔.

^{๔๑} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ น. ๑๕๑.

พ.ศ. ๒๔๐๕

(๕๔ พรรษา)

● เยอร์มันนี่ส่งกองแอมแลนเบิร์ก ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้มีการลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญากันในวันที่ ๓ เดือนมกราคม โดยในสัญญากล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปรอยชิน (เยอรมนี) และประเทศอื่นๆ รวม ๒๘ เมือง ร่วมพระราชประสงค์ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตจะตั้งให้มีทางพระราชไมตรีต่อกัน จึงทรงพระราชดำริให้มีขึ้นเช่นนี้ด้วยพระราชสัญญาเจริญความสุขแลทางการค้าขายกัน อันจะมีผลประโยชน์อันเรียบร้อยเสมอกันแก่คนทั้งหลาย อันอยู่ในบังคับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองฝ่ายที่มีสัญญาต่อกัน เป็นสัญญา ๓๖ ข้อ^{๕๒}

พ.ศ. ๒๔๐๖

(๕๕ พรรษา)

● ทรงสร้างเรือยงยศอโยชนิยา (Impregnable) ระวางขับน้ำ ๓๐๐ ตัน กำลัง ๖๐ แรงม้า มีปืนใหญ่ ๖ กระบอก ซึ่งต่อมาในปี ๒๔๐๙ ได้นำไปจอดยังสิงคโปร์และได้รับคำชมเชยจากชาวต่างชาติถึงพระปรีชาสามารถในการต่อเรือ

● สมเด็จพระจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ แห่งฝรั่งเศส โปรดให้ราชทูตนำเครื่องราชอิสริยยศระดับเพชรถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม และ ๑๑ พฤษภาคม ตามลำดับ^{๕๓}

พ.ศ. ๒๔๐๘

(๕๗ พรรษา)

● เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๗ มกราคม (วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ เวลาบ่ายรุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา กับ ๓ บาท) หลังจากประชวรเรื้อรังมาหลายปี ทรงดำรงราชสมบัติอยู่ ๑๕ ปี และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชทานเพลิง ในวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๙^{๕๔}

^{๕๒} เจ้าพระยาทิพวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของ คณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. น. ๑๖๓-๑๖๔ และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับเยอรมัน (จากหอจดหมายเหตุ)

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, น. ๑๙๐-๑๙๑.

^{๕๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไปทรงน้ำเจ้าพนักงานทรงเครื่องเชิญพระบรมศพสถิตในพระโกศทองคำ แห่มาประดิษฐานไว้ในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย แล้วโปรดให้ข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวังให้โกศศิระแต่ฝ่ายเดียว มิได้ทั่วไปทั้งแผ่นดิน มีงานพิธีพระบรมศพตั้งแต่วันที่ ๘ ถึง ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๙

๒. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นภาษาอังกฤษ (Biography of King Pinklao)^{๔๕}

This chapter outlines the biography of King Pinklao's working and private life . The information was collected in two ways , from historical records written by the king aides and historian research , and it is set out chronologically by years.

- 1808** • King Pinklao was given the formal name of Prince Chutamani and his informal name was Somdej Chao Fa Noi at birth . He was born on Sunday 4th September. In the reign of King Rama I (King Phra Buddha Yodfa Chulaloke the Great) at Wang Derm Palace . He was the third son of King Rama II at the time King Rama II was the crown prince (Prince Isarasunthorn) and his mother was Queen Sri Suriyendra (Somdej Pra Sri Suriyentara Borom Rachinee) who at the time of his birth was Princess Bunrod . He had two brothers , one died at birth and the other was Prince Mongkut or informally Somdej Chao Fa Yai.
- 1809**
(1 year) • When his father ascended the throne on 17th September, his name was King Phra Buddha Lertla Naphalai or King Rama II of the Chakri Dynasty. Prince Chutamani went with his father to stay in the grand palace together with his mother and his brother.
- 1820**
(12 years) • Prince Chutamani's "Phitee Sokun" (Ceremony when the royal child's hair topknot is cut off) took place at the palace between 19th-22nd March.
- 1821**
(13 years) • He became a novice monk at Wat Phra Si Rattana Sat Sada-ram (Wat Pra Kaew in Grand Palace). During this time he studied

^{๔๕} Translated by Walter Toovey and Suchitra Suntanaphron

the morals and precepts of Buddhism. On completion of his novice monk period he studied numerous subjects including military leadership , literature in Thai and neighbouring nations' language, mahout responsibilities, sword fighting and law.

1824

(16 years)

- His father passed away aged 57 years on 21st July. Prince Chesdabodin, the eldest son of King Rama II became king Nang Klao (King Rama III of the Chakri Dynasty) on 1st August . Then Prince Chutamani went to live with his mother at Wang Derm Palace, Prince Mongkut continue his monkhood at Wat Mahathat and Wat Samorai (later to become Wat Rachathiwas)
- Prince Chutamani started to study English with Robert Hunter an English merchant and then studied numerous western subjects such as science, mechanics, shipbuilding and printing with various American missionaries, including Dr. Dan Beach Bradley, Jesse Caswell, Dr. Samuel R. House and Chandler.

1829

(21 years)

- He became a monk at Wat Phra Si Rattana Sat Sadaram then he went to stay at Wat Rakang (at Thon Buri). He studied the Buddhist religion, meditation, and higher level literature. When he left the monkhood he entered the government service of King Rama III.

1832

(24 years)

- King Rama III promoted Prince Chutamani to the higher position of The fourth rank on the 10th May. He was granted the formal name of Krom Khun Issaret Rangsan. After which he became Commander of the Military (Artillery) , the sharp-shooting vanguard and rearguard regiments as well as Vietnamese and Indian volunteer divisions (other nationalities were enlisted into the Thai military)
- King Rama III ordered him to construct a fort (Phikat Khasuk

Fort) to protect Mae Klong in Samut Songkhram province

- He built a European styled cargo ship Royal Adelaide . The ship was used by the military to quell armed revolutions.

1835

(27 years)

- He was the first person to introduce the western medicine system to the Royal Court by having Dr.Bradley treat Princess Aim (his wife) , who had just given birth to a daughter . Later he took Dr.Bradley to treat his mother and his brother's (Prince Mongkut) illnesses.

1836

(28 years)

- His mother passed away aged 70 years on 18th October.
- He built the barge ships , Ruela Phuttha-amnat (Fairy) and Ruela Ratcharit (Sir Walter Scott) . each having a capacity of 200 tons and 10 cannons.

1838

(30 years)

- His first son , George Washington or Prince Yodying Bawon-ratcha Orot, was born, later his son was promoted to Viceroy namely Krom Phra Rajawang Bovornvijaya Jarn in King Rama V's Reign. He had total of 58 sons and daughters .

1840

(32 years)

- He was given 134 Vietnamese (who had escaped from prisoner-of-war camp (detention center)) to train as soldiers for Thailand , using western traditions.

1841

(33 years)

- King Rama III promoted him to Commander in Chief of Military to quell the Vietnam army at Ha Tien City , and using western style ships he devised navy tactical strategies for a war that lasted about 11 months.

- He wrote a book about the history of the cannon in the western world, how to manufacture the cannon and the ball, also the strategy of use. Some parts of this book were translated from English to Thai and other parts were written by himself. This book was the first of its kind in Thailand and it became the manual for military training for the use of cannons and the guide for cannon manufacture. He also wrote poems in Thai

and Laos languages. Such as love poems and some songs of northeastern style including a tale of Nai Khamson.

- 1842**
(34 years)
- He supported Sunthon Phu a famous Thai poet with his works. He promoted Sunthon Phu to a higher government position Phra Sunthonwohan .
- 1843**
(35 years)
- He built the schooner Ruea Wetchangat (Tiger) of 200 tons.
- 1844**
(36 years)
- He extinguished a palace fire . He became the Royal Palace Fire Warden on the 2nd May , and later became the Bangkok Fire Chief .
- 1848**
(40 years)
- He built the first Thai steamer which took about 4 years and on 4th July piloted it down the Chao Phraya River . Events which were reported in foreign newspapers . The New York Tribune and Singapore Free Press outlined his ability.
- 1849**
(41 years)
- King Rama III appointed him as Commander of the Artillery for the training of soldiers in the use of cannons of the fort as reserve for the army during war .
- 1850**
(42 years)
- King Rama III commanded him to protect the fort at Samut Prakan province .
 - Queen Victoria of England sent Ambassador Sir Jame Brooke to Thailand to strengthen relationships . King Rama III called upon him to assist in this venture because he was aware of the western culture and tradition.
- 1851**
(43 years)
- King Rama III passed away aged 64 years on 2nd April and King Mongkut ascended the throne on 15th May (King Rama IV of the Chakri dynasty) Then he permitted Krom Khun Issaret Rangsan to ascend the throne as the second king , as King Pinklao .
 - When he became the second king he moved from Wang

Derm Palace to Wang Na Palace (Now the National museum and Thammasat University) . which he had to repair because of its bad state.

- As the Commander of the Artillery he divided this part of military into land and sea based soldiers . Thus creating the Thai Navy . He became the first Thai Navy Commander.

1855

(47 years)

- On 18th April, England sent Sir John Bowring for the signing of Treaty of Friendship and Commerce between Queen Victoria, Queen of the United Kingdom of Great Britian and Ireland, and Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first king of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam desiring , to establish upon firm and lasting foundations the relation of peace and friendship existing between the two countries. And to secure the best interests of trade ,have resolved to conclude a Treaty of Amity and Commerce for this purpose ,and have therefore named as their Plenipotentiaries. The treat consisted of 21 items (Law , customs etc)

- He built a 400 ton Ruea Phutthasinghat (Cruizer ship)

1856

(48 years)

- On 29th April the United States of America sent Mr. Townsend Harris for the signing of Treaty of Peace , Friendship , Commerce and Navigation between Siam and the United States of America Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first king of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and the President of the United State of America desiring , to establish upon firm and lasting foundations the relations of peace and friendship existing between the two countries and to secure the best in-

terests of trade , have resolved to conclude a Treaty of Amity and Commerce for this purpose , and have therefore named as their Plenipotentiaries. The treat consisted of 21 items.

- On 10th August France sent Charles-Louis-Nicolad-Maximil de Montigny to sign the Treaty of Friendship, Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first King of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and Napoleon III , Empereur des Francais being desirous to establish on a permanent basis the friendly relations already existing between them and of encouraging the development of the commercial relations of their respective States have resolved to conclude a Treaty of Friendship, Commerce and Navigation founded on the mutual interest of the two countries, and have consequently named their Plenipotentiaries The treat consisted of 32 items .

- King Mongkut commanded King Pinklao and Chao Phraya Suriyawongse to go to Nakhon Ratchasima Province to determine a location for the new capital of Siam for strategic purpose because Bangkok was vulnerable from sea attack. However this location was deemed unsuitable because of logistics problems. So King Mongkut built a new palace in Lop Buri Province and King Pinklao built a new palace in Sara Buri Province.

1857

(49 years)

- He bought a 100 ton steel constructed ship from the United of America . He modified the ship to be the royal vessel Ruesa Mongkonratchapaksi (Falcon) .This was the first steel constructed ship for Siam.

1858
(50 years)

- King Rama IV and King Pinklao sent Phraya Montri Suriyawongse (Siamese mission) to London to take a royal message and gifts to Queen Victoria of England to strengthen the relationship between England and Siam.
- He built the 150 ton yacht Asawadirot (Sherry Wine) with a 40 horsepower steam engine and 6 cannons to be the warship of the vice-king .
- He went to pay respect at Phra Pathom Chedi , Nakhon Pathom Province on 18th April .
- On 21st May Denmark sent Mr. John Jarvie , Esquire , for the signing of the Treaty of Friendship, Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first King of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and Frederick VII, King of Denmark , desiring to facilitate and extend their relations of good understanding and trade between their respective subjects, have resolved to conclude a treaty of Friendship, Commerce and Navigation, based on the common interests of both countries, and have therefore, to that end, named their Plenipotentiaries . The treat consisted of 35 items .
- On 25th October Germany sent Theodore Thies for signing of Treaty of Friendship, Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first king of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam together with the High Senate of the Republic of Lubeck , the High Senate of the Republic of Bremen and the High Senate of the Republic of Hamburg ,

desiring of facilitate and extend their relations to conclude a treaty based on the common interests of both countries, and therefore to that end named their Plenipotentiaries . The treat consisted of 35 items.

- He was given an old Buddha image from Chiang Saen by King Rama IV to take to Wat Hongratanaram which under patronage was repaired by him and his mother. He constructed and repaired many temples including Wat Rajphatikaram Wat Molilokayaram Wat Boworn Sathan Sutthawat in Wang Na Palace . He built a small temple at his palace at Sara Buri Province .

1859

(51 years)

- On 10th Febuary Portugal sent Francisco Guimaraes for the signing of Treaty of Peace , Friendship , Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first King of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and Don Pedro Quinto King of Portugal desire, to conclude with Portugal a treaty of commerce and navigation in order to confirm and renew the existing friendly relations between the two countries and in order to secure to their subjects as well as to the subjects of other western powers by the treaties establish upon firm and lasting foundations the relations of peace and friendship existing between the two countries and to secure to their respective subjects all the privileges and advantages secured to the subjects of other nations have resolved to conclude a treaty of Amity and Commerce for this purpose and have therefore named as their Plenipotentiaries. The treat consisted of 47 items

- King Rama IV went to a South Western province for about 1 month and appointed King Pinklao as his Regent (to command and control the protection of Bangkok and signing the treaty with foreign nations .)

- King Pinklao constructed Sitha Palace in Sara Buri Province in Loation style which he often visited , while constructing a fort near the palace and training the military, and also for relaxation which included playing the Lao musical instrument (Reed organ or Kaan) and Lao songs

1860

(52 years)

- On 17th December the Netherlands sent Mr. John Henry Donder Curtius for the signing of Treaty of Friendship , Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first king of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and William III King of Netherlands desiring to facilitate and extend the relations of good understanding and trade which have for more than two centuries existed undisturbed between their respective governments and subjects have resolved to conclude a treaty of friendship , commerce and navigation , based on the common interests of both countries and have therefore to that end named as their Plenipotentiaries . The treat consisted of 33 items

- He went to the south western provinces (12 July - 21 August) Phet Chaburi Province and Songkhla Province. On his journey back to Bangkok he stopped at Nakhon Si Thammarat Province to pay respects to Buddha's relics .

- King Rama IV and King Pinklao appointed an Ambassardor to a take a royal message and gifts to King Napoleon III of

France to strengthen the relationship between France and Siam.

1862

(54 years)

- On 7th January, Prussia sent Frederick Albert for the signing of Treaty of Amity, Commerce and Navigation between Phra Bard Somdetch Phra Paramendr Maha Monhkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua, the first King of Siam and Pra Bard Somdetch Phra Pawarendr Ramesr Mahiswaresr Phra Pin Klau Chau Yu Hua, The Second King of Siam and His Majesty the King of Prussia being sincerely desirous to establish friendly relations between the aforementioned states and Siam have resolved to secure the same by treaty of peace and commerce mutually advantageous, and profitable to the subjects of the High Contracting powers and for this purpose have named as their Plenipotentiaries . The treaty consisted of 36 items.

1863

(55 years)

- He built the 300 ton ship, Yongyot Ayochachiya (Impregnable) with a 60 horsepower steam engine and 6 cannons. This ship went to Singapore in 1866 to show the flag and received he applaud from the foreigners in Singapore for his ability to build the ship.

- King Napoleon III of France sent an ambassador to present Royal decorations to King Mongkut and King Pinklao on 10 - 11th May .

1865

(57 years)

- He passed away on 7th January after a chronic illness .He was king for about 15 years.King Mongkut presided over the cremation of King Pinklao on 17th February 1866.

๓. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นภาษาฝรั่งเศส
(La vie du roi Pin Klao)^{๔๖}

Ce chapitre retrace la vie du roi Pin Klao, Second roi sous le règne du roi Rama IV, tant dans sa vie publique que privée. Les données, présentées ici chronologiquement, proviennent des anciennes chroniques royales (les Phong-sawadan), de documents d'archives et de travaux académiques.

- 1808** • Le premier nom du Second roi Pin Klao, donné à la naissance, était Somdet Chao Fa Noi ou officiellement Somdet Chao Fa Chutamani (prince Chutamani). Il naquit le dimanche 4 septembre dans l'ancien palais du roi Taksin à Thonburi sous le règne du roi Buddha Yodfa Chulalok le Grand, le premier roi de la dynastie Chakri. Il était le fils du prince Isarasunthon, le futur roi Buddha Lertla Naphalai qui occupait, à ce moment-là, les fonctions de vice-roi et de la future reine Srisuriyendra, connue alors sous le nom de la princesse Bunrot. Le prince Chutamani avait deux frères. L'un, Somdet Chao Fa Chai, est décédé à la naissance. L'autre, Somdet Chao Fa Yai dont le nom officiel était le prince Mongkut, deviendra le futur roi Rama IV.
- 1809** • Son père monta sur le trône le 17 septembre et prit le nom (1 an) de Buddha Lertla Naphalai (le roi Rama II de la dynastie Chakri). Le prince Chutamani habita alors avec son père, sa mère et son frère dans le Palais royal.
- 1820** • La cérémonie de la tonsure pour le prince Chutamani se (12 ans) déroula du 19 au 22 mars, au Palais royal. Cette cérémonie marquait la fin de son enfance. Elle suivait le protocole en vigueur pour les enfants du roi nés d'une épouse avec statut de reine.

^{๔๖} Texte traduit par : Dr. Suthisa ROJANA-ANUN, Dr. Frédéric CARRAL,
Mlle Patimaporn KULSUJARITSUP, M. Surasak PRADAPTHOY, Mlle Supak HOPUENGJOU

- 1821**
(13 ans)
- Il entra dans les ordres pour devenir novice au temple Phra Sri Ratana Satsadaram (connu en français sous le nom de Temple du Bouddha d'Émeraude) dans le Palais royal. Il étudia la morale et la religion, puis il quitta la vie de novice et résida au Palais royal dans le quartier extérieur (après la cérémonie de la tonsure, les garçons ne peuvent plus résider dans le quartier intérieur du Palais royal réservé aux femmes et enfants). Selon la règle pour l'éducation des membres de la famille royale, il apprit à lire et à écrire le thaï et le khmer ancien, la littérature, les arts martiaux (l'équitation, l'art de diriger un éléphant et le maniement des armes), l'artisanat traditionnel et l'ingénierie, le droit et le protocole royal.
- 1824**
(16 ans)
- Son père décéda le 21 juillet (à l'âge de 57 ans). Le prince Jessadabodindra, son demi-frère, plus âgé, monta sur le trône le 1er août sous le nom de règne de roi Nang Klao (le roi Rama III de la dynastie Chakri). Le prince Chutamani et sa mère revinrent habiter à l'ancien palais à Thonburi. Son frère, le prince Mongkut, continua sa vie monacale au temple Mahathat et au temple Samorai (l'actuel temple Rachathiwas).
 - Le prince Chutamani commença à apprendre l'anglais auprès d'un commerçant anglais, Mr. Robert Hunter. Il continua à étudier l'anglais et à approfondir ses connaissances de la technologie occidentale, par exemple en sciences, en mécanique, en construction navale et en imprimerie, à l'aide de missionnaires américains, parmi lesquels Dr. Dan Beach Bradley, Dr. Jesse Caswell, Dr. Samuel R. House et Mr. John Hasset Chandler.
- 1829**
(21 ans)
- La cérémonie de l'ordination du prince Chutamani eut lieu au temple Phra Sri Ratana Satsadaram, puis le prince Chutamani résida au temple Rakhang Khositaram (près du palais de Thon-

huri). Durant sa vie monacale, il continua, selon le protocole royal, les études religieuses et littéraires à un niveau supérieur. Il pratiqua la méditation bouddhique samatha-vipassana et la récitation du Grand Jataka (Vessantara Jataka).

- Lorsqu'il quitta la vie religieuse, il entra au service du roi Rama III.
 - Il fut promu par le roi Rama III, le 10 mai, au rang royal de Phra Ong Chao Tang Krom et reçut le nom officiel de Somdet Phra Chao Nongya Thoe Chao Fa Kromma Khun Isares Rangsan. Il fut aussi promu commandant des régiments d'élite de l'artillerie et de la division des légionnaires vietnamiens et chams.
 - Le roi Rama III lui commanda de construire une forteresse qui sera appelée Phikhat Khasuek, pour protéger l'estuaire du Mae Klong dans la province Samut Songkhram.
 - Il entreprit la construction d'un bateau cargo de style européen, le Royal Adelaide. Ce cargo servit plus tard à l'armée siamoise, pour réprimer une rébellion dans les villes du sud du Siam.
- 1832**
(24 ans)
- Il introduisit la médecine occidentale à la cour royale en invitant le Dr. Bradley à soigner la princesse Aim, sa première femme, laquelle venait de donner naissance à leur fille. Quelques temps plus tard, il envoya ce médecin américain pour soigner sa mère et aussi son frère, le futur roi Rama IV.
- 1835**
(27 ans)
- Sa mère mourut de vieillesse le 18 octobre à l'âge de 70 ans.
 - Il entreprit la construction de deux bateaux : le Fairy, appelé en thaï Phuttha-amnat, et le Sir Walter Scott, appelé en thaï Ratcharit, chacun doté de 10 canons et d'une capacité de 200 tonnes.
- 1836**
(28 ans)
- Il eut un premier fils, surnommé Georges Washington, né de sa première femme, la princesse Aim. Ce fils, connu sous le nom de Phra Ong Chao Yodying Prayurayot Bovorn Rachorod
- 1838**
(30 ans)

Rattana Ratchakuman, deviendra plus tard vice-roi, sous le nom de Krom Phra Ratchawang Bovorn Vichaichan au début du règne du roi Rama V. Il eut, au total, 58 enfants.

1840

(32 ans)

- Il recueillit 134 Vietnamiens qui s'étaient évadés d'un camp de prisonniers de guerre. Il les forma à l'occidentale pour devenir artilleurs dans son régiment.

1841

(33 ans)

- Il fut promu amiral en chef par le roi Rama III pour se battre contre les Vietnamiens à Ha Tien. Pour réussir dans cette mission, il adopta une nouvelle stratégie militaire pour les forces navales du Siam en les faisant manœuvrer à l'occidentale. Il fut en charge de cette guerre pendant onze mois.

- Il rédigea un manuel d'artillerie à l'intention des artilleurs siamois. Pour écrire ce livre, il traduisit des textes en langue anglaise vers le thaï et ajouta quelques compléments personnels. Ce fut le premier manuel d'artillerie de la Thaïlande. Par ailleurs, il composa quelques œuvres littéraires, par exemple un poème appelé Phleng Yao Sam Chai et une chanson folklorique de style laotien appelée Bot Aeo Rueang Nithan Nai Khamson.

1842

(34 ans)

- Il prit sous son patronage le grand poète siamois Sunthon Phu qui venait de quitter les ordres après 18 années passées comme moine bouddhiste. Ensuite, il le nomma son secrétaire personnel avec le titre de Phra Sunthon Vohan.

1843

(35 ans)

- Il entreprit la construction d'un navire, le Tiger (appelé en thaï Wetchangat), un bateau schooner de 200 tonneaux.

1844

(36 ans)

- Il devint, le 2 mai, commandant en chef des pompiers du Palais royal. Et à chaque incendie dans la capitale, il prit lui-même la direction des opérations.

1848

(40 ans)

- Il entreprit la construction du premier bateau à vapeur du Siam qui navigua, pour la première fois, le 4 juillet sur le fleuve Chao Phraya. Cet événement fut publié dans des journaux

étrangers comme The New York Tribune et le Singapore Free Press qui rendirent hommage à la compétence du prince.

1849

(41 ans)

- Le roi Nang Klao (Rama III) le nomma responsable de l'entraînement des soldats réservistes de l'artillerie.

1850

(42 ans)

- Le roi Nang Klao le nomma commandant d'une forteresse à Samut Prakan.

- Sir James Brooke, ambassadeur du Royaume-Uni, vint demander de modifier le traité Burney datant de 1826. Le roi Nang Klao jugea qu'il s'agissait d'une question de diplomatie avec les puissances occidentales et qu'il fallait informer le prince Chutamani (à l'époque désigné sous le titre : Somdet Phra Chao Nongya Thoe Chao Fa Kromma Khun Isares Rangsan) car celui-ci connaissait bien la culture occidentale et il pourrait assumer la fonction de conseiller principal. Mais, il était pris par ses fonctions de commandant de la forteresse de Samut Prakan. Alors, le roi Nang Klao envoya un messenger à Samut Prakan pour l'informer et lui demander conseil.

1851

(43 ans)

- Le roi Nang Klao décéda le 2 avril, à l'âge de 64 ans. Le prince Mongkut (Somdet Chao Fa Mongkut) lui succéda sur le trône le 15 mai. Il prit le nom de règne de Phrabat Somdet Phra Chom Klao Chao Yu Hua, le roi Rama IV de la dynastie Chakri. Ensuite le 28 mai, il nomma Second roi son frère, Somdet Phra Chao Nongya Thoe Chao Fa Kromma Khun Isares Rangsan. Celui-ci devint Second roi sous le nom de Phrabat Somdet Phra Pin Klao Chao Yu Hua.

- Le Second roi Pin Klao quitta l'ancien palais de Thonburi et s'installa au Palais du Devant (Palais du vice-roi, en face du Palais royal). Le Palais du Devant était en très mauvais état car inoccupé depuis presque 20 ans. Il le fit largement reconstruire et rénover.

- Le roi Mongkut (c'est-à-dire Rama IV, désigné par les Siamois sous son nom de règne Phra Chom Klao, il continua à être désigné dans les langues étrangères sous son ancien nom de prince) ordonna à tous les soldats, qui étaient auparavant sous les ordres du prince Chutamani, de continuer à servir ce prince devenu le Second roi Pin Klao, au Palais du Devant. Le Second roi Pin Klao dirigeait l'armée de terre et la marine du Palais du Devant. Il fut ainsi le premier commandant en chef de la Marine royale thaïlandaise.

1855

(47 ans)

- Le Royaume-Uni envoya son ambassadeur Sir John Bowring pour établir des relations diplomatiques et signer un traité avec le royaume du Siam. Ce traité fut signé le 18 avril, on y mentionne le Grand Roi Mongkut et le Second roi Pin Klao pour le Siam, et d'autre part la reine Victoria, reine du Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande. Le traité avait pour but de sceller l'amitié entre les peuples et de favoriser le commerce. Il comporte 12 articles sur les accords bilatéraux, six lois, trois accords douaniers. Cela fait 21 articles au total.
- Il fit construire le bateau Cruizer (appelé en thaï Phuttha Sing Hat), un bateau de 400 tonneaux.

1856

(48 ans)

- Les États-Unis envoyèrent leur ambassadeur Monsieur Townsend Harris pour établir des relations diplomatiques et signer un traité avec le royaume du Siam. Ce traité, signé le 29 avril, mentionne le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao et il comporte 21 articles. Les deux souverains signèrent conjointement le traité avec le Président des États-Unis, Franklin Pierce, pour le profit mutuel de leurs sujets siamois et américains.
- La France envoya au Siam son ambassadeur Monsieur de Montigny qui vint établir des relations diplomatiques et signer un traité avec le royaume du Siam. Ce traité signé le

10 août, mentionne le roi Rama IV et le roi Pin Klao en tant que Premier roi et Second roi du Siam. Ils s'engageaient avec Napoléon III, empereur des Français, pour que les deux pays aient de bonnes relations amicales et commerciales au profit de leurs sujets. Ce traité comporte 32 articles.

- Le roi Rama IV demanda au Second roi Pin Klao et au Chao Phraya Sri Suriyawongse d'aller à Nakhon Ratchasima pour étudier la possibilité d'y fonder une autre capitale. Mais les deux tombèrent d'accord que les voies de communication avec Bangkok étaient trop difficiles. Le roi Rama IV demanda donc d'établir une résidence royale à Lopburi. Quant au Second roi Pin Klao, la sienne fut plus tard établie à Saraburi.

1857

(49 ans)

- Il acheta aux États-Unis la charpente métallique d'un schooner de 100 tonneaux. Puis, il la modifia pour en faire le bateau Falcon (appelé en thaï Mongkhon Ratchapak). Ce fut le premier bateau à charpente métallique en Thaïlande.

- Le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao nommèrent conjointement Phraya Montri Suriyawongse, ambassadeur siamois auprès de la reine Victoria. Il était porteur de leur message et présents.

1858

(50 ans)

- Il entreprit la construction du Sherry Wine (appelé en thaï Asawadirot), un bateau à vapeur de 150 tonneaux à pleine charge avec 40 chevaux-vapeur de puissance et six canons installés. Il était construit pour servir de navire de guerre.

- Il fit un pèlerinage, le 18 avril, au temple Phra Pathom Chedi dans la ville de Nakhon Pathom.

- Le Danemark envoya au Siam son ambassadeur Monsieur John Jarvie pour conclure un traité. Ce traité signé le 21 mai, mentionne le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao, les deux rois du Siam, et le roi Frédéric VII du Danemark. Ce traité

de 35 articles avait pour but d'établir une relation d'amitié et de faciliter le commerce et la liberté de navigation entre les Siamois et les Danois pour un profit mutuel.

- La nation allemande envoya au Siam son ambassadeur Monsieur Théodore Thies pour conclure un traité de 35 articles, signé le 25 octobre. Dans ce traité, il est dit que le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao d'une part, les représentants des sénats de Lübeck, Brême et Hambourg de la Ligue Hanséatique d'autre part, désirent faciliter le commerce entre les peuples des deux nations.

- Le roi Rama IV offrit au Second roi Pin Klao, le Phra Saen, une ancienne statue de Bouddha, originaire de la ville Chiang Taeng (actuellement dans le territoire du Cambodge). Le Second roi Pin Klao installa ensuite cette statue dans le temple Hong Rattanaram à Bangkok. Ce temple était traditionnellement considéré comme son temple personnel parce que sous les conseils du roi Nang Klao, il en avait avec sa mère entrepris la restauration. De plus, il fonda ou restaura de nombreux temples tels que le temple Rajphatikaram dans le nord de Bangkok et le temple Molilok Kayaram à Thonburi, ou aussi le temple Boworn Sathan Sutthawat situé dans la zone d'administration du palais du Devant ; ainsi que certains petits temples aux alentours du Palais Sitha à Saraburi.

1859

(51 ans)

- Le Portugal envoya au Siam son ambassadeur Monsieur Isidoro Francisco Guimarães chargé de conclure un traité de 47 articles, signé le 10 février. Dans ce traité, il est dit que le roi Rama IV, le Premier roi de Siam et le roi Pin Klao, le Second roi de Siam, signent conjointement ce traité pour conforter leur amitié étroite et de longue date avec le royaume du Portugal. Ceci étant fait pour le bénéfice mutuel des deux

peuples dans le domaine commercial.

- Le roi Rama IV se rendit sur la côte ouest du royaume pendant un mois (du 1er août au 3 septembre). De ce fait, il nomma le Second roi Pin Klao gouverneur de la capitale, avec les pleins pouvoirs administratifs et judiciaires et la liberté de négocier et de signer les traités avec les puissances étrangères.

- Le Second roi Pin Klao fit construire le Palais Sitha, aménagé avec des meubles en bois de style laotien, sur la rive ouest de la rivière Pasak à Saraburi. C'était sa résidence favorite où il séjournait régulièrement chaque année. Il y allait aussi pour diriger l'aménagement de Khao Khok, place entourée d'une chaîne montagneuse, pouvant servir de rempart dans le cas d'invasion. C'est là qu'il entraînait des soldats, dressait des éléphants voire des chevaux et par ailleurs se détendait en jouant du khaen (orgue à bouche, instrument de musique populaire au Laos et dans le nord-est de la Thaïlande, dont les tuyaux sont traditionnellement faits de bambou) ou en chantant des chansons laotiennes traditionnelles.

1860

(52 ans)

- Les Pays-Bas envoyèrent au Siam leur ambassadeur Monsieur J. H. Donker Curtius négociateur un traité de 33 articles qui fut signé le 17 décembre. Dans ce traité, il est dit que les deux rois du Siam d'une part, le roi Guillaume III, roi des Pays-Bas et grand-duc du Luxembourg, d'autre part, se mirent d'accord pour conforter leurs relations bilatérales vieilles de 200 ans. Ils exprimèrent leur volonté commune de développer le commerce.

- Le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao nommèrent Phraya Sripiphat Rattana Ratcha Kosathibodi leur ambassadeur commun pour apporter leur message et présents à Napoléon III, l'empereur des Français, avec l'intention de rétablir des relations diplomatiques entre les deux pays.

- Le Second roi Pin Klao entreprit un voyage en bateau dans les provinces du sud entre Phetchaburi et Songkhla (du 12 juillet au 21 août) et sur le retour, s'arrêta à Nakhon Si Thammarat pour rendre hommage à la relique du Bouddha se trouvant dans cette ville.

1862

(54 ans)

- La Prusse envoya au Siam son ambassadeur Monsieur Friedrich Albrecht zu Eulenburg chargé de conclure un traité de 36 articles, signé le 7 janvier. Dans ce traité, il est dit que le roi Rama IV et le Second roi Pin Klao au nom du Siam d'une part et d'autre part, le roi Guillaume Ier au nom de la Prusse et de 28 provinces allemandes associées, sont d'accord pour établir entre eux des relations amicales et commerciales au profit de leurs peuples.

1863

(55 ans)

- Il entreprit la construction du navire Imprenable, (appelé en thaï Yongyot Ayochachiya) un navire de guerre de 300 tonnes à pleine charge, 60 chevaux-vapeur de puissance et six canons. Ce navire fut envoyé à Singapour en 1866, de manière à montrer la puissance et la compétence de la Marine royale du Siam. Le Second roi Pin Klao fut reconnu pour sa compétence en construction navale.

- Napoléon III, l'empereur des Français, envoya un ambassadeur pour décerner une décoration diamantée, au roi Rama IV le 10 mai et au Second roi Pin Klao le 11 mai.

1865

(57 ans)

- Le roi Pin Klao, Second roi du Siam, décéda le 7 janvier des suites d'une longue maladie. Il a régné pendant quinze ans. Sa majesté le roi Rama IV présida la cérémonie de crémation qui eut lieu le 17 février 1866.

帕宾诰王陛下史

主编者：阿仑·汕塔纳鹏

翻译者：谭国安 副教授

一、帕宾诰王陛下史本文将阐述有关帕宾诰王陛下下的历史，包括记载在国史、大事记与学术资料中有关他的职务与起居事迹。兹分述如下：

- 1808年 * 帕宾诰王的原来称号为：“昭华朱塔牟尼殿下”或“小王子”^{၆၆၆}，于节基王朝第一世王育华朱拉洛在位时代的9月4日（星期天）在吞武里府故宫诞生，为吕拉纳帕莱王陛下（时任功帕拉察旺武旺莎谭蒙空部执行相国要职）与帕诗素里然塔拉武隆王后殿下（原称“昭华汶洛殿下”）的王子，有两位同王母的兄弟；即：昭华才王子（年幼夭折）与昭华蒙谷王字，称大王子。
- 1809年 * 9月17日，父王登基，称吕拉纳帕莱王陛下，（为节基王朝第二世国王）。昭华朱塔牟尼小王子随父王、母后、王兄住在大皇宫中。
- 1820年 * 于3月19-22日在大皇宫依照王家礼俗为王子^{၆၆၆}举行剃顶髻仪式。^{၆၆၆}
- 1821年 * 在大皇宫玉佛寺举行出家为沙弥仪式，修习佛学。还俗后，任外宫职官，修习依照王族规定的课程（如泰文、高棉文）、技艺知识（如骑象、骑马武艺等）、手工艺、法律学、王家礼仪、文学。
- 1824年 * 父王于7月21日驾崩，（享寿五十有七）。大王子功万济他武陵于8月1日登基，称“帕曩诰王”，（为节基王朝第三世王）

^{၆၆၆} “昭华殿下”指为王后所出的王子，（如非由王后所出的王子，则只称“昭华”

^{၆၆၆} 帕宗诰王陛下，帕宗诰王陛下文集，有关第四世王时代帕宗诰王陛下文学作品解说与论坛。（曼谷：艺术厅文史办公室，2005年）页26。

^{၆၆၆} 依照“昭华”的地位举行剃顶髻仪式。仪式中有白山、游行与颂持经咒。剃顶髻与庆典分三个时间进行。

- 。朱塔摩尼王子与母后回到原来王宫起居。同母王兄昭华蒙谷则仍在出家生活中，驻锡在舍利寺与颂阿莱寺。
- * 同英商罗伯·罕德学习英语。继后，又同多名美国传教士，如Dr.Dam Beach Bradley, Dr.Jeses Caswell, Dr.Samuel R. House, Mr.Chandler) ^{၆၀}学习英语与西方科学、造船机械、印刷术等。
- 1829年 (21岁) * 在玉佛寺剃度出家，^{၆၁}驻锡在铜钟寺。出家期间，依照王家风俗，修习高级佛学、止观、高级文学、登台演讲“甘摩诃叻”经文。还俗后，任第三世王陛下职官。
- 1832年 (24岁) * 5月10日，根据金页授封书记载，^{၆၂}第三世王帕囊诰陛下晋封王弟昭华朱塔摩尼王子殿下为昭华功坤伊莎立郎汕爵位，并授封出任缅人、占人志愿军前枪手、后枪手炮兵队指挥。
- * 第三世王帕囊诰陛下令王弟朱塔摩尼王子昭华功坤伊莎立郎汕前往夜功府的夜功河建造保卫河口，驱逐敌军堡。^{၆၃}
 - * 建造欧式Royay Adeliade船作为小型货船。后来，还利用这艘船平息了一次外族动乱事件。
- 1835年 (27岁) * 将西方医学引进宫廷，令郎黎西医师给刚生产王女的第一王妃英诊治。及后给母后治病与给患偏枯证的昭华蒙谷殿下治疗，使病情好转。
- 1836年 (28岁) * 母后患老年证，于10月18日逝世（享受七十）。^{၆၄}
- * 制造浮图安纳（Fairy）船与200吨的勒差利船（Sir Walter Scott），船上装置有10台大炮。

^{၆၀} 安潘·丹卡旺塔纳，帕宾诰王事迹。（曼谷：簪瓦尼出版社，1969）页4,8-9.

^{၆၁} 剃度出家仪式，依照“昭华”的地位乘坐专用车游行至因陀罗殿。翌日举行神龙出家仪式游行至苏泰沙旺殿——为帕囊诰王陛下观礼的地方，然后在玉佛寺里举行出家仪式

^{၆၂} 有关御赐更高爵称与成立新行政部门，记录在金叶封书上称：昭华功坤伊莎黎郎汕诗里莎瓦里蒂卡如颂王弟殿下，并将金叶授封书由僧人举行佛教仪式。继后，将之供奉在轿子上以游行方式送至授封者的居处，放在一个尖形小亭上。朱塔牟尼昭华殿下受净戒听经；然后更换服装，坐在座上，由大臣呈献金叶封书。

^{၆၃} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第三世王时代乐达纳歌信国史，（曼谷艺术厅第六次印刷），1995页50。

^{၆၄} 同上，页70。

- 1838年 (30岁) * 获由第一王妃英所出的第一位王儿，称华盛顿^{၉၉}，泰名为“唷英巴儒武旺拉楚洛乐达纳王子”。继后，加冕为“武旺威猜然宫”的总管；至第五世王帕尊拉宗诰陛下在位时代，出任相国要职。此后。膝下王子、王女人数日增，共计五十八人。^{၉၁}
- 1840年 (32岁) * 获钦赐自“宗颠营”出逃入境的缅甸人134人，将此批缅人依照西方式加以训练。使之成为炮兵。
- 1841年 (33岁) * 帕曩诰王陛下诏令出任水军主帅，前往镇压在曼台玛缅人动乱事件。此次出兵，被列为泰国第一次使用西方现代化军船与新式水军战略。此次战役时间长达11个月。
- * 着手从英文编译成泰文大炮专书，作为培训部下兵队之用，被列为泰国第一部有关炮兵的著述。此外，还撰写了一些文学作品，如：《三猜长歌》、奈堪颂故事歌曲》。
- 1842年 (34岁) * 辅助刚还俗的泰国大诗人顺通普的生活，接着委派他出任“武旺官厅王室文牍厅”厅长（顺通普出家时间长达18年）。
- 1843年 (35岁) * 以威差亚（Tiger）船，制造成200吨的莎洁讷船。
- 1844年 (36岁) * 5月2日，出任大皇宫消防队队长，^{၉၇}继后，自请出任京畿消防救护队队长。每次发生火灾，必亲自驾临指挥。^{၉၈}
- 1848年 (40岁) * 制造泰国第一艘蒸汽船，并于7月4日第一次在湄南河试水^{၉၉}。国外报刊，如The New York Tribune , Singapore Free Press 都刊登了有关帕宾诰王造船的技术。

^{၉၉} 为美国第一任总统名称。

^{၉၁} 王子为11个王族的始祖，即：叻差莎坤、苏塔洛、瓦拉乐、帕奴玛、哈琳吞、纳瓦乐、如空塔拉依、多莎尼、南塔旺、彭密、乍仑络、赛莎雅。由功武旺威猜然王子所出的王孙，则成为下9个王族的始祖，即：威莱翁、甘乍纳威猜、甘然翁、苏塔泥、瓦拉务、鲁乍威猜、威汶潘、乐差尼、威戌。

^{၉၇} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，乐达纳（曼谷）时代第三世王史，页112。

^{၉၈} 帕宗诰王陛下提及有关负责京畿消防任务时称：“当他（帕宾诰王）在京畿时，如属附近发生火警，不去也行，如属宫廷附近与官吏住宅发生火警就必须去。当他（帕宾诰王）不在的时候，无论是什么地方发生火警都必须亲自赶往协助灭火。”

^{၉၉} 森弯黎诺豪医生的记录说：“今早，我们在河上看到新的事物，就是由小王子仿造的小船，船身长不到20尺，有烟囱，船后有方向盘，逆水而上，速度甚快，小王子在小船上把着方向盘；这是出现在湄南河上第一艘由小王子制造的小船。”

- 1849年 (41岁) * 帕曩诰王陛下以“根据炮兵训练征兵令”^{๖๐}诏令出任非常时期后备军驻扎城堡炮兵培训队指挥。
- 1850年 (42岁) * 第三世王陛下诏令前往出任保卫北榄堡工作。
* 英使Sir Jame Brooke来泰提出修订波尼协约要求。帕曩诰王陛下认为王弟招华功坤伊莎立郎汕对洋人风俗最为了解，宜使之出任顾问之职。但因需要守卫北榄堡工作，只能以其他熟悉事务的才智之士出任。^{๖๑}
- 1851年 (43岁) * 4月2日，帕曩诰王陛下驾崩（享寿六十有五）。蒙谷王子殿下于5月15日即位，称“帕宗诰王（为节基王朝第四世王）。于5月28日下诏晋封王弟昭华功坤伊莎立郎汕为第二国王，^{๖๒}称“The Second King”，其地位与国王相当；
称：“帕宾诰王陛下”。^{๖๓}
自原王宫移驾至武旺宫起居。由于武旺宫建造时间已将二十载，开始损坏，于是发起重修工程，并加建了多座宫院。^{๖๔}
帕宗诰王陛下，诏令将帕宾诰王在此之前所指挥的军队，编改为副王府的军队。因此，帕宾诰王任副王府陆军、海军司令，成为泰国史上第一名海军司令。
- 1855年 (47岁) * 英人派Sir John Bowring出使来泰签订王室友好协约，于4月18日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下，为暹罗王国（泰国）第一国王与第二国王，同英国维多利亚女王为

^{๖๐} 功披耶蓝隆拉差奴坝殿下，帕宾诰王陛下大炮组成阐述专著。

^{๖๑} 安潘·丹卡旺塔纳，帕宾诰王事迹。页9-10

^{๖๒} 帕宗诰王陛下指示，举行如同国王加冕一般的仪式，但是略为修订，如京畿陆路出巡的规定。

^{๖๓} 在金叶封书记录上帕宾诰王的全称是：“帕巴瓦琳塔拉米宣玛希黎朗汕玛翰端黎初猜摩贺蓝坤阿仑耶叻萨帕提威拉奴乐武旺尊札卡帕拉差汕卡乌帕多苏差商苏塔科哈尼札基武隆纳伊宣拉差蓝瓦郎坤武隆谷纳玲陀罗顺梭滩奴差蒂武陵通摄囊卡尼琳塔拉武旺拉蒂密鹏帕如哈尼纳黎宣玛希蒂旺纳哨莎耶玛蒂洛里洛摩诃武鲁乐达纳派汶披博塔纳萨信拉巴空顺塔罗隆吉科颂萨达巴隆莎威差诗里乐达纳武旺拉差披色卡披西萨帕托蒂披砌猜武隆玛孩莎瓦里耶摩诃莎瓦民通莎密陀罗宁塔拉奴拉武旺纳差阿超瓦赛诗乐达纳代顺那叻乌吉塔萨萨帕叻拉蒂民通巴瓦陵托拉探密拉差武碧帕宾诰王（见《政府公报关于乐达纳歌信晋封王亲事》页76）

^{๖๔} 建造3项建筑：如举行同国王一般的庆典，大体上遵照帕宗诰王陛下指示，如：建造卡差干巴威殿、曼卡拉披色殿、易阿隆阁殿，并从事维修恢复旧貌的如：象厩马厩、公务员会议厅、堡垒大门，帕宾诰王自己修建的其它建筑，如：伊莎黎拉差奴坝殿，可见副王府蓝图中的大部份建筑物都是帕宾诰王所建造。

两国人民在两国政府制约下共同创造利益的友好与商业协约，本协约包括有关国家的十二条、法律六条、商品标准三条，共计二十一条。^{၁၆}

1856年
(48岁)

- * 将浮图信哈(Cruizer)船造成400吨的芯片船。
- * 美国派Mr. Townsend Harris出使来泰签订两国友好协约，^{၁၇}于4月29日签名盖章的协约指出，为了泰、美两国人民进行商业活动的利益，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下二位国王同美国总统签订友好商业协约共二十一条。^{၁၈}
- * 法国派送蒙西尔·蒙德尼出使来泰签订两国友好协约，^{၁၉}于8月10日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下二位泰国第一国王与第二国王同法国拿破仑三世(Napole' on III.L' Enpereur des Fracais)签订加强两国友好协约，使两国人民相互来往通商，共同创造利益。本协约共三十二条^{၂၀}。
- * 帕宗诰王陛下，派宾诰王陛下与昭披耶诗苏里耶翁到可叻府考察寻找适当地点，建造第二国都。^{၂၁}但两人咸认为可叻府同曼谷之间的交通不便，不宜建造国都。第四世王陛下遂诏令在洛武里府建造宫院；后来，作为帕宾诰王的宫院，则诏令在北标府建造。

^{၁၆} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，（曼谷：艺术厅2005）页95-96；与（政府公报）有关同英国签订的友好与商业协约。

^{၁၇} 美国向泰国两位国王呈献贺礼。呈献给帕宾诰王的是玻璃镜、各城市地图、大镜子、电器、来福卡明枪、手枪、机枪、图书。

^{၁၈} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页99-100；与政府公报有关同美国签订的友好协约。

^{၁၉} 法国向两位国王呈献贺礼。呈献给帕宾诰王的是消防器材、书橱、旋转式机枪、压书玻璃、座钟、放大镜。

^{၂၀} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页100-102；与（政府公报）有关同法国签订的友好协约。

^{၂၁} 帕宗诰王陛下认为曼谷位于战船能开进来的地理位置，跟敌人对峙不易，宜建立一个距离战船较远的新都。

- 1857年 (49岁) * 自美国购回100吨的莎沽讷船架构，将之改造为一艘称“叻差坝” (Falcon)御用船，列为泰国第一艘铁船。
- * 帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下诏令昭披耶蒙蒂诗苏里耶翁出使，奉着两国王的诏书与礼物前往同维多利亚女王促进友好关系。^{๓๑๑}
- 1858年 (50岁) * 制造阿莎瓦里洛(Sherry Wine)船，作为副王府的军事轮船，是一艘排水量150吨，40马力的游艇船；船上设置大炮6台。
- * 4月18日前往礼拜佛统大塔。^{๓๑๒}
- * 丹麦派荣野威出使来泰签订友好协约，于5月21日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下两王国，同意与丹麦国王菲吕利第七世签订协约，为两国人民海上来往经商，都获得安定与利益。本协约共计三十五条。^{๓๑๓}
- * 德国派蒂科蒂索缴出使来泰签订友好协约，于10月2日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下两王国，与德国联邦的大里玛立窝鲁密沙淋黎匿，大窝壁茗社窝匈本，总称为匈西阿蒂里玛立，同意加强与扩大两国人民商业活动。本协约共计三十五条。^{๓๑๔}
- * 帕宾诰王获得帕宗诰王陛下钦赐来自昌各城古佛，^{๓๑๕}乃请往供奉在凤凰乐达纳伽蓝寺；这是一所帕宾诰王与母后听取当年第三世王的指示所修建的佛寺。按照传统，这是一所属于帕宾诰王的佛寺。^{๓๑๖}除此之外，帕宾诰王还修建了多所佛寺，如：耙

^{๓๑๑}陛下认为英女王与法国国王皆为大国，尚遣派使节前来贺喜与订立友好协约，我们也应该遣派使节前往回礼。”

^{๓๑๒}昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页303

^{๓๑๓}昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页130-130，与（政府公报）有关泰国与丹麦之间的友好协约。

^{๓๑๔}昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页133；他农·诺帕曼，2005年1月7日帕宾诰王陛下纪念刊，页25-26，与（政府公报）有关泰国与德国之间的友好协约。

^{๓๑๕}帕宗诰王陛下，帕宗诰王陛下文集——有关帕宗诰王陛下手书，（曼谷：2005年崇庆帕宗诰王陛下执行会）页100。

^{๓๑๖}帕囊诰陛下，劝告功帕诗苏里然塔拉玛与帕宾诰王（当年任功坤伊莎立郎汕昭华殿下）说，功帕诗苏里然塔拉玛已经60多岁，如在王府附近建造一所凤凰寺，可提高信心。因此，开始建造大殿与各佛殿直到寿终尚未完成。帕宾诰王继续建造大殿、佛殿、讲经楼、排殿与佛寺前方的桥亭等。

蒂伽蓝寺、牟黎洛卡耶寺、武旺宫内的武旺莎坛苏塔瓦寺，以及在希塔宫周围的小佛寺。

1859年
(51岁)

- * 葡萄牙派伊希罗洛法郎希苏科里玛琳出使来泰签订两国友好协约。^{๓๗๗}于2月10日签名盖章的协约指出，暹罗王国帕宗诰王陛下第一国王与帕宾诰王陛下第二国王，同意与葡萄牙签订友好与海上贸易来往协约，增进两国之间的友谊，使两国人民共同获益。本协约共四十七条。^{๓๗๘}
- * 帕宗诰王陛下于8月1日至9月3日驾临泰国以西的海岸一带约一个月。在此时间内，帕宗诰王陛下授权帕宾诰王陛下负责保卫国都，处理官民有关案件，包括同国外签订协约等任务。^{๓๗๙}
- * 帕宾诰王陛下在北标府巴塞河以西的河畔，使用老窝式木材建造了一座希塔宫，利用当地的窟山作为与敌军对峙的天然堡垒，^{๔๐}与从事军事与大象、马匹训练；并作为吹芦笙、对歌娱乐之地。帕宾诰王每年都至此起居一段时间。

1860年
(52岁)

- * 荷兰国王派公吕科卡出使来泰签订友好协约。^{๔๑}于12月17日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下二位国王同荷兰威林地三世国王与卢森堡，有意加强200年来的友谊，使两国海员从事商业往来，倍加方便，特此签订友好协约，促进双方海上贸易交通，共同获益。本协约共三十三条。^{๔๒}
- * 帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下指派披耶诗比伯乐达纳叻差科莎初始，奉着二位国王的诏书与礼物前往法国同拿破仑三世加强友好关系。^{๔๓}

^{๓๗๗} 此时，葡萄牙前来向二位国王呈献贺礼，属于帕宾诰王的是银制热水器、屏风、香料箱、双镜头与单镜头望远镜、甜酒箱。

^{๓๗๘} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页135-136；与（政府公报）有关泰国与葡萄牙之间的友好协约。

^{๓๗๙} 帕宗诰陛下，帕宗诰昭陛下文集，有关第四世王时代帕宗诰王陛下文学作品解说与论坛，页105-108。

^{๔๐} 希塔王宫周围，有一座叫考廓山的天然堡垒。

^{๔๑} 此时，荷兰王国向二位国王呈献贺礼，属于帕宾诰王的是银制热水器日本剑、日本军装、弓、铜烛台、铜花、铜香炉。

^{๔๒} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页151-152；与（政府公报）有关泰国与荷兰之间的友好协约。

^{๔๓} 昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页154。

- * 举行水路出巡（于7月12日至8月21日）赴泰南西边各城市视察；自碧武里府至宋卡府，回程赴洛坤府朝拜当地佛陀舍利塔。^{๔๔}
- 1862年
(54岁) * 德国派功遥莽穆出使来泰签订友好协约。于1月7日签名盖章的协约指出，帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下与德国国王以及二十八个城市，有意建立友好关系，在两国国王的制约下，促进商业往来，互惠利益。本协约共三十六条。^{๔๕}
- 1863年
(55岁) * 制造Impregnable船。该船排水量为300吨，60马力，装置大炮6台，继后在1866年，该船开至新加坡访问，国外人士对帕宾诰王陛下的造船科技表示赞赏。
- * 法国拿破仑三世诏令使节来泰，于5月10—11日分别向帕宗诰王陛下与帕宾诰王陛下呈献以钻石装饰的显爵。^{๔๖}
- 1865年
(57岁) * 1月7日（星期天，泰阴历下弦月之六日）凌晨03.18时驾崩。帕宾诰王在此之前患慢性疾病多年，在位十五年。帕宗诰王陛下于1866年2月17日为帕宾诰王陛下举行御赐葬火仪式。^{๔๗}

^{๔๔}昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王时代乐达纳歌信国史，页151。

^{๔๕}昭披耶蒂帕功翁摩诃科莎蒂武里，第四世王乐达纳歌信国史，举行崇庆帕宗诰王陛下执行会，页163-164，与（政府公报）有关泰国与德国之间的友好协约。

^{๔๖}同上，页190-191。

^{๔๗}有司者请帕宾诰王陛下遗体安置在立式金棺时，帕宗诰王陛下向帕宾诰王陛下遗体举行洒水仪式，然后请到伊莎拉威尼才殿安置，下诏只限副王府官吏剃头，全国人民不必剃头。治丧时间自1866年2月8-20日。

บทที่ ๒

ราชวงศ์จักรีและราชสกุลที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรียบเรียงโดย อรุณ สันธนาภรณ์

๑๑๑๑๑๑๑

ในบทนี้จะกล่าวถึงพระราชประวัติของพระบรมอัยกา พระบรมอัยยิกา พระราชบิดาพระราชมารดา พระเชษฐา ตลอดจนพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และความสัมพันธ์ระหว่างกัน

๑. พระบรมอัยกา และพระบรมอัยยิกา^{๔๘}

๑.๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นพระบรมอัยกาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระนามเดิมว่าทองด้วง พระราชสมภพในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ.๒๒๗๙ สมเด็จพระบรมชนกนาถของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (และเป็นพระบรมมหาไปยกาธิปัตย์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีพระนามเดิมว่าทองดี เป็นที่เสมียนตราตำแหน่งพระอักษรสุนทร กรมมหาดไทย ได้สืบเชื้อสายมาจากขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นราชินิกุลเชื้อพระวงศ์ของกรุงศรีอยุธยา^{๔๙} และพระชนนีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระนามเดิมว่า หยก หรือดาวเรือง^{๕๐}

^{๔๘} พระบรมอัยกา หมายถึง ปู่ ตา ของพระมหากษัตริย์ พระบรมอัยยิกา หมายถึง ย่า ยาย ของพระมหากษัตริย์

^{๔๙} สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (ทองดี) สืบเชื้อสายจากเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ว่าการกรมพระคลัง ผู้ว่าการกรมท่า และว่าที่สมุหพระกลาโหม ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าแม่วัดดุสิต หม่อมเจ้าหญิงราชินิกุลของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดให้เป็นพระนม และพระอภิบาลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้านารายณ์ราชกุมาร มาแต่ทรงพระเยาว์ จนเจริญพระชนม์ และเมื่อเจ้าฟ้านารายณ์ราชกุมารเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์ปราสาททองของกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงให้ความเคารพนับถือเจ้าแม่วัดดุสิตเหมือนพระราชชนนี โปรดให้สถาปนาอิสริยยศเจ้าแม่วัดดุสิตเป็นพระองค์เจ้า ทรงสร้างตำหนักตึกพระราชทานที่ริมวัดดุสิตาราม นอกกำแพงพระนคร ถวายให้เป็นที่พักประทับ ทรงเรียกว่า “เจ้าแม่” (คำอธิบายลำดับปฐมวงศ์ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ . น.๕)

^{๕๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปฐมวงศ์.” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๔. (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) น. ๑๘

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เดิมประทับอยู่ ณ คฤหาสน์ของสมเด็จพระมหาชนก ตั้งอยู่ใกล้ป้อมเพชรกรุงเก่า เมื่อทรงรับตำแหน่งยกกระบัตรได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ เมืองราชบุรี ต่อมาได้มีการอวาทวิวาหมงคลกับกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระนามเดิมว่านาง ผู้ซึ่งมีพระบุพชนเป็นสกุลชาวบางช้าง ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทรสาคร โดยพระชนกของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีมีพระนามเดิมว่าทอง และพระชนนีมีพระนามเดิมว่าสิ้น^{๙๑} (ต่อมาได้ปรากฏพระนามว่าสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี) พระองค์จึงเสด็จไปประทับกับกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ณ เกษสถานพระอรรคมเหสี ที่อัมพวา สำหรับสาเหตุของการอวาทวิวาหมงคลในครั้งนี้ กล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องปฐมวงศ์ ว่า^{๙๒} “พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา มีพระทัยยินดีในที่ซึ่งแสวงหามาตุคามที่มีศิริรูปทรงโสภาคย์ และเป็นบุตรในสกุลที่มีทรัพย์สมบัติมาไว้ใช้เป็นนางในอันเตบุรีกราชนารี (นางในราชสำนัก) จึงได้ให้มีผู้อาสาไปสนสื้อสือสือสอดแนม หาสตรีผู้ที่รูปร่างต่างๆ ทั้งในกรุงนอกกรุงใกล้ไกลก็ครั้งนั้น กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นบุตรของมหาเศรษฐีเป็นสกุลอันใหญ่มาก ด้วยเครื่องญาติ และสูงด้วยสมบัติหาสกุลอื่นจะเสมอมิได้ในพาหิรุธยานประเทศในเวลานั้น และมีบุญลักษณะสิริรูปพรรณสัณฐานงามยิ่งนักเป็นที่เล่าลือความ อื้ออึง ทราบถึงพวกสอดแนมของพระเจ้าแผ่นดิน พวกนั้นจึงได้นำข่าวมากราบทูลต่อพระเจ้าแผ่นดิน มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งกรมมหาดไทยให้มี ข้องตราออกไปให้หัวเมืองราชบุรีไปสู่อุกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งเป็น อรรคนารี มีบุญลักษณะนั้นมาจากคฤหาสน์สกุลนั้นแล้วส่งเข้ามาถวายเป็นอันเตบุรีกราชนารี ๑ เพราะเวลานั้น เมืองราชบุรีขึ้นแก่กรมมหาดไทย ก็แลการตกแต่งตราบังคับบัญชาหัวเมืองมหาดไทยทั้งปวงครั้งนั้นเนื่องอยู่ในสมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบตีทั้งสิ้น ฝ่ายพระชนกพระชนนีและพระญาติพระวงศ์ในกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีนั้น ไม่มีจิตชอบใจปรารถนาจะถวายกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีแก่พระเจ้าแผ่นดิน เข้ามาต้องติดกักขังเป็นอันเตบุรีกราชนารี ๑ นางในราชสำนักอยู่ในพระราชวัง จึงได้แต่งคนมาอ้อนวอนพระบรมมหาไปยกาธิบตี ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแต่งข้องตรานั้น ให้ช่วยแก้ไขพ้อพันหลุดจากพระราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดินเสียได้ สมเด็จพระบรมมหาไปยกาธิบตี จึงได้คิดอ่านให้มีผู้กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินว่า กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีนั้น พระองค์ท่านได้ไปสู่ออไว้เพื่อจะให้ได้แก่พระราชโอรสที่

^{๙๑} ภายหลังได้ทรงผนวชเป็นรูปชี่

^{๙๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปฐมวงศ์.” น.๑๙-๒๐

๔ ของท่าน ได้นัดการอาวาวิวามงคลแล้ว ขอพระราชทานให้พ้นจากพระราชประสงค์ เกิด พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระกรุณาอนุญาตพระราชทานให้ ก็ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เป็นอรรคชายาแต่เดิมมา ดังนี้”

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระราชโอรสและพระราชธิดาแต่ กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ๑๐ พระองค์ ประสูติก่อนแต่เวลาเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติทั้งสิ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมี ๔ พระองค์^{๔๓} ได้แก่ ๑) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าฉิม (พระราชบิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) ๒) เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงแจ่ม ๓) สมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรมหาเสนาณูรักษ์ พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุ้ย ในรัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ พระราชทานอุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ๔) เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพยวดี พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงประภาวดี

ต่อมาในสมัยธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จมาทำราชการใน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตั้งพระราชคุณฐาน ณ ตำบลริมน้ำวัดระฆังโฆสิตาราม ช่างใต้ มีความชอบได้เลื่อนตำแหน่งเป็นลำดับ กระทั่งเป็นเจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศาคตสมุหนายกเอกอ เป็นแม่ทัพทำการสงครามกับพม่าและเขมรและลาว มีความชอบในราชการ มากหลายครั้ง ภายหลังจึงได้เลื่อนที่เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกพิลึกกิมพิม่า ทุก นครารอาเดชสรรพเทเวศรานุรักษ์ เอกอัครบาทมุขิกา กรุงเทพมหานครศรีอยุธยามหาดิลก ภาพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์อุดมราชนิเวศมหาสถานอวตารสถิตย์ บพิตรพิไชย อภัยพิริย ปรากรมพาหุได้ทรงเสด็จยกขึ้นพระกลด และมีเครื่องทองต่างๆ เป็นเครื่องยศเสมอเจ้า ต่างกรม^{๔๔} ต่อมาเสด็จผ่านพิภพปราบดาภิเษกเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ถวายพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ปรมมาธิเบศ ศรีภูวนेत्रวรรณนายกดิลรัตนราช ชาติอาควไศรย สมุทัยคโรมนต สกลจักรวาฬาธิบดีเบนทร สุริเยนทราธิบดินทร หริหรินทรา ชาติอาธิบตี ศรีวิบูลยคุณอัครกนิษฐ ฤทธิราเมศวรมหันต บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชไชย พรหม

^{๔๓} หลายพระองค์สิ้นพระชนม์แต่ทรงพระเยาว์ ไม่ปรากฏพระนาม

^{๔๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปฐมวงศ์ , น.๓๒.

เทพาติเทพยณฤพดินทร ภูมินทรปรมาธิเบศ โลกเชษฐวิสุทธรัตน มกุฎประเทศตามหา พุทธางกูร บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ครั้นภายหลังถวายพระนามเพิ่มเข้าว่า พระบาท สมเด็จพระปรโมรุราชา มหาจักรีบรมนารถ นเรศวรราชวิวัฒน์วงศ์ ประถมพงศาธิราชรา มาธิบดินทร สยามชีวิตินทรวโรดม บรมบพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก^{๔๕}

๑.๒ กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ และเจ้าขรัวเงิน

พระบรมอัยกา และพระบรมอัยยิกา ทางฝ่ายพระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ ทรงมีพระนามเดิมว่าแก้ว เป็นพระภคินีร่วมพระชนกและพระชนนีเดียวกับ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ มีพระภัสตวานาม ว่าเจ้าขรัวเงิน แซ่ตัน เป็นมหาเศรษฐีผู้สืบเชื้อสายมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักกิ่ง มี นิเวศน์สถานอยู่ตำบลถนนตาล เป็นพานิชในกรุงศรีอยุธยา

กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาถูกพม่ารุกรานทำลายกรุงในปี พ.ศ.๒๓๑๐ ทรงพระครรภ์ได้ ๔เดือนเศษ จึงเสด็จพร้อมพระภัสตตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ออกไปอาศัยอยู่ด้วยในนิเวศน์สถานของกรมสมเด็จพระอมรินท รามาตย์ ณ อัมพวา และได้ประสูติพระธิดาพระองค์หนึ่ง คือ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยน ทรามาตย์ พระนามเดิม บุญรอด ต่อมาเป็นพระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภลัย รัชกาลที่ ๒ และเป็นพระราชมารดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นเมื่อแผ่นดินกรุงธนบุรีตั้งขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเข้าทำราชการ กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์กับพระภัสตดาและพระโอรสพระธิดา ได้ ตามเสด็จเข้ามาตั้งนิเวศน์สถานบ้านเรือนโรงแพอยู่ตำบลกระฎี่จีน^{๔๖} ต่อมาเมื่อพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว กรม สมเด็จพระศรีสุตารักษ์ ได้ตามเสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง มีพระตำหนักอยู่ เบื้องหลังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและพระวิมานรัตยาเรียกว่าพระที่นั่งตำหนักแดง ทรงทำราชการทรงกำกับเครื่องใหญ่ในโรงวิเสศต้น และการสตั้งและอื่นๆ เป็นหลายอย่าง

^{๔๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปฐมวงศ์, น.๓๔.

^{๔๖} ที่นั่นบัดนี้เป็นพระวิหารและหอไตรวัดกัลยาณมิตร และแพลอยลงในคลองบางกอกใหญ่ตรงวัด โมลีโลกข้ามไปข้างใต้

กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์มีพระโอรสพระธิดา รวม ๕ พระองค์ รวมถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสัมพันธ์กับพระบรมอัยกา และพระบรมอัยยิกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระกตัญญูระลึกพระเดชพระคุณพระบรมอัยกาและพระบรมอัยยิกา และทรงสร้างและบูรณะเสนาสนะสงฆ์หลายแห่งเป็นอนุสรณ์สถานและอุทิศพระราชกุศลแด่พระบรมอัยกาและพระบรมอัยยิกา อาทิ วัดกัลยาณมิตรและวัดหงส์รัตนาราม ฟังถนนบุรี (ที่กรมพระศรีสุตารักษ์พระอัยยิกา จอดแพที่ประทับเมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี) วัดศรีสุตาราม (ที่กรมพระศรีสุตารักษ์ ทรงบูรณะและสถาปนาวัดขึ้นใหม่) วัดอัมพวา สมุทรสงคราม (ที่สมเด็จพระอมรินทรบรมราชินีทรงสร้างไว้ในเขตพระนิเวศน์สถานเดิม) วัดสุรรณดาราม อยุธยา (ที่พระบรมมหาไปยกาธิปดี (ทองดี) ทรงสถาปนาไว้เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี)

๒. พระราชบิดา และ พระราชมารดา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงมีพระราชโอรส ๓ พระองค์ พระองค์ที่ ๑ ไม่มีพระนาม (สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงย่อเมเยาว์นัก เป็นแต่สมญาว่าเจ้าฟ้าราชกุมาร) พระองค์ที่ ๒ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ หรือเจ้าฟ้าใหญ่ (ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๔๓ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี) พระองค์ที่ ๓ คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้างุ้มมณี หรือเจ้าฟ้าน้อย (ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๕๐ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี)

๒.๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดามีพระนามเดิมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้างุ้ม ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ พระราชสมภพเมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๓๑๐ ณ อัมพวา ต่อมาเมื่อสมเด็จพระชนกได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วได้โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระอิสริยยศ

เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มหาอุปราช ตามลำดับ และเสด็จครองราชย์ในปี พ.ศ.๒๓๕๒^{๙๗}

ความสัมพันธ์กับพระราชบิดา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงรับสั่งเรียกพระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ที่ประสูติแต่พระมเหสีอย่างสนิทสนม โดยเมื่อทรงพระเยาว์ทรงตรัสเรียกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (เจ้าฟ้าใหญ่) ว่า “เจ้าหนูใหญ่” และรับสั่งเรียกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี (เจ้าฟ้าน้อย) ว่า “เจ้าหนูเล็ก” ทั้งสองพระองค์รับสั่งเรียก พระราชบิดาว่า “ทูลเคี้ยววังล่าง” และรับสั่งเรียกพระราชมารดาว่า “เจ้าจ๋าใหญ่”^{๙๘} พระราชบิดาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎและสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อยปฏิบัติตามพระราชประเพณี ขัตติยราชกุมารอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า ทั้งการมงคลโสกัณฑ์ การพนวชสามเณร การการศึกษาตามแบบแผนราชสกุล เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอุปนิสัยบางประการที่คล้ายคลึงกับพระราชบิดา อาทิ การที่พระราชบิดาเป็นพระศิลปินเอกในหลายแขนง ทั้งด้านวรรณกรรม (ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเช่น อิเหนา รามเกียรติ์ ชุนช้างขุนแผน) นาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์ (ทรงโปรดชอสาม ทรงพระราชนิพนธ์เพลงบุหลันลอยเลื่อน) รวมถึงศิลปกรรมช่างทั้งปวง อาทิ จิตรกรรมและประติมากรรม^{๙๙} ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดด้านศิลปะและการช่างเนกเช่นเดียวกับพระราชบิดา

๒.๒ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดา ทรงมีพระนามเดิมว่าบุณอรอด ประสูติที่อัมพวา ในปี พ.ศ.๒๓๑๐ เมื่อเจ้าฟ้าหญิงบุณอรอดมีพระชันษา ๑๔ พรรษา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ส่งพระองค์ท่านเป็นราชทูตที่เมืองกวางตุ้ง ประเทศจีน พร้อมด้วยพระบิดา เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราชและมหานุภาพ เนื่องจากพระองค์ทรงสามารถใช้ภาษาจีน

^{๙๗} ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก่อนเสด็จถวัลยราชสมบัติประทับอยู่ ณ เเคหสถานของสมเด็จพระบรมชนกนาถแต่ครั้งกรุงธนบุรี ณ ตำบลริมวัดระฆังโฆสิตารามข้างใต้ ภายหลังได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิม กรุงธนบุรี ต่อเมื่อได้เสด็จเสด็จถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงเสด็จเข้าประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

^{๙๘} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ , ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ , (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ , ๒๕๕๒) , น.๑๒๕ , ๑๔๖-๑๔๗.

^{๙๙} บุษบา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา , พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ รัชกาลที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี) น.๑๐.

ได้ดี ในการพระราชทานเลี้ยงเป็นอย่างดีจากจักรพรรดิเจียนหลง ทั้งพระองค์และคณะได้จัดซื้ออาวุธและอุปกรณ์ก่อสร้างกลับมาสยามเป็นจำนวนมาก

เมื่อเติบโตใหญ่เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด ทรงเป็นอัศวมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระนามว่าสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระองค์ทรงมีพระอุปนิสัยในการถือธรรมเนียมหลายอย่าง^{๑๐๐} มีพระทัยพระมหากษัตริย์แก่พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ผู้น้อยมิได้เลือกท่าห่างแลชิดสนิทและไม่สนิทก็ทรงคิดมิได้ลำเอียงเที่ยงธรรมทั่วไปในพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง^{๑๐๑} ตลอดจนมีฝีพระหัตถ์ในด้านอาหารเป็นที่เลื่องลือ ในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์กาพย์แห่เรือชมเครื่องคาวหวานชมฝีพระหัตถ์พระองค์ท่าน ดังตัวอย่างเช่น

“มัสมันแกวแก้วตา	หอมยี่ห่วยารสร้อนแรง
ชายใดได้กลิ่นแกว	แรงอยากให้ไฟฝนหา
ยำใหญ่ใส่สารพัด	วางจานจัดหลายเหลือตรา
รสดีด้วยน้ำปลา	ญี่ปุ่นล้ำย้ายวนใจ
ดับเหล็กกลวกล่อนต้ม	เจือน้ำส้มโรยพริกไทย
โอชาจะหาไหน	ไม่มีเทียบเปรียบมีนาง”

ความสัมพันธ์กับพระราชมารดา สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงมีพระทัยรักใคร่ในพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ยิ่งนักดังปรากฏในคำประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ว่า“ทรงอภิบาลบำรุงรักษาพระโอรสให้สุขถาวรวัฒนาเจริญวัย แลมีพระทัยประสงค์จ้านงจะใคร่ให้พระบรมวโรรสทั้งสองพระองค์ทรงเจริญกษัตริย์ยิ่งกว่าพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวงในภายหน้า จนถึงเวลาจนจะสิ้นพระชนม์ก็ยังมีพระทัยอาลัยรื้อนรื้อนรำคาญวิตกถึงพระบรมวโรรสเจ้าทั้งสองยิ่งนัก”^{๑๐๒} และพระองค์ทั้งสองพระองค์ทรงสนิทกับพระราชมารดาเหมือนกัน โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับกับพระราชมารดาตลอด ไม่ว่าพระราชมารดาจะประทับอยู่ที่พระบรมมหาราชวังและที่พระราชวังเดิม พระองค์ท่าน

^{๑๐๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำไว้ได้มาก ดังปรากฏในหนังสือชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้จดหมายพระราชทานพระเจ้าลูกเธอฝ่ายหน้าฝ่ายในทูลทูลพระองศ์ให้ทรงทราบ ว่ากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ท่านมักทรงถือลัทธิต่างๆ ว่าทำอย่างนั้นๆ ไม่เป็นมงคลแล้ว ก็ตรัสห้ามไว้ให้กำชับตอสิบๆ ลงไปในตระกูลว่าอย่าให้ทำเป็นหลายสิ่งหลายประการ ครั้นทรงสั่งสอนแต่พระวาทา ผู้ฟังก็จำไว้ได้บ้างลิมเสียบ้าง จึงโปรดให้จดหมายพระราชทานไว้เพื่อจะให้ทราบทั่วกัน” (สมบัติ พลายน้อย , พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา , น.๖๒)

^{๑๐๑} สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ , น.๗๙.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน

ได้ตามเสด็จไปประทับด้วย และเฝ้าอภิบาลพระพลานามัยของพระราชมารดา ในคราวที่พระราชมารดาประชวร พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หมอบรัดเลย์เข้าไปรักษาในพระราชวัง^{๑๐๓} และการที่พระราชมารดามีพระทัยฝักใฝ่ในการบุญการกุศล ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดโบราณหลายแห่ง อาทิ วัดเขมาภิรตารามและวัดหงส์รัตนาราม ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับบูรณะวัดเขมาภิรตาราม และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับบูรณะวัดหงส์รัตนาราม สอนองคุณสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชมารดา

๓. พระเชษฐา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเชษฐาครองราชสมบัติ ๒ พระองค์ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๓.๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าทับ ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๓ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และที่ ๑ ในสมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียบ) พระราชสมภพเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ.๒๓๓๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๓๖๗^{๑๐๔}

ความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุมากกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๗ และ ๒๑ พรรษา ตามลำดับ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งเรียกสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎว่า “เจ้าฟ้าใหญ่” ครั้นทรงพระผนวชแล้วรับสั่งเรียกว่า “ซีตันฟ้า” และรับสั่งเรียกเจ้าฟ้าจุฑามณี ว่า “เจ้าฟ้าน้อย” ซึ่งทั้ง ๒ พระองค์ทรงรับสั่งเรียกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ท่านวังล่าง”^{๑๐๕}

^{๑๐๓} ดี บี บรัดเลย์ , จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม , แปลโดย ป่วน อินทวงศ์ ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๑ , (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา , ๒๕๐๘).น.๖๐-๖๔.

^{๑๐๔} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมชนกนาถ ณ พระราชวังเดิม กรุงเทพมหานคร ถึงรัชกาลที่ ๒ ประทับ ณ วังตำบลท่าพระ จังหวัดพระนคร และเมื่อเสวยราชย์แล้วจึงเสด็จเข้าไปประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

^{๑๐๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวชิรญาณโพธิ์ , ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวชิรญาณโพธิ์ , น.๑๒๕ , ๑๔๖-๑๔๗.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอุปนิสัยเลื่อมใสในพระรัตนตรัย^{๑๐๖} และมีพระทัยว่าอารีรอบคอบรักพี่รักน้องทั่วไปโดยสุจริต ในคราวฤดูสุภาเข้ามาประทานสิ่งของทองรูปพรรณต่างๆ สิ่งที่มาแต่เมืองจีนเป็นเครื่องแต่งพระองค์คือสร้อยบ้าง จี้บ้าง กำไลพระบาทบ้าง รูปสัตว์ผูกพระบาทบ้างให้พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ยังทรงพระเยาว์ทุกๆ พระองค์ ทุกๆ ปี และในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชเป็นสามเณร พระองค์ท่านได้เชิญเสด็จไปแสดงธรรม เรื่องมหาเวสสันดรชาดก และทำกระจาดถวายเป็นเครื่องกัณฑ์บูชาธรรม^{๑๐๗}

และต่อมาเมื่อมีการพลัดแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระโอรสพระองค์ใหญ่ที่เกิดแต่พระสนมเอกเสด็จขึ้นครองพระราชสมบัติ ในขณะที่พระโอรสที่ประสูติแต่พระมเหสีคือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎอยู่ระหว่างทรงผนวชอยู่และสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณียังทรงพระเยาว์ ทั้ง ๒ ฝ่ายต่างมีน้ำพระทัยกว้างขวางปราศจากการอาฆาต เห็นกับความสงบสุขของบ้านเมืองเป็นสำคัญ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชพระต่อมาจนตลอดรัชกาล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานที่วัดบวรนิเวศฯ ให้เป็นที่เสด็จมาประทับอยู่เป็นที่ตั้งธรรมยุตินิกาย และยกย่องให้เป็นราชาคณะผู้ใหญ่จนถึงเป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมจนจวนสวรรคต จึงได้ขอเลิกเรื่องหมแหวกอกแต่อย่างเดียว ในส่วน สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณีแม้ว่าจะเป็นที่นิยมยินดีของคนเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ได้ทรงรังเกียจ กลับมีพระเมตตาพระราชทานพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ไว้วางพระราชฤทัยให้บัญชาการทหารที่มีความ สำคัญและมีกำลังมาก เช่น ปืนใหญ่ ปืนน้อย คือกรมกองแก้วจินดา เป็นต้น ครั้นเมื่อเสด็จไปทัพญวนกลับมาแล้ว ก็ให้ว่าพวกญวนเฉลย คือ พวกพระยาบันลือเป็นคนหลายร้อยคน มีกำลังเป็นอันมาก ในขณะที่พระองค์ท่านเองก็ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความจงรักภักดี เป็นกำลังสำคัญของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการทหารและการต่างประเทศ^{๑๐๘}

^{๑๐๖} ทรงตั้งศาลารธรรมทานที่หน้าวัง นิมนต์พระสงฆ์แสดงธรรมให้สัปบุรุษฟังทุกวัน และทรงตั้งอาจารย์บอกปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรเป็นนิจ มีโรงเรียนยางจากนิวกผู้ที่ขัดสนก็ได้มาบริโภคน้ำมิได้ขาด

^{๑๐๗} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวชิรญาณไพศาลโสภณ , ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวชิรญาณไพศาลโสภณ , น. ๔๕-๔๙

^{๑๐๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบรมราชาบาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ , พิมพ์ครั้งที่ ๓๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา , ๒๕๕๐) น.๒๒-๒๔.

๓.๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๓๔๗ เมื่อทรงพระเยาว์ประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมของกรุงธนบุรี เมื่อพระราชบิดาครองราชย์ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นอธิบดีกรมมหาดเล็ก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา ได้เป็นพระราชาคณะโดยทรงประทับอยู่หลายพระอาราม ในที่สุดเสด็จประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นเมื่อทรงลาสิกขาจากสมณเพศ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ.๒๓๙๔ เสด็จเข้ามาประทับอยู่ ณ พระบรมมหาราชวัง

ความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระเชษฐาและพระอนุชา ร่วมพระราชบิดาและพระราชมารดา กัน ทรงมีกันเพียง ๒ พระองค์ โดยมีพระชนมายุห่างกัน ๔ พรรษา ทั้ง ๒ พระองค์จึงทรงสนิทและผูกพันกันมาก

๑) **พระอุปนิสัย** ทั้ง ๒ พระองค์มีพระอุปนิสัยบางประการที่คล้ายคลึงกัน อาทิ การใฝ่พระทัยในการเรียนรู้วิทยาการแขนงต่างๆ โดยเฉพาะวิชาการและวัฒนธรรมทางตะวันตก และมีพระทัยมุ่งมั่นที่จะพัฒนาประเทศให้มีความเจริญทัดเทียมอารยประเทศเหมือนกัน ทั้ง ๒ ขณะที่พระอุปนิสัยและพระราชนิยมโดยรวมของทั้งสองพระองค์มีความแตกต่างกัน และโปรดที่จะตรัสต่อกัน ด้วยถือว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะทรงทราบก็ไม่ทรงพระพิโรธ^{๑๐๙}

๒) **ทรงมีความรักความผูกพันฉันพี่น้อง** มีหลายเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักและผูกพันกันมาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชตลอดรัชกาลที่ ๓ นั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเยี่ยมพระเชษฐาเป็นประจำ และในยามที่ทรงประชวรทรงโปรดฯ ให้หมอบรัดเลย์ไปรักษาอาการ นอกจากนี้ทั้งสองพระองค์มัก

^{๑๐๙} เช่น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมักตำราสเรียกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พี่ทิด” “พี่เถร” และตรัสต่อกันว่าแก้วดี ความซึ่งต่อกันนั้นก็ได้เกี่ยวข้องถึงราชการบ้านเมือง (สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ . หนังสือพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงใน อรุณสันธนาภรณ์ . พระบวรราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๔๙ .น.๒๐)

จะพระราชทานสิ่งของ^{๑๑๐} และความช่วยเหลือระหว่างกันอยู่เสมอ^{๑๑๑} รวมถึงทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกันเป็นการส่วนพระองค์อยู่เป็นประจำโดยทรงเลือกใช้ภาษาเพื่อสื่อสารเป็นการถอดเสียงไทยเป็นภาษาอังกฤษ(Romanization)^{๑๑๒} ซึ่งพิเศษกว่าที่ทรงใช้กับบุคคลอื่นๆ^{๑๑๓} นอกจากนั้นทั้งสองพระองค์โปรดฯ เสด็จร่วมพระราชพิธีในพระบรมมหาราชวัง และพระบวรราชวังเป็นประจำ แม้ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรค่อนข้างมาก ได้ทรงอุตสาหะเสด็จไปถวายของและถวายชัชมงคลแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหัวพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง^{๑๑๔}

ความรักและความผูกพันของทั้งสองพระองค์ได้ส่งต่อไปสู่พระราชโอรสพระราชธิดาด้วย อาทิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เจ้าหญิงวรภักตร์ไปเป็นพระราชบุตรเลี้ยง และพระราชทานเครื่องยศแลข้าวของอย่างเกี่ยวกับพระเจ้าลูกเธอรุ่นเดียวกัน

^{๑๑๐} เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาเพื่อพระราชทานแหวนให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “ฉันได้ถวายแหวนมากับจดหมายฉบับนี้วงหนึ่ง ทำด้วยทองผสมมีชื่อสันสกฤตว่า “นิลกระลาปน” ซึ่งได้ให้ผสมขึ้นตามตำราโบราณ เขียนไว้เป็นภาษามคธ อันได้ชื่อว่าภาษาบาลี ทองผสมชนิดนี้ทำอย่างที่เขาใช้ค้าขายกันในประเทศมคธโบราณ ซึ่งเดี๋ยวนั้นนักภูมิศาสตร์อังกฤษเรียกว่า “พิหาร” มีคำกล่าวกันว่าทองผสมนี้มีราคาเสมอด้วยทองคำกึ่งน้ำหนักของธาตุนี้ ฉันเชื่อว่าท่านคงจะพอพระราชหฤทัยเหมือนเป็นทองผสมแท้ของมคธ เพราะผสมขึ้นตามตำราเก่า”

^{๑๑๑} ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแจ้งความประสงค์จะทรงบริจาคทรัพย์ช่วยพระอนุชาในการสร้างวัดที่พระราชวังบ้านสีทา คราเสด็จแปรพระราชฐานไปยังต่างเมืองมักจะทรงพระราชทานของฝากมาให้

^{๑๑๒} เช่น คำว่า “ข้าง” หรือคำว่า “วัด” ทรงใช้ตัวอักษรภาษาอังกฤษถอดเสียงภาษาไทยว่า “XANG” หรือ “WAT” แทนการใช้คำภาษาอังกฤษว่า “Elephant” หรือ “Temple” ปัจจุบันยังมีการใช้การถอดเสียงจากภาษาถิ่นเป็นภาษาอังกฤษอยู่ สำหรับไทยใช้ในกรณีของคำศัพท์เฉพาะ หรือในกรณีที่ต้องการให้ชาวต่างชาติสามารถออกเสียงคำไทยได้ และนอกจากนี้ในหลายประเทศยังใช้การถอดเสียงในการสื่อสารอย่างเป็นทางการ เช่นในมาเลเซีย อินโดนีเซีย

^{๑๑๓} ถ้าผู้รับเป็นคนไทยทั้งสองพระองค์จะใช้ภาษาไทย หากแต่เป็นชาวต่างชาติทั้งสองพระองค์จะใช้เป็นภาษาอังกฤษปกติ

^{๑๑๔} พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “ในคราวประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการถวายชัชมงคลเมื่อเฉลิมพระชนมพรรษาใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีชวด ฉศก ๑๒๒๖ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จลงมา เพราะเป็นเวลาทรงพระประชวรอยู่ข้างจะชুবพอมมากอยู่แล้ว แต่ครั้งเวลาเย็นทรงพระอุตสาหะเสด็จลงมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงทราบ เวลานั้นข้าราชการก็ไม่มีใคร ข้าพเจ้าเดินดูเครื่องตกแต่งในพระที่นั่งอาสน์สมาคมอยู่ไม่ทันรู้ตัวเสด็จขึ้นมาจับศึระสนั่น เหลียวหลังไปจึงเห็นตกใจเป็นกำลัง รับสั่งให้เข้าไปกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกมา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ถวายของและถวายชัชมงคล ครู่หนึ่งก็เสด็จกลับด้วยไม่ทรงสบาย” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า พระราชพิธีสิบสองเดือน น.๕๘๑

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เจ้าจรัญโรจน์เรืองศรี เสด็จมาอยู่ในพระบรมมหาราชวังและพระมหากษัตริย์เสด็จมาตั้งพระเจ้าลูกเธอ ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต และเช่นกัน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเมตตาพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากแถมเช่นกัน อาทิ ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช

กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส

กรมหมื่นวิษณุวรดิษ

ตลอดรัชกาลที่ ๓ นั้นสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำรุงเลี้ยงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และกรมหมื่นวิศณุวรดิษ (พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประสูติก่อนทรงผนวช) ในเวลายังทรงพระเยาว์และให้ประทับที่พระราชวังเดิม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหัดให้ยิงปืนและทรงพาเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระบรมมหาราชวังอยู่เสมอ^{๑๑๕} ต่อมาเมื่อกรมหมื่นวิศณุวรดิษ ทรงผนวชพระได้หนีลาผนวชไปอยู่กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชวังเดิม พระองค์ทรงโปรดฯ ให้กรมหมื่นวิศณุวรดิษ ตามเสด็จในคราวที่ทรงเป็นแม่ทัพออกปราบญวน เวลาเสด็จไปในกองทัพทรงเอาไว้ใกล้พระองค์ และให้บรรทมอยู่ในห้องเดียวกับพระองค์ จนเสด็จกลับมา ต่อมาเมื่อทรงบวรราชาภิเษกและ

^{๑๑๕} ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงผนวชเป็นพระภิกษุ นั้น เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ที่เป็นโรงเรียนนายเรือยุบบัดนี้ พระองค์มีหม่อมเจ้าชายลูกเธอ ๒ องค์ เจ้าจอมมารดาชื่อน้อย เป็นธิดาของพระอิทธิโภย ที่เป็นโอรสของพระเจ้ากรุงธนบุรี หม่อมเจ้าชายองค์ใหญ่ คือ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ องค์น้อย คือ กรมหมื่นวิศณุวรดิษ ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ กรมหมื่นวิศณุวรดิษ ประสูติได้เดือนเศษ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ทรงผนวชได้ ๑๕ วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็สวรรคต พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประชวรอยู่เพียง ๗ วัน ตั้งแต่มีพระอาการประชวรได้วัน ๑ ก็ตรัสไม่ได้ จึงไม่ได้ทรงมอบเวนศิริราชสมบัติแก่พระราชวงศ์พระองค์ใด เมื่อสวรรคตแล้วพระราชวงษานุวงศ์และข้าราชการปลุกเสกกัน ถวายพระราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงปลงพระไทยที่จะครองผนวชทรงศึกษาธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาต่อไป

เสด็จไปประทับที่พระบวรราชวังแล้ว ทรงอนุญาตให้กรมหมื่นวิศณุนารถฯ เข้านอกออกใน พระบวรราชวังได้เหมือนกับพระเจ้าลูกเธอของพระองค์เอง^{๑๑๖}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกพระองค์หนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระเมตตามาก คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีพระกิริยาอัธยาศัยคล้ายกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก^{๑๑๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเล่าว่า เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่ เสด็จขึ้นไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อใด มักดำรัสเรียกเข้าไปให้ใกล้แล้วยกพระหัตถ์ลูบ รับสั่งว่า เจ้าใหญ่

นี้แหละต่อไปจะเป็นที่พึ่งของญาติได้^{๑๑๘} มีคราวหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรัสถามว่านิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๕ นิ้วนั้นนิ้วไหนสำคัญที่สุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสตอบว่า พระอังกูฐ (นิ้วหัวแม่มือ) พระดัชนี (นิ้วชี้) และพระมัชฌิมา (นิ้วกลาง) ทั้ง ๓ นิ้วสำคัญที่สุดด้วยกัน เพราะถ้าขาดนิ้วใดนิ้วหนึ่งจะหยิบจับอะไรมิได้ถนัด พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตรัสสรรเสริญว่าทรงพระปรีชาและตรัสสีกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นใหญ่ในแผ่นดินกรุงสยาม หากมีความจำเป็นเกิดขึ้นถึงกับต้องเสียแผ่นดินไป ก็ต้องทรงเสียสละไปบ้างในส่วนที่ไม่สำคัญที่สุด เช่นเดียวกับที่พึงยอมเสียพระอนามิธา (นิ้วนาง) และพระกนิษฐา (นิ้วก้อย) เพื่อสงวนรักษาอีกสามนิ้วพระหัตถ์ไว้ให้คงอยู่ใช้งานได้ นอกจากนี้ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

^{๑๑๖} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ ๑-๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, ๒๕๕๒) น.๖-๙.

^{๑๑๗} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเคยนำความขึ้นกราบบังคมทูลในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เคยได้ยินพวกวังหน้าที่เคยถวายงานกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแม้กระทั่งลูกเธอหลายพระองค์มักกล่าวกันว่าพระกิริยาอัธยาศัยของทั้ง ๒ พระองค์คล้ายคลึงกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสว่า ไม่ใช่แค่พวกวังหน้าเท่านั้น ถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงเคยรับสั่งว่า “พ่อใหญ่” นี้อย่างไรดูไปก็เหมือนท่านที่บน (ทรงหมายถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ)

^{๑๑๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ตำนานวังหน้า” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนภิเษก เล่ม ๔. (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) , น.๙๐

อยู่หัวจะโปรดให้เลื่อนงานโสกันต์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกไปก่อน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกราบทูลขอย่าให้เลื่อนงานและเมื่อถึงงานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานเตรียมกระบวนจะเสด็จลงมาจาดพระกรรไกรพระราชทาน^{๑๑๙}

๓) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีฐานะเป็นที่สองรองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรักใคร่สนิทสนมและไว้วางพระราชหฤทัยในพระราชอนุชาอย่างยิ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บวรราชาภิเษกพระราชอนุชาเป็นพระมหากษัตริย์ แต่ให้ดำรงพระอิสริยยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๒ (The Second king) รวมทั้งยกย่องโดยโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขพระราชพิธี คำราชาศัพท์ ตลอดจนให้มีสิ่งของและสถานที่อันแสดงถึงฐานะและพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินหลายประการ^{๑๒๐} ตลอดจนมอบพระราชอำนาจแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในกิจการบ้านเมืองหลายด้าน อาทิ

- ๑) **ด้านการทหาร** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมทหารที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยบัญชาการอยู่ในรัชกาลก่อนไปเป็นทหารฝ่ายพระบวรราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้บัญชาการกองทัพบกและกองทัพเรือวังหน้า และได้ทรงพัฒนากองทัพให้เข้มแข็งและพัฒนาอาวุธยุทโธปกรณ์ให้ก้าวหน้า
- ๒) **การปกครองบ้านเมือง** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าราชการแผ่นดินในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

^{๑๑๙} สมเด็จพระบรมราชาธิบดี . ตำนานวังหน้า . อ้างถึงในอรุณ สันธนาภรณ์ . . พระบวรราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๔๙ . น.๙. และอำพัน ตันตวรฤณัน . หนังสือที่ระลึกวันตรงกับเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๒๔ , กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันทวนิชย์ , ๒๕๒๔ (น.๒๗)

^{๑๒๐} โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขพระราชพิธีฝ่ายพระบวรราชวัง โดยเอาแบบอย่างพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของทางวังหลวง แต่แก้ไขให้ลดต่ำกว่าของวังหลวงหน้อยหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขราชาศัพท์เป็นการเฉพาะ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้คำว่า “พระบวร” เพื่อให้คล้ายคลึงกับ “พระบรม” ของวังหลวง โปรดเกล้าฯ ให้มีพระนามอย่างพระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานสุพรรณบัฏซึ่งจารึกพระนามอันพิเศษอย่างพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระปวเรนทราเมศ” โปรดเกล้าฯ ให้มีตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างสิ่งเฉลิมพระเกียรติเสมอพระเจ้าแผ่นดินขึ้นในพระบวรราชวัง ทำนองเดียวกับในพระบรมมหาราชวัง โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวัง เพิ่มเติมขึ้นให้ตรงกับทำเนียบข้าราชการวังหลวง และแบ่งข้าราชการวังหลวงขึ้นไปรับราชการฝ่ายพระบวรราชวังให้มากขึ้น

อยู่หัวทรงเสด็จแปรพระราชฐานไปตามหัวเมืองต่างๆ **๓) ด้านการต่างประเทศ** ทั้งสองพระองค์ได้ร่วมพิจารณาและลงนามในสาส์นและสัญญาว่าด้วยการไมตรีและการค้าระหว่างประเทศไทยและประเทศต่างๆ^{๑๒๑} โดยมีแนวนโยบาย ๒ ประการ ได้แก่ นโยบายแบบโอนอ่อนผ่อนตาม (Conciliation Policy) ที่ยอมผ่อนผันต่อข้อเรียกร้องของต่างชาติบ้างเพื่อยึดจุดมุ่งหมายหลักเพื่อป้องกันอำนาจอิทธิพลและความมั่นคงของประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองและเพื่อความอยู่รอดของประเทศ และนโยบายแบบถ่วงดุลอำนาจ (Balance of Power) โดยการทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับหลายประเทศเพื่อแสวงหาพันธมิตรเพิ่มขึ้นและเป็นการถ่วงดุลอำนาจไม่ให้ประเทศมหาอำนาจฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดใช้อำนาจมารุกรานหรือแสวงหาประโยชน์จากประเทศไทย แต่ฝ่ายเดียวได้

ในการนี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระบรมเชษฐาเป็นอย่างยิ่ง โดยทรงมีความจงรักภักดีและทรงแสดงกตัญญูกตเวทิต์ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อพระเชษฐาตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีฐานะเป็นที่สองรองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเต็มพระสติกำลังด้วยความจงรักภักดี เพื่อสนองคุณพระเชษฐาและทำประโยชน์แก่บ้านเมืองดังที่ทรงพระราชนิพนธ์บทกลอนในตอนหนึ่งไว้ว่า

“เราที่สองรองภูมินทร์นามปิ่นเกล้า คิดบทกลอนไว้เป็นกลอนสุนทรสนอง
เป็นคตศิวรดำริขอเชิญตรอง ตามทำนองโบราณราชประเพณี”

การที่ทั้งสองพระองค์ทรงร่วมกันบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทำนุบำรุงทั้งในด้านกิจการภายในประเทศและการต่างประเทศหลายประการตลอดรัชสมัยของพระองค์ เหล่านี้ส่งผลให้ทั้งสองพระองค์นำพาประเทศสยามในสมัยนั้นผ่านพ้นวิกฤติการเป็นเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจตะวันตกในยุคล่าอาณานิคม และมีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ ในที่นี้ขอคัดพระนิพนธ์เรื่องสามกรุง ในพระราชวรรังษีเธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์^{๑๒๒} ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจร่วมกันของทั้งสองพระองค์ได้อย่างชัดเจน ดังนี้

^{๑๒๑} อาทิ อังกฤษ (ในปี พ.ศ.๒๓๙๘) สหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศส (ในปีพ.ศ.๒๓๙๙) เดนมาร์ก เยอรมัน และโปรตุเกส(ในปี พ.ศ.๒๔๐๑) เนเธอร์แลนด์ (ในปีพ.ศ.๒๔๐๓) ปรอยซิน (ในปี พ.ศ.๒๔๐๕)

^{๑๒๒} พระราชวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ , สามกรุง , (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา , ๒๕๐๕) , น. ๒๓๙ - ๒๔๕

โคลง ๔

◎ เจ้าฟ้ามงกุฎเจ้า
เมื่อพระเลิศหล้าลา
จำเริญพระชนมา
พระพี่ทรงพนวชนั้น

◎ กาละพระนั่งเกล้า
จึงอมาตย์มนตรีหมด
เชิญองค์พระทรงพรต
เถลิงรัฐสืบกษัตร์ล้วน

◎ คึกขิตนิตยน์อม
รอบคอบกรอกรเรียน
ปัญญาประกาเพียร
เพราะพนวชนานท่านได้

◎ สังขยาสาธนชี้
นักษัตร์วิทยาชาญ
คำนวณประมวลกาล
สุริยคราสจันทรคราสให้

◎ สมัยไทยไม่ทราบเค้า
คนตวันตกทิศ
ทรงถนัดตรศอังกฤษ
จึงทราบทางลมบ้าง

◎ ลมโลกโบกร้ายสู
ตื่นลึกความคึกษา
ความคิดปลิดปัญหา
บายบิตเข็มทิศแท้

◎ รัชกาลที่ ๔ ไท้
พระกนิษฐภราดร
ครองพระราชวังบวร
เสมออิสสริยพระเจ้า

ฟ้าจุธา มณีน้า
โลกนั้น
ยุหย่อน อยู่แฮ
มนัสกว้างทางศีลฯ
สวรรคค์คต
มากถ้วน
สมณราช
เลิศสร้างทางเกษมฯ
จำเนียร
รวบไว้
พิทเยศ
ช่องรู้เรียนนานฯ
ชำนาญ
เชี่ยวชาญ
กำหนด
ล่องรัฐชุมฯ
ความคิด
ทวีปกว้าง
เขียนอ่าน
ว่าร้ายฤดีฯ
อาสยา นีนอ
ส่อแก้
เห็นโปรง
ถูกต้องคลองลมฯ
ธราธร
ปิ่นเกล้า
อภิเศก
ภพผู้อยู่หัว ฯ

◎ สองโสทรราชได้
 ขณะเมื่อเหลือจะทนง
 โอนอ่อนผ่อนปรนปลง
 ภัยยุโรปโอบใกล้

◎ กอไฟไม่ล้มเมื่อ
 ขวนขวายบายเบี่ยงหา
 ผ่อนหนักเป็นเบาย้าย

◎ เข้มทิศคิดทั่วแล้ว
 ไปกริ่งทึงเก่าไกล
 คนฝรั่งตั้งมิตรใน
 ฝรั่งโลกโอบมือคว้า

◎ ธงนำพาณิชให้
 พาณิชย้นำธงปลิว
 กำปั่นหล่นเป็นทิว
 น้ำที่ไหนที่นั่น

◎ ทางค้าทำขึ้นสู่
 เมียนนั้กมักแผ่นดิน
 อ่าวเปิดเกิดทางภิญ
 สิบส่งต่อกันได้

◎ รัชกาลที่ ๔ เจ้า
 ลังเกตเหตุการณ์ยาม
 ไตร่ตรองถ่องทวนตาม
 บ่งอุบายบายแก้
 โคลง ๒

◎ ที่ ๔ วีรราชเจ้า
 ที่ช่องปล่องโปรง ไปเอย ฯ

◎ ภายในไทยทั่วดาว
 เรียบร้อยรอยรัฐ รอบแฮ ฯ

◎ นฤบดีที่ร่วมท้อง
 ท่านบ้างบางส่วน ควรเอย ฯ

ดำรง รัฐแฮ
 เน้นได้
 หทัยเที่ยง เกิดเอย
 เือบกล้ำมาถึง ฯ
 ลมมา

หนสงบ ไว้เทอญ
 แบบเยื้องเนืองนัย ฯ

ฤาไฉน พระเอย
 ใหม่กล้า ฯ

ขณะเมื่อ
 ไชวแคว้นแสนเชื้อง ฯ

หายหิว
 ปราศกัน

ไปทั่ว
 แน่แท้ปลาถึง ฯ

แควลีน คำเอย
 ตกไร่

โฌยี้ด
 กับด้าวพหิตล ฯ

จอมสยาม
 โยคแปล

พระมดี
 เบี่ยงก้าวยาวยง ฯ

อลุ่มอล่วยอวยทางเข้า

ทรงประศาสน์ปราศรัว

ภาวะมอบพระน่อง

โคลง ๔

◎ แบ่งสรรปันเปลื้องราช	การะยะ
พระบาทสมเด็จพระ	ปิ่นเกล้า
ทรงรับราชการะ	บางส่วน
ซึ่งพระเชษฐาญาติเจ้า	ท่านแจ้งจำนง ฯ
◎ กีฬาม้าช้างจัด	เจนมวญ
ตะบองกระบี่คลี่รำทวน	ท่านพร้อม
แคล้วคล่องถ่องทุกขบวน	อาวุธ
ป็นใหญ่ป็นเล็กซ้อม	คัสตร์ซำชำนาญ ฯ
◎ แสนย์สถลยลแบายด้าว	ตวันตก
ฝึกหัดจัดทัพบก	แบบนั้น
ทางทหารท่านสาธก	ถ้วนถี่
กฎสั่งบังคับนั้น	แปลกเค้าเลาเดิม ฯ
◎ ทัพเรือเมื่อสมุทสร้าง	ลัมฤทธิ
ปราศเปรียบเทียบในทิศ	ออกถ้วน
เครื่องจักรจากอังกฤษ	ทรงสั่ง
ป็นประจำลำล้วน	เร็ววล้ารำบาญ ฯ
◎ ไทยมีทัพสมุทรเมื่อ	ใหม่สมัย
เรื่องระบือลือไกล	เกียรติ้อ
แถบนี้ป็นมีใคร	มีเช่น นั้นเลย
ญี่ปุ่นมาขอซื้อ	แต่ให้ไปขาย ฯ
◎ สมเด็จพระปิ่นเกล้า	อยู่เคียร
ทางสว่างทางเรียน	เท่ารู้
นานาวิชาเพียร	พรรลิก
น้อยจะมีใครสู้	เมื่อร้อยปีปลาย ฯ

ฯลฯ

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ในฐานะพระมหากษัตริย์ระหว่างทั้ง ๒ พระองค์ไม่สู้ปกติเรียบร้อยไปทั้งหมด ด้วยเหตุว่าวังหลวงทรงระแวงแต่เดิมแล้วว่า จะมีคนนิยมวังหน้า มาก ส่วนวังหน้าเล่าท่านจะทรงการอะไรมักจะชู้ช้ำมากเกินไป และมีผู้เขียนกลางอยู่ด้วยบ้าง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเผยให้พระเชษฐาทราบถึง

น้ำพระทัยที่ซื่อสัตย์จริงรักภักดีต่อพระเชษฐาและต่อพระราชบัลลังก์ในคราวที่ทรงประชวรหนักและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมพระอาการ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในเหตุการณ์และได้เล่าไว้ว่า^{๑๒๓} “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จเข้ามาทอดพระบาท ทรงพระกัณแสงว่าหาช่องทางที่จะกราบทูลอยู่ช้านานแล้วก็ไม่มีโอกาส บัดนี้ไม่มีใครจะขอกราบบังคมทูลแสดงน้ำใจ ที่ซื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีผู้กราบบังคมทูลกล่าวโทษว่าสะสมเครื่องสัตราวุธกระสุนดินดำขึ้นไว้ ก็ได้สะสมไว้จริง มีอยู่มากไม่น้อยกลัวใคร แต่เป็นความสัตย์จริงที่จะคิดประทุษร้ายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่มีเลยสักขณะจิตหนึ่ง แล้วถวายสัตย์สาบานเป็นอันมาก ซึ่งตระเตรียมไว้นั้น เพื่อจะป้องกันผู้อื่นเท่านั้น ทูลกระหม่อม (ทรงหมายถึงรัชกาลที่ ๔) ทรงพระกัณแสงทอดสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงแสดงความเชื่อถือ มิได้มีความรังเกียจอันใดในข้อนั้น”

๔. พระราชโอรส พระราชธิดา และพระราชนัดดา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีเจ้าจอมหม่อมห้ามที่มีพระราชโอรสและพระราชธิดารวม ๓๑ ท่าน^{๑๒๔} โดยที่พระองค์ท่านมิได้สถาปนาอัศวมเหสี มีเพียงพระสนมเอกคือ เจ้าคุณจอมมารดาเอม^{๑๒๕} พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดา รวม ๕๘ พระองค์ (พระราชโอรส ๒๙ พระองค์ และพระราชธิดา ๒๙ พระองค์) เป็นพระเจ้าราชวงศ์เธอพระองค์เจ้า และได้สืบสายราชสกุล ๑๑ พระองค์ ดังมีพระนาม ดังนี้^{๑๒๖}

^{๑๒๓} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ, น.๒๓๗-๒๓๙.

^{๑๒๔} เจ้าจอมบางท่านเป็นราชินิกุล เช่น เจ้าจอมมารดาเอี่ยม เป็นธิดาหลวงมหาวิสูตร (เกษม) วงศ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายนเรศวรราชกุมาร พระราชโอรสพระเจ้ากรุงธนบุรี บางท่านเป็นธิดาของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เจ้าจอมมารดาสำน เป็นธิดาพระยามณฑิยบาล (บัว) ว่าราชการกรมวัง วังหน้า บางท่านสืบเชื้อสายจากชาวเมืองเวียงจันทน์ เช่น เจ้าจอมมารดาช้อย เป็นบุตรของคุณเมฆ ต่อมาเป็นหลวงศรีสิทธิสงคราม ผู้ช่วยราชการเมืองนครราชสีมา (สมบัติ พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า, น.๒๓๖-๒๓๙)

^{๑๒๕} ซึ่งเป็นธิดาเจ้าสำบุญมี กล่าวกันว่าต้นตระกูลเป็นพวกแซ่ฮ้องเครือขี้อยุทธยา เจ้าจอมมารดาเอมมีพระองค์เจ้ารวม ๕ พระองค์ โดยที่พระราชโอรสพระองค์โต คือ พระองค์เจ้าอดิยังยศ บวรราไชยรัตนราชกุมาร ได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสถาปนาเจ้าจอมมารดาเอมเป็น “เจ้าคุณ” เจ้าคุณจอมมารดาเอมถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ.๒๔๒๘ อายุได้ ๖๙ ปี

^{๑๒๖} ตำรงราชานุกาพย์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. “ตำนานวังหน้า,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนนาภิเษก เล่ม ๔. (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) , น.๔๕-๑๓๕.

๑) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอม) ประสูติปีมะแมลัปตศก จุลศักราช ๑๑๙๗ พ.ศ. ๒๓๗๘ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดามาลัย) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑ ปีระگانพศก จุลศักราช ๑๑๙๙ พ.ศ. ๒๓๘๐ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓) พระองค์เจ้าชายยอดยิ่งยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอม) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีจอลัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ได้รับ

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

พระสุพรรณบัฏ เป็นกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานอุปราชากิเชก เป็น กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในปี พ.ศ.๒๔๑๑ ทิวศตในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ ทรงมีพระโอรสเป็นต้นราชสกุล ๙ สกุล ซึ่งจะกล่าวถึงในลำดับถัดไป

๔) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดากุหลาบ) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีจอลัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

๕) พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา หรือพระองค์ต้อย (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดามาลัย) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีจอลัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑ เจ้าหญิงดวงประภาทรงฝึกหัดทรงม้าตีคี่ลี

เจ้าหญิงดวงประภา

ชำนาญมาก นอกจากนั้นยังเป็นนักกีฬา ตีรสน ภาษาญวนได้มาก เพราะพวกข้าหลวงเป็นญวน ภาษาอังกฤษก็ตรัสได้ ทรงพอพระทัยในการฝึกหัดละครหญิงเล่นได้ดีมาก ภายหลังกรมพระราชวังบวรทิวศตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้ดูแลรักษาแลบังคับบัญชาราชการฝ่ายใน ในพระราชวังบวรลัทธินิเวศน์ต่อ

มา แลโปรดเกล้าฯพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับตระกูลจุลจอมเกล้าฝ่ายใน ชั้นที่ ๒ ชื่อทุติยจุลจอมเกล้าเป็นพระเกียรติ ได้ทรงรับราชการฉลองพระเดชพระคุณโดย

เรียบร้อยตลอดมา^{๑๒๗} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๓๘

๖) **พระองค์เจ้าหญิง** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตาด) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมจลัมภุชก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

๗) **พระองค์เจ้าหญิง** (ในเจ้าจอมมารดาไย) ประสูติปีกุนเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

๘) **พระองค์เจ้าหญิงบุบผา** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดากลีบ) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีกุนเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

๙) **พระองค์เจ้าหญิง** (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบาง) ประสูติปีกุนเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

๑๐) **พระองค์เจ้าชายสุธารส** หรือที่เรียกกันว่าพระองค์วัน (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดา กุหลาบ) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมชวโทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเบี้ยหวัด ปีละ ๕ ชั่ง เงินเดือนๆละ ๒ ตำลึง ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้าเป็นพระ เกียรติยศ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๕ ชั่ง เงินกลางปีๆละ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง เงิน เดือนๆละ ๒ ตำลึง ภายหลังได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเพิ่มขึ้นอีก เป็นปีละ ๑๐ ชั่ง ครั้น โปรดเกล้าฯ ให้รวมเงินสำหรับยศพระบรมวงศานุวงศ์เป็นเงินปี โปรดเกล้าฯ พระราชทาน เงินปีเป็นเงิน ๑๕ ชั่ง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๒ พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชันษา ๕๔ ปี **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุธารส เป็นต้นราชสกุลสุธารส**

๑๑) **พระองค์เจ้าหญิงสุดาสวรรค์ หรือพระองค์ปุก** (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดามาลัย)

เจ้าหญิงสุดาสวรรค์

ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมชวโทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหญิงสุดาสวรรค์รับตำแหน่งปกครองฝ่ายในพระบวรราชวัง ต่อจากเจ้าหญิงดวงประภา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๔ ชั้นที่ ๒ เจ้าหญิงสุดาสวรรค์ทรงมีพระ

^{๑๒๗} สมบัติ พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า, น.๒๒๒.

อัยยาคัยเรียบร้อยเสมอดันเสมอปลาย ทั้งในราชการแลความประพฤติดต่อพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงเคารพยกย่องว่าเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์หนึ่ง แม้จะมีกิจธุระทุกข์ประการใดก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเคราะห์มาโดยตลอด^{๑๒๘} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๕

๑๒) พระองค์เจ้าชายวรรัตน์ หรือที่เรียกกันว่า พระองค์โตใหญ่ (ในเจ้าจอมมารดา

พระองค์เจ้าวรรัตน์ ต้นราชสกุล วรรัตน์

เกต) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาให้ เป็น กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ ดั่งมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรัตน์ ทรงเจริญพระชนมายุ เปนผู้ใหญ่ในพระเจ้าบวรวงศ์เธอชั้น ๔ รอบรู้ในราชกิจ

ควรจะเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้จึงมีพระบรมราชโองการมา ณ พระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระเจ้าบวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรัตน์ เปนพระองค์เจ้ามีกรมในพระบวรราชวังมีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๒๙} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๕ พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชันษา ๖๖ ปี พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรัตน์ เป็นต้นราชสกุลวรรัตน์

๑๓) พระองค์เจ้าหญิง (ในเจ้าจอมมารดาบัว) ประสูติปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

๑๔) พระองค์เจ้าหญิงตลับ (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทลับ) ประสูติปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน , น.๒๒๔.

^{๑๒๙} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช . จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ , น. ๒๔๒-๒๔๓ .

พระองค์เจ้าปรีดา

๑๕) พระองค์เจ้าชายปรีดา (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดา เอ็ม) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีชาลจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕

๑๖) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบาง) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรงฉศก จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗

๑๗) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน) ประสูติปีมะโรงฉศก จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗

๑๘) พระองค์เจ้าชายภาณุมาศ (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด ปีละ ๔ ชั่ง เงินเดือนๆ ละ ๖ บาท เงินกลางปีๆ ละ ๒ ชั่ง รับราชการฉลองพระเดชพระคุณตามธรรมเนียมพระบวรวงศ์เธอสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑ พระชันษา

พระองค์เจ้าภาณุมาศ ต้นราชสกุลภาณุมาศ

๔๔ ปี พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุมาศ เป็นต้นราชสกุล ภาณุมาศ

๑๙) พระองค์เจ้าชายหัตถินทร์ (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาหนู) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาให้เป็น กรมหมื่นบริรักษ์ นริทรฤทธิ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ ดั่งมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริที่ว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหัตถินทร์มีความ จงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลี

พระองค์เจ้าหัตถินทร์ ต้นราชสกุลหัตถินทร

พระบาทแต่เดิมมา ได้ทรงคุ้นเคยสนิทชิดชอบพระราชอัธยาศัยมาช้านาน ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับแรมในพระบวรราชวัง พระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป พระองค์เจ้าหัตถ์ดิษฐ์ก็ได้เชิญเสด็จไปประทับทรงเสวยที่วังทุกครั้ง แลได้ไปมาเฝ้าแห่แหนอยู่เสมอมิได้ขาด บัดนี้ทรงเจริญพระชนมายุ ทรงพระปรีชาฉลาดในราชการ มีพระอภัยาศรัยเรียบร้อย สมควรจะเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่ง จึงมีพระบรมราชโองการมา ณ พระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหัตถ์ดิษฐ์ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นริทรฤทธิ มุสิกนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๓๐} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแม จุลศักราช ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๙ พระชันษา ๔๒ ปี พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหัตถ์ดิษฐ์ เป็นต้นราชสกุลหัตถ์ดิษฐ์

๒๐) พระองค์เจ้านายเนาวรัตน์

พระองค์เจ้านายเนาวรัตน์ ต้นราชสกุลเนาวรัตน์

(ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาเอม) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตได้เข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวัง โปรดเกล้าฯ ให้ว่าการบำเพ็ญพระราชกุศลฝ่ายพระราชวังบวร ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๓ ชั่งเงินกลาง ปี ๒ ชั่ง เงินเดือนๆละ ๖ บาท ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาให้เป็นกรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒

ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ ดังมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านายเนาวรัตน์ ทรงพระเจริญวัยวุฒิปรีชารอบรู้ในราชกิจ ควรจะรับอภิศรัยยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมได้ จึงมีพระบรมราชโองการมา ณ พระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านายเนาวรัตน์ เป็นพระองค์เจ้ามีกรมในพระบวรราชวัง มีพระนามตามจารึกไว้ในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ อชฌนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๓๑} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชันษา ๔๖ ปี พระเจ้าบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านายเนาวรัตน์ เป็นต้นราชสกุลเนาวรัตน์

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน , น. ๒๔๔- ๒๔๕.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน , น.๒๔๐-๒๔๑.

๒๑) พระองค์เจ้าชายเบญจางค์ (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมวถ อัฐศก พ.ศ. ๒๔๑๙

๒๒) พระองค์เจ้าชาย (ในเจ้าจอมมารดาดี) ประสูติปีมะแมนพศก จุลศักราช ๑๒๐๙ พ.ศ. ๒๓๙๐

๒๓) พระองค์เจ้าชายยุคนธร (ในเจ้าจอมมารดาแยม) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมอกข์มฤตศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑ (หรือวันจันทร์ที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๑) ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายุคนธร เป็นต้นราชสกุล ยุคนธรานนท์

๒๔) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ) ประสูติปีวอกข์มฤตศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑

๒๕) พระองค์เจ้าหญิงราชิ (ในเจ้าจอมมารดาเยียง) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ ปีมอกข์มฤตศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒

๒๖) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม) ประสูติปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

๒๗) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาดี) ประสูติปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

๒๘) พระองค์เจ้าชาย (ในเจ้าจอมมารดาเท้ย) ประสูติปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒

๒๙) พระองค์เจ้าชายกระจ่าง (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระองค์เจ้าหญิงวงจันทร์

๓๐) พระองค์เจ้าหญิงวงจันทร์ (ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเอม) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๘ บวรพาสาตม ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมจอโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ พระชันษา ๖๗ ปี

๓๑) พระองค์เจ้าชายวัชรินทร์ (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตาด) ประสูติปีจอโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓

เจ้าหญิงจำเริญ

๓๒) พระองค์เจ้าหญิงจำเริญ (ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาเกลีบ) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๘ อุตราสาตม แรม ๑๒ ค่ำ ปีมจอโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๑๒๖ พ.ศ. ๒๔๕๐

๓๓) พระองค์เจ้าหญิงถนอม (ในเจ้าจอมมารดาพัน) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๘ อุตราสาตม แรม ๑๒ ค่ำ ปีมจอโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓ ล้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีระกาฉัตศก จุลศักราช ๑๒๔๗ พ.ศ. ๒๔๒๘

๓๔) พระองค์เจ้าชายโตสินี หรือที่เรียกกันว่า พระองค์โตเล็ก (ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเกลีบ) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีมุนตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ (หรือ วันเสาร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๔) ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘ พระชันษา ๖๕ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโตสินี เป็นต้นราชสกุล โตชะณีย์

พระองค์เจ้าโตสินี ต้นราชสกุลโตชะณีย์

๓๕) พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณวงศ์ (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาให้เป็นกรมหมื่นนรวัตน์สุภากร เมื่อ ณ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ดั่งมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณวงศ์ ทรงพระเจริญวัยวุฒิ ประสูติร่วมปีพระชนมายุ ได้ทรงผนวชเป็น

พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณวงศ์

สามเณรวัดบวรนิเวศวิหารพร้อมกันกับเวลาที่ทรงผนวช จึงเป็นที่ทรงคุ้นเคยแต่่นั้นมา ทรงปรีชาชำนาญในการจิตรกรรม แม่นยำในแบบอย่างหลักฐานของการช่างเขียนโบราณ ทรงอุตสาหะทำการอันวิจิตรด้วยฝีพระหัตถ์เป็นอันมาก ยากที่จะหาผู้เสมอได้ในเวลานี้ สมควรที่จะเลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมในอุดมมงคลสมัยเฉลิมพระชนม์พรรษาพิเศษนี้ได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณวงศ์ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนรวัตน์สุภากร คชนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๓๒} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖

๓๖) พระองค์เจ้าชายนันทวัน (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาหนู) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ (หรือวันอังคารที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๖) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง และได้รับพระราชทานเพิ่มขึ้นเป็นลำดับจนถึง ๘ ชั่ง ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นมณฑลนาภรณ์ และเครื่องยศพานทองใหญ่แลเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช่อทุติยจุลจอมเกล้า ตามลำดับ ทรงรับราชการตำแหน่งนายพันตรีในกรมทหารรักษาพระองค์ ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ ๓ ตำลึง ๓ บาท สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๐ พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษา ๓๙ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านันทวัน เป็นต้นราชสกุลนันทวัน

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน , น.๔๐๒-๔๐๓

๓๗) พระองค์เจ้าชาย (เจ้าจอมมารดาจัน) ประสูติปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖

๓๘) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ) ประสูติปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖

๓๙) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพลับ) ประสูติปีชลาศศก จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

พระองค์เจ้าวัฒนา

๔๐) พระองค์เจ้าชายวัฒนา (ในเจ้าจอมมารดาลำภู) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ ปีชลาศศก จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

๔๑) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๗ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ) ประสูติปีชลาศศก จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗

เจ้าหญิงภัควดี

๔๒) พระองค์เจ้าหญิงภัควดี (ในเจ้าจอมมารดาพลอย) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พ.ศ. ๒๔๘๓

๔๓) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาช้อย) ประสูติปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

๔๔) พระองค์เจ้าหญิง (ที่ ๘ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ) ประสูติปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

๔๕) พระองค์เจ้าหญิงวรภัทรี (ในเจ้าจอมมารดาล่าน) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ พระองค์เจ้าวรภัทรี นี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอไปเป็นพระราชบุตรเลี้ยง เล่ากันในวังหน้าว่า เป็นเพราะเหตุ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งเป็นเพราะเป็นหลานของข้าหลวงเดิมซึ่งทรงคุ้นเคยมาแต่ยังทรงพระเยาว์ อีกอย่างหนึ่งเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโอรส และพระราชธิดา ในปีเถาะ พ.ศ.๒๓๙๗ รวม ๑๑ พระองค์ ประสูติตั้งแต่เดือน ๕ ไปถึงเดือน ๔ ยังขาดเดือน ๑๒ อยู่พระองค์หนึ่ง เพื่อยุติพระองค์เจ้าหญิงวรภักตร์ประสูติในเดือนนั้น จึงทรงขอไปเป็นพระราชบุตรเลี้ยงเพื่อให้ครบ ๑๒ พระองค์ พระองค์เจ้าหญิงวรภักตร์ได้รับพระราชทานเครื่องยศแลข้าวงของอย่างเดียวกับพระเจ้าลูกเธอรุ่นเดียวกัน^{๑๓๓} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗

๔๖) พระองค์เจ้าหญิงวิไลยทรงกัลยา (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔๗) พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม (ในเจ้าจอมมารดาสีดา) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ พระองค์เฉิดโฉมทรงคุณวุฒิหลายประการ ทำนทรงรอบรู้ทางโหราศาสตร์ นาฏศาสตร์ และทั้งที่มีพระชนมายุแล้ว ยังหัดอ่านเขียนภาษาอังกฤษ จนอ่านและเขียนได้ ทรงใช้ตำแหน่งในพระราชวังเป็นที่พบปะสังสรรค์กับบรรดาภรรยา ขุนนางและผู้หญิงฝรั่งหม่อมโคล้วังหลัง หม่อมมยอร์ช (นางอาจ วิทยาคม) ในทำนองสโมสรสตรี^{๑๓๔} ทรงสิ้นพระชนม์

พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม

เมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ในรัชกาลปัจจุบัน

๔๘) พระองค์เจ้าหญิงประโลมโลก (ในเจ้าจอมมารดาแก้ว) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓

๔๙) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพลับ) ประสูติปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙

^{๑๓๓} สมบัติ พลายน้อย, กษัตริย์วังหน้า, น.๒๔๐.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, น. ๒๔๐-๒๔๑

๕๐) พระองค์เจ้าชายพรหมเมศ (ในเจ้าจอมมารดาพรหมา) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ ลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษา ๓๖ ปี **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรหมเมศ เป็นต้นราชสกุล พรหมเมศ**

๕๑) พระองค์เจ้าหญิงโศกสว่าง (ในเจ้าจอมมารดาหงส์) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙

พระองค์เจ้าหญิงพิมพ์สรสร้อย

๕๒) พระองค์เจ้าหญิงพิมพ์สรสร้อย (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาวันดี) ประสูติ ณ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ ลิ้นพระชนม์ใน รัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘

๕๓) พระองค์เจ้าชายจรรยาโรจน์เรืองศรี (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาช้อย) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็น **กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ** เมื่อ ณ วันพุธที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ดังมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรรยาโรจน์เรืองศรี ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์มา เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ก็ได้ลงมาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พระบาท

พระองค์เจ้าจรรยาโรจน์เรืองศรี
ต้นราชสกุลจรรยาโรจน์

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงเสมอตั้งพระเจ้าลูกเธอ แลเป็นที่สนิทชิดชอบพระราชอาชญาภัย ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาแต่ครั้งนั้น ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ก็ได้รับพระราชทานพระเกียรติยศต่างๆ เหมือนอย่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงชุบเลี้ยงมา มีการโสกันต์แลทรงผนวชสามเณรพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เปนต้น แล้วได้ทรงรับราชการเปนนายแพทย์ใหญ่ในกรม

ทหารรักษาพระบรมมหาราชวัง ภายหลังได้ทรงรับตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาในศาลแพ่ง
 สรรพากรจนได้เป็นอธิบดีผู้พิพากษา ทั้งทรงพระปรีชาสามารถในราชการ แลมีพระอัธ
 ยาศัยเรียบร้อย รักษาพระองค์อยู่ในที่ชอบเป็นนิตย์ บัดนี้ก็ทรงพระเจริญวัย ประกอบ
 ไปด้วยความจงรัก รักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมควรที่จะเลื่อนพระเกียรติยศขึ้น
 เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้สถาปนา
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรรยาโรจเรืองศรี ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนาม
 ตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ สิ้นนาม ทรง
 คักดินา ๑๑,๐๐๐ ^{๑๓๕} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
 หัว พระชันษา ๕๒ ปี **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรรยาโรจเรืองศรี เป็นต้น
 ราชสกุล จรรยาโรจน์**

๕๔) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๙ ในเจ้าจอมมารดาглиบ) ประสูติปีมะเส็งนพศก จุลศักราช
 ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐

พระองค์เจ้าสนั่น ต้นราชสกุลสายสนั่น
 (ประทับนั่ง)

๕๕) พระองค์เจ้าชายสนั่น (ในเจ้าจอมมารดาอ่อน)
 ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง
 นพศก จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์
 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อ ณ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชันษา
 ๕๗ ปี **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสนั่น
 เป็นต้นราชสกุล สายสนั่น**

๕๖) พระองค์เจ้าชาย (ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาช้อย) ประสูติปีมะเส็งนพศก จุลศักราช
 ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐

๕๗) พระองค์เจ้าหญิง (เจ้าจอมมารดาสายบัว) ประสูติปีมะเมียสัมฤทธิศก จุลศักราช
 ๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๑ สิ้นพระชนม์เมื่อชนมายุได้ ๖ วัน

๕๘) พระองค์เจ้าหญิงสวางองค์ (ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาวันดี) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี
 เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปิวอกโทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาล
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕

^{๑๓๕} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช . จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม
 ๑ , น.๓๕๖-๓๕๗.

ความสัมพันธ์กับพระราชโอรสและพระราชธิดา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลี้ยงดูพระราชโอรสและพระราชธิดาเป็นอย่างดี พระโอรสและพระธิดาพากันเรียกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พ่อป้า” ที่มาจากภาษาฝรั่งว่า “Papa”^{๑๓๖} และการที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดการศึกษาวิชาการตะวันตกด้านวิทยาศาสตร์และการช่าง พระองค์จึงโปรดฯ ให้พระราชโอรสพระราชธิดา ได้รับการศึกษานอกเหนือจากที่ได้รับตามแบบอย่างราชสกุล อาทิ อักษรสมัยภาษาไทย ภาษาขอม ศิลปศาสตร์การทรงปืน ทรงช่างทรงม้า แล้วยังโปรดให้ได้รับการศึกษาตามแบบอย่างของพระองค์ ทั้งภาษาอังกฤษและวิชาการตะวันตกโดยเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์ การช่าง และการทหาร ด้วย

การที่พระราชโอรสและพระราชธิดาล้วนได้รับการศึกษาตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลให้มีพระปรีชาสามารถรอบรู้ทั้งอักษรสมัยภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และวิทยาการตะวันตก รวมทั้งการที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดการทหารเรือ จึงทรงโปรดฯ ให้พระราชโอรสเป็นทหารเรือหลายพระองค์ พระราชโอรสสามารถเจริญรอยตามพระราชบิดาทำคุณประโยชน์แก่แผ่นดินในหลายด้าน ดังเช่น พระองค์เจ้ายอดยิ่งประยูรศพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ต่อมาได้รับการสถาปนาให้เป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้พระราชโอรสอีกหลายพระองค์ได้ทำราชการในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังด้วยพระปรีชารอบรู้ในราชกิจพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม อาทิ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ กรมหมื่นวรวัฒน์สุภากร กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ

สำหรับพระราชธิดาล้วนได้รับการศึกษาตามแบบแผนราชสกุลและตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกัน จึงปรากฏว่าพระราชธิดาหลายพระองค์มีพระปรีชาสามารถรอบด้าน อาทิ พระองค์เจ้าหญิงดวงประกายฝึกหัดทรงม้าตีคลีชำนาญ ชำนาญมาก นอกจากนั้นยังเป็นนักกีฬา ตีรสนาญวนได้มาก ภาษาอังกฤษก็ตีรสนได้ ทรงพอพระทัยในการฝึกหัดละครหญิงเล่นได้ดีมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้ดูแลรักษาแลบังคับบัญชาการฝ่ายในพระราชวังบวร พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม ทรงคุณวุฒิหลายประการ ท่านทรงรอบรู้ทาง

^{๑๓๖} สมบัติ พลายน้อย, กษัตริย์วังหน้า, น.๒๑๑

โหราศาสตร์ นาฏศาสตร์ ทรงหัดอ่านเขียนภาษาอังกฤษจนอ่านและเขียนได้ ต่อมาทรงใช้ตำแหน่งในพระราชวังเป็นที่พบปะสังสรรค์กับบรรดาภรรยาขุนนางและผู้หญิงฝรั่งเป็นทำนองสโมสรรสตรี^{๑๓๗}

๔.๒ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ : กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

พระองค์เจ้ายอดยิ่งประยูรยศ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้รับการสถาปนาให้เป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ พระมหาอุปราชในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และด้วยความที่ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานมาก ดังนั้น พระราชประวัติของพระองค์จึงน่าสนใจ ในที่นี้ขอคัดพระประวัติกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญที่นิพนธ์โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ^{๑๓๘} ดังนี้ “กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าคุณจอมมารดาเอนเป็นเจ้าจอมมารดา ประสูติในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เสด็จประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมที่ริมปากคลองบางกอกใหญ่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงศึกษาวิชาการอย่างฝรั่งเป็นเหตุให้ทรงชอบพอกับพวกมิชชัน นารีอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้มาสอนภาษาแลวิชาอย่างฝรั่งให้แก่ไทยในสมัยนั้น จึงประทานพระนามว่า “ยอชวอชิงตัน” ตามนามประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา ข้างฝ่ายไทยจึงเรียกพระนามว่า “หม่อมเจ้ายอด” ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระราชทานพระนามว่า “พระองค์เจ้ายอดยิ่งประยูรยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร” ต่อมาพระราชทานพระสุพรรณบัฏทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เมื่อ พ.ศ.๒๔๐๔ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้ทรงศึกษาเป็นอย่างดีสำหรับราชสกุลในสมัยนั้น เหตุด้วยเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่อยู่ใกล้ชิดติดพระองค์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นนิจมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ พระราชกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอย่างไต่ เช่น การฝึกหัดทหารอย่างฝรั่ง การช่างจักรกลแลการต่อเรือรบ ซึ่งได้ทรงมีหน้า

^{๑๓๗} สมบัติ พลายน้อย , พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกษัตริย์วังหน้า , น.๒๒๑ - ๒๒๒.

^{๑๓๘} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ , “พระราชประวัติกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ , ใน ราชสกุลวงศ์ในพระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว , โดย อำพัน ตัณฑวรรณะ , (กรุงเทพฯมหานคร : จันวณิชย์ , ๒๕๑๖) , น. ๒๑-๒๓ .

ที่มาแต่รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงใช้สอยฝึกหัดกรมหมื่นบวรวิชัยชาญมากกว่าพระเจ้าลูกเธอ พระองค์อื่น อักษรวิธีภาษาไทยได้ทรงศึกษาแตกฉานถึงสามารถแต่งกาพย์กลอนและฉันท์ ได้เป็นอย่างดี มีปรากฏอย่างหลายเรื่อง^{๑๓๙} ภาษาอังกฤษก็ได้ทรงศึกษาถึงสามารถอ่าน ตำราภาษาอังกฤษเข้าพระหฤทัยได้ดี วิชาการซึ่งข้างขึ้นมาแลมวยปล้ำตลอดจนนฏกรรมบางอย่างก็ได้ทรงฝึกหัด นอกนี้ยังมีวิชาเบ็ดเตล็ดในกระบวนช่างอีกเป็นต้นว่าช่างเคลือบแล ช่างหุ่น กล่าวกันว่าวิชาช่างที่ได้มาจากฝรั่งก็ทรงสันตอีกหลายอย่าง เมื่อบรรราชภิเษก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กรมหมื่นบวรวิชัยชาญยังไม่ได้โสกันต์ ด้วยเมื่อ เวลาพระชันษาถึงกำหนดโสกันต์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังทรงประจวบ หนักจึงต้องงดงาน ต่อเสร็จการพระบรมศพแล้วจึงได้โสกันต์เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ มีการแห่โสกันต์ในพระบวรราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงจตุ กรรไกรพระราชทาน ต่อมาอีกปีหนึ่งจึงทรงผนวชเป็นสามเณร มิ่งงานสมโภชที่พระที่ นั่งอิศราวินิฉัยแล้วแห่มาทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงผนวชแล้วพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายไว้ในสำนักกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ต่อมา เมื่อทรงผนวชพระเสด็จประทับอยู่วัดบวรนิเวศ กรมหมื่นบวรวิชัยชาญทรงรับใช้ใกล้ชิด ติดพระองค์แลรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั่วไปทุกอย่างเวลาเสด็จไปไหนก็ตามเสด็จด้วย พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงซื้อบ้านของพวกข้าราชการวังหน้ามาแต่ก่อนตอนริมคลองคูเมืองเดิมข้างฝั่งเหนือ ตั้งแต่ถนนพระอาทิตย์ไปจนถึงเขตวังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ (ตรงที่ตั้งโรงพยาบาลทหารบก บัดนี้) สร้างวังพระราชทาน แลพระราชทานตึกตรงหน้าพระที่นั่งคิวโมกษพิมานให้เป็นที่สำนักอีกแห่ง ๑ ครั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ทรงบังคับบัญชากรมทหารเรือฝ่ายพระบวรราชวัง กรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้เสด็จมารับราชการรวมกันกับเจ้านายวังหลวงชั่วคราว ๓ ปีก็สิ้น รัชกาลที่ ๔ เจ้านายผู้ใหญ่ท่านตรัสแล้วว่า กรมหมื่นบวรวิชัยชาญนั้นพระอภัยาคัยสุภาพ โดยปกติมักถ่อมพระองค์ เมื่อมาสมทบกับเจ้านายวังหลวงก็พอพระราชหฤทัยที่จะสมาคม คบหาแต่เพียงชั้นหม่อมเจ้าที่เป็นพระโอรสผู้ใหญ่ในเจ้านายต่างกรม วางพระอภัยาคัยเป็น กันเองอย่างสนิทสนม กรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้พระราชทานอุปราชภิเษกเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชันษาได้ ๓๑ ปี เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ ทรงรับอุปราชภิเษกนั้น

^{๑๓๙} พระบวรราชนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้แก่ นิราศเมืองนครศรีธรรมราช อิเหนา คำฉันท์ บทละครเรื่องพระสมุท บทละครหุ่นจีนเรื่องชวยงัก

ราชมณฑลแลสถานที่ต่างๆในวังหน้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงซ่อมแซมสร้างไว้ยังบริบูรณ์ดี มีสิ่งสำคัญซึ่งปรากฏว่าทรงสร้างใหม่ที่วังซึ่งเสด็จอยู่แต่ก่อน (ตรงที่โรงพยาบาลทหารบกทุกวันนี้) รื้อสร้างใหม่ทั้งวังทำเป็นตึกอย่างฝรั่ง มีเขื่อนเพ็ชรรอบวัง แลทางฉนวน มีสะพานข้ามคลองมาถึงพระราชวังบวรฯ แต่การค้างมาหาได้เสด็จไปประทับไม่ ส่วนที่ในพระราชวังบวรฯ เป็นแต่ทรงสร้างพระที่นั่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างไว้ให้สำเร็จเสด็จไปประทับอยู่ที่นั่นทรงขนานนามว่า“พระที่นั่งสาโรชรัตนประพาส กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญโปรดในการช่างต่างๆมาแต่เดิม ทรงตั้งโรงงานการช่างขึ้นในวังหน้าหลายอย่าง ทั้งช่างหล่อช่างกลึงช่างเคลือบของที่ทรงประดิษฐ์คิดทำขึ้นล้วนเป็นฝีมืออย่างประณีตจะหาเสมอได้โดยยาก แต่โรงงานการช่างในครั้งนั้น ใช้แก้ไขสถานที่ซึ่งมีมาแล้วแต่เดิมโดยมาก ปลุกสร้างใหม่ก็แต่ของเล็กน้อย มาในตอนหลังทรงหัดจิวขึ้นโรงหนึ่ง ก็ใช้สถานที่ของเดิมให้เป็นที่พวกจิวอาศัยส่วนการภายนอกพระราชฐานมีการสำคัญที่ได้ทรงบัญชาซ่อมทำต่อของเก่าให้แล้วสำเร็จบริบูรณ์ก็มาก เช่น บ่อมผีเสื้อสมุทรแลบ่อมเสื้อซ่อนเล็บที่เมืองสมุทรปราการ นอกจากนั้นยังมีการซ่อมพระอารามที่ชำรุดแลค้างมาอีกหลายพระอาราม คือ วัดส้มเกลี้ยง วัดดาวดึงส์ วัดชนะสงคราม แลวัดหงส์รัตนาราม กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่ ๑๗ ปี ประชวรโรคพระวัชกะพิการ เสด็จทิวงคตที่พระที่นั่งบวรบริวัตร เมื่อวันศุกร์เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา พ.ศ.๒๔๒๘ พระชนมายุ ๔๘ พรรษา”

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญรัชกาลมีพระโอรสพระธิดา ๒๙ พระองค์^{๑๔๐} เป็นต้นราชสกุล ๙ สกุล ดังนี้

๑ - ๒ พระองค์เจ้าชายแฝด (ในจอมมารดาหม่อมหลวงปริก เจษฐานุกร) ประสูติปีมะเส็งนพศก จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐ ลีนพระชนม์ปีเดียวกัน

๓) พระองค์เจ้าหญิงปฐมพิสมัย (ในจอมมารดากรุด) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ ลีนพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ ปีชาลสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ พ.ศ. ๒๔๒๑

^{๑๔๐} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา “ตำนานวังหน้า,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม ๔, กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) , น.๔๕-๑๗๕.

๔) **พระองค์เจ้าชายวิไลวรวิลาส** (ในจอมมารดาเข้ม) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๒๓๑ พ.ศ. ๒๔๑๒ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๒ พระชันษา ๖๑ ปี **พระองค์เจ้าชายวิไลวรวิลาส เป็นต้นราชสกุล วิไลวงศ์**

๕) **พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี** (ในจอมมารดาปริกเล็ก ณ นคร: อิดานายทัพบวงค์ ณ นครและคุณหญิงเวก) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเมียโทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ **ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็นกรมหมื่นชาญชัยบวรยศ** เมื่อ ณ วันจันทร์ ที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดั่งมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า^{๑๔๑} “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระบวรวงค์เธอ พระองค์เจ้ากาญจโนภาสรัศมี ได้รับราชการในกรมทหารรักษาพระองค์แต่เริ่มแรกมา ได้เลื่อนยศขึ้น

พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี
ต้นราชสกุล กาญจนะวิชัย

โดยลำดับจนถึงได้เป็นนายพันโท ราชองครักษ์ประจำการ ได้ออกเป็นผู้บังคับบัญชาการกรมทหารราบที่ ๑๔ ทหารหน้า รบที่ ๑๑ ล้อมวัง ครั้นเมื่อถึงกำหนดก็ได้กลับเข้ามารับราชการ เป็นราชองครักษ์ประจำการ แลเลื่อนยศขึ้นเป็นนายพันเอก ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นผู้บังคับการกองดับเพลิงสวนดุสิต มีพระอัธยาศัยชื่อตรงจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก ประกอบด้วยสติปัญญาสามารถในกิจการต่างๆ ทั้งการช่างและการเบ็ดเตล็ดทั่วไป ถึงมิได้เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าบวรวงค์เธอ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ก็เป็นผู้ซึ่งสมควรจะได้รับพระมหากรุณายกย่องขึ้นไว้ให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายพระบวรราชวัง เขตชูพระเกียรติยศ กรมพระราชวังบวรพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาพระบวรวงค์เธอ พระองค์เจ้ากาญจโนภาสรัศมีขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระบวรวงค์เธอ กรมหมื่นชาญชัยบวรยศ ลิงหนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐” สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชันษา ๕๑ ปี **พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี**

^{๑๔๑} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ,จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ , น.๓๕๖-๓๕๗.

เป็นต้นราชสกุล กาญจนะวิชัย

๖) **พระองค์เจ้าชาย** (ยังไม่มีพระนาม) (ที่ ๑ ในจอมมารดาเวก) ประสูติ ปีมะเมียโทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓ ล้นพระชนม์ปีเดียวกัน

๗) **พระองค์เจ้าชาย** (ยังไม่มีพระนาม) (ในจอมมารดาละม้าย) ประสูติปีมะเมียโทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓

๘) **พระองค์เจ้าหญิงภัททาวดีศรีราชธิดา** (ที่ ๑ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก) ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ปีมะแมตรีศก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒

๙) **พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ** (ในจอมมารดาเลี่ยมใหญ่) ประสูติ ณ วันจันทร์

พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ
เป็นต้นราชสกุลกัลยาณะวงศ์

เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ **ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็นกรมหมื่นกวีพจน์ สุปรีชา** เมื่อ ณ วันอังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ดังมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ มีความรู้ในวิชาสยามไวยากรณ์โดยชำนาญ ได้ทรงรับราชการมาในหน้าที่เรียงหนังสือโต้ตอบ โดยมาก

แรกเข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการ เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๑ ก็ได้ทรงรับหน้าที่ในแผนกรับหนังสือ กรมปลัดทัพบกแล้ว ได้รับตำแหน่งต่างๆมาโดยลำดับ คือได้เป็นนายร้อยตรี ตำแหน่งเลขานุการของผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก แล้วเป็นตำแหน่งนายเวรหนังสือโต้ตอบ แลเป็นนายร้อยเอกทำการตำแหน่งผู้ช่วยนายเวรใหญ่ทหารบก แล้วได้เป็นนายเวรใหญ่ทหารบก ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมารับราชการกระทรวงมหาดไทย ก็ได้รับตำแหน่งนายเวรหนังสือลับ แล้วเป็นเลขานุการของกระทรวง แล้วย้ายไปเป็นปลัดกรมแลเลื่อนขึ้นเป็นเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ แล้วกลับมารับราชการในตำแหน่งเลขานุการของกระทรวง แลเป็นปลัดกรมมหาดไทยฝ่ายพลำพัง ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้รับราชการในตำแหน่งปลัดบาญชีตลอดมาจน พ.ศ.๒๔๕๑ กลับมารับราชการตำแหน่งเลขานุการของกระทรวง แล้วไปเป็นตำแหน่งข้าหลวงตรวจการกรมสรรพากรนอกจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมารับราชการในตำแหน่ง

เลขานุการหอสมุดวชิรญาณ คงรับราชการอยู่ในตำแหน่งจนทุกวันนี้ อนึ่งทรงรำพึงถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ซึ่งเป็นพระบิดาแห่งพระองค์เจ้ากัลยาณประวัตินั้น เป็นผู้ที่ได้ทรงคุ้นเคยมาแต่ทรงพระเยาว์ ก็ย่อมทำให้ทรงพระเมตตาแต่พระโอรสแห่งกรมพระราชวังพระองค์นั้นอยู่ ทั้งมาทรงรำพึงถึงความชอบแห่งพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติเอง ซึ่งได้รับราชการมาโดยเรียบร้อยเป็นหลายตำแหน่งดังแสดงมาแล้ว แลในสมัยนี้ก็นับว่าเป็นจินตกวีผู้มีโวหารพิเศษ สมควรจะทรงพระกรุณายกย่องขึ้นไว้ ให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายพระราชวังบวร เชิดชูพระเกียรติยศกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ ขึ้นเป็น พระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา พยัคฆนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระราชวังบวร”^{๑๔๒} สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ ณ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ พระชันษา ๕๖ ปี **พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ เป็นต้นราชสกุลกัลยาณวงค์**

๑๐) พระองค์เจ้าหญิงธิดาจำรัสแสงศรี (ในจอมมารดาเขียวใหญ่) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะแม ตรีก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐

๑๑) พระองค์เจ้าหญิงฉวีรัศมีรัษฎพรรณ (ในจอมมารดาปุย) ประสูติ ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม ตรีก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๗๑๑ วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑

๑๒) พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม) (ที่ ๒ ในจอมมารดาเวก) ประสูติปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

๑๓) พระองค์เจ้าหญิงกลั่นแก่นจันทารัตน์ (ที่ ๑ ในจอมมารดาจัน) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีวอกจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ ปีกุนสัปตศก จุลศักราช ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘

^{๑๔๒} คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช . จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ . เล่มที่ ๒ . (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๕๕) , น. ๘๒-๘๓ .

พระองค์เจ้าชายสุทัศนนิภาธร
ต้นราชสกุล สุทัศนีย์

๑๔) พระองค์เจ้าชายสุทัศนนิภาธร (ในจอมมารดาหม่อมหลวงนวม ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา (ธิดาหม่อมราชวงศ์เนตร ปาลกะวงศ์) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีมอกจัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕ ลิ้นพระชนม์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๖๑ พระชันษา ๔๗ ปี **พระองค์เจ้าชายสุทัศนนิภาธร เป็นต้นราชสกุล สุทัศนีย์**

๑๕) พระองค์เจ้าชายวรวุฒิอาภรณ์ (ในจอมมารดาป้อม ธิดาพระยาพระราม (แสง) และท่านปุก) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกาเบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้ารับราชการที่กรมศึกษาธิการ และย้ายไปเป็นรองผู้พิพากษาศาลไปริสกา และต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าพระราชทานยศเป็นเรือโท ให้รับราชการในกองประวัติศาสตร์กระทรวงทหารเรือ ทรงลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม

พระองค์เจ้าชายวรวุฒิอาภรณ์
ต้นราชสกุลวรวุฒิ

พ.ศ. ๒๔๕๘พระชันษา ๖๙ ปี **พระองค์เจ้าชายวรวุฒิอาภรณ์ เป็นต้นสกุล วรวุฒิ**

๑๖) พระองค์เจ้าชายโอภาสไพศาลรัศมี (ในจอมมารดาหม่อมราชวงศ์กสิป) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ลิ้นพระชนม์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐

๑๗) พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีท่านมีพระนาม) (ในจอมมารดาอิน) ประสูติปีระกาเบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ลิ้นพระชนม์ปีเดียวกัน

๑๘) พระองค์เจ้าหญิงอับสรศรีราชกานดา (ในจอมมารดาต่วน) ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ ปีระกาเบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ลิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

พระองค์เจ้าชายจุฬารจวิชัย
ต้นราชสกุล รุจจวิชัย

๑๙) พระองค์เจ้าชายจุฬารจวิชัย (ในจอมมารดาสมบุญ) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๘ อุตตราศตมขึ้น ๙ ค่ำ ปีกจวดศก จุลศักราช ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในปี พ.ศ.๒๔๗๘ **พระองค์เจ้าชายจุฬารจวิชัย เป็นต้นราชสกุล รุจจวิชัย**

๒๐) พระองค์เจ้าหญิงเทวีวิไลยวรรณ (ในจอมมารดาสุ่นใหญ่) ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ปีกุนลัปตศก จุลศักราช ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

๒๑) พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังษี (ในจอมมารดาเขียวเล็ก ธิดาพระยาจางงสรไกร (รุ่ง)) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ปีชวดอัฐศกจุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๗ พ.ศ. ๒๔๕๑พระชันษา ๓๓ ปี พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังษี เป็นต้นราชสกุล วิบูลยพรรณ

๒๒) พระองค์เจ้าชายรัชนี้แจ่มจรัส (ที่ ๒ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก) ประสูติ ณ วันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวดอัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ **ในรัชกาลพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้เป็น กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์** เมื่อ ณ วันอังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖ ดั่งมีข้อความประกาศตอนหนึ่งว่า “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้เข้ารับราชการตำแหน่งนายเวรในกรมบัญชาการกระทรวงธรรมการ อยู่ ๒ ปี ย้ายไปเปนผู้ช่วยในกรมศึกษาธิการ เมื่อ

พระองค์เจ้าชายรัชนี้แจ่มจรัส
ต้นราชสกุล รัชนี้

เดือนกันยายน พ.ศ.๒๔๓๙ เริ่มจัดราชการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติตามระเบียบใหม่ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระองค์เจ้ารัชนี้แจ่มจรัสจากกระทรวงธรรมการ มารับราชการในกองที่ปรึกษากระทรวงพระคลัง ครั้น พ.ศ.๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประเทศยุโรป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้ารัชนี้

แจ่มจรัสตามเสด็จเป็นนักเรียนพิเศษ ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษอยู่ที่ประเทศอังกฤษอีก ๒ ปีครึ่ง แล้วกลับเข้ามารับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาณูชีในเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๔๒ ครั้น พ.ศ.๒๔๔๔ โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสย้ายไปรับราชการในตำแหน่งรองหัวหน้ากรมธนบัตร แล้วเลื่อนขึ้นเป็นหัวหน้ากรมในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๔๕ ครั้น พ.ศ.๒๔๔๖ จึงย้ายไปรับตำแหน่งเจ้ากรมอยู่ในกองที่ปลุกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติอีกคราวหนึ่ง ครั้นเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๔๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมกระสาปน์สิทธิการ จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๕๐ เมื่อพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถทรงเลื่อนจากตำแหน่งอธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาณูชีขึ้นเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสเป็นผู้แทนอธิบดีกรมตรวจกรมสารบาณูชี จนถึงเดือนเมษายน พ.ศ.๒๔๕๑ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีกรมตรวจกรมสารบาณูชี แลคงรับราชการในตำแหน่งมาจนบัดนี้ ส่วนราชการนั้น ก็ได้ทรงรับราชการในหน้าที่ต่างๆ คือ เมื่อรับราชการอยู่ในกระทรวงธรรมการได้เป็นข้าหลวงสอบไล่วิชาหนังสือไทยครั้งหนึ่ง เป็นกรมการร่างพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งครั้งหนึ่ง เมื่อมารับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก็ได้ทรงเป็นกรรมการจัดการพิพิธภัณฑที่ซึ่งส่งไปแสดงต่างประเทศด้วยคราวหนึ่ง อนึ่งทรงรำพึงถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ผู้เป็นพระบิดาแห่งพระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสนั้น ว่าเป็นผู้ที่มีความคุ้นเคยแลเคยสำแดงความรักใคร่ในส่วนพระองค์มาแต่เมื่อทรงพระเยาว์ เคยทรงฝากฝังพระโอรสแต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เมื่อกาลนั้น จึงทำให้ทรงพระเมตตาแก่พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส ผู้เป็นพระโอรสแห่งกรมพระราชวังนั้นองค์หนึ่ง ทั้งประกอบด้วยความชอบความดีอันมีอยู่ในพระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสเอง อันปรากฏชัดอยู่แล้วว่า พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัสทรงมีพระสติปัญญาสามารถในราชการ ทั้งเป็นผู้แตกฉานในอักษรสมัยทั้งไทยแลต่างประเทศ ทั้งเป็นจินตกรมีโวหารพิเศษ สมควรจะทรงพระกรุณายกย่องพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายพระราชวังบวร เชิดชูพระเกียรติยศกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญพระองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ มุสิกนาม ทรงศักดินา ๑๑,๐๐๐”^{๑๔๓} ทรงสิ้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาท

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน , น.๘๔-๘๕.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ พระชันษา ๖๘ ปี **พระองค์เจ้าชายรัชนิแจ่มจรัส เป็นต้นราชสกุลรัชนี้**

๒๓) พระองค์เจ้าชายไชยรัตนวโรภาส (จอมมารดาปรีกใหญ่) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีชวดอัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐

๒๔) พระองค์เจ้าหญิงวิมลมาศมาลี (ที่ ๒ ในจอมมารดาจัน) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีชวดอัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔

๒๕) พระองค์เจ้าหญิงสุนทรินาฏ (จอมมารดาสุนเล็ก) ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ ปีมะโรงโทศก จุลศักราช ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๒๓

๒๖) พระองค์เจ้าหญิงประสาทมร (ในจอมมารดาอ้อม) ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ พ.ศ. ๒๔๒๕ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

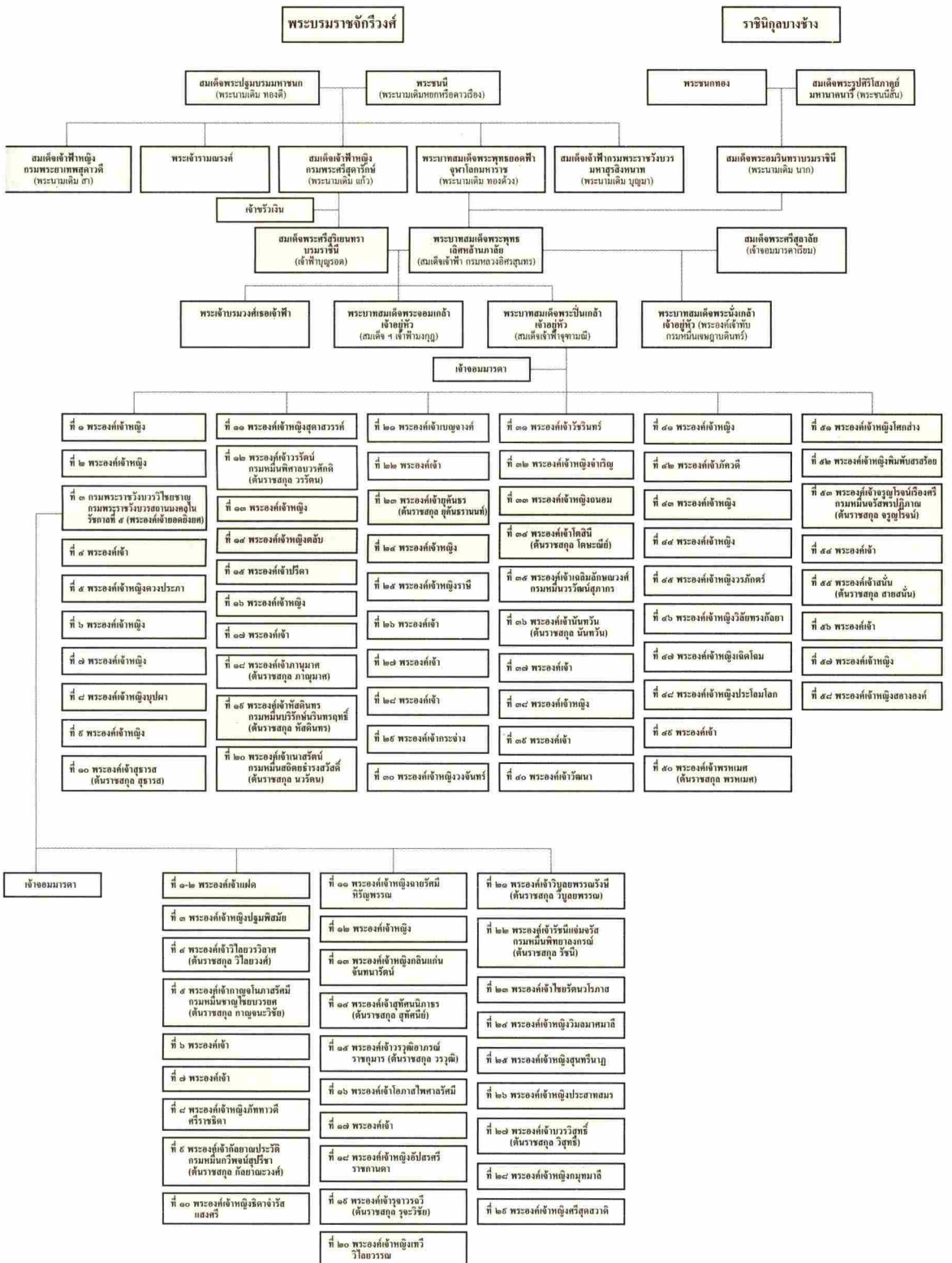
๒๗) พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ (ในจอมมารดาสะอาด) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก จุลศักราช ๑๒๔๕ พ.ศ. ๒๔๒๖ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชันษา ๒๘ ปี พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ เป็นต้นราชสกุล วิสุทธิ

๒๘) พระองค์เจ้าหญิงกมุทมาลี (ในจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เชื้อ อิศรางกูร) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีวอกฉศก จุลศักราช ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗ ล้นพระชนม์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๔

๒๙) พระองค์เจ้าหญิงศรีสุดสวาทิ (ในจอมมารดาแช) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีวอกฉศก จุลศักราช ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗ ล้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

พระบรมราชจักรีวงศ์และราชสกุลในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ ๓

**พระบรมฉายาลักษณ์ พระราชลัญจกร และพระราชหัตถเลขา
ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับความหมายที่อยู่เบื้องหลัง
เรียบเรียงโดย อรุณ สันธนาภรณ์**

การศึกษาเรื่องราวของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะศึกษาได้จากหลักฐานที่มีการบันทึกไว้อย่างเป็นทางการ เช่น พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ แล้วยังสามารถศึกษาได้จากหลักฐาน ที่เป็นลายลักษณ์อักษรอื่นๆ เช่น พระราชหัตถเลขา ตลอดจนถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น พระบรมฉายาลักษณ์และพระบรมฉายาภิธาน^{๑๔๔} หลักฐานทางศิลปะที่มีการสร้างสรรค์ขึ้น อาทิพระราชลัญจกรประจำพระองค์ ตราประจำพระองค์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นต้น ซึ่งในบทนี้ได้นำหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ทรงคุณค่าเหล่านี้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาศึกษาถึงความหมายที่อยู่เบื้องหลัง ดังนี้

ตอนที่ ๑ พระบรมฉายาลักษณ์กับเครื่องแบบทหารตะวันตก

พระบรมฉายาลักษณ์ขณะทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๕ - ๒๓๙๓) โดยทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์นี้ในช่วงแรกๆ ที่เทคโนโลยีการถ่ายรูปจากตะวันตกเข้ามาประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ASIA

SEGUNDO REY DE SIAM

พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีภาษาสเปนว่า “SEGUNDO REY DE SIAM” หมายถึง พระมหากษัตริย์พระองค์ที่สอง (SECOND KING OF SIAM) ภาพนี้พบในสถานทูตไทยในประเทศฝรั่งเศส (โดย พ.อ.อำนวย ชัยโรจน์ ทูตไทยประจำฝรั่งเศสได้พบแล้วนำมาให้คุณอำพัน ต้นทวารวณะ ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์นี้เมื่อทรงพระบรมราชาภิเษกแล้ว (ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๘) ทรงฉลองพระองค์เครื่องแบบนายทหารเรือตะวันตก ที่เรียกว่าชุดเต็มยศใหญ่

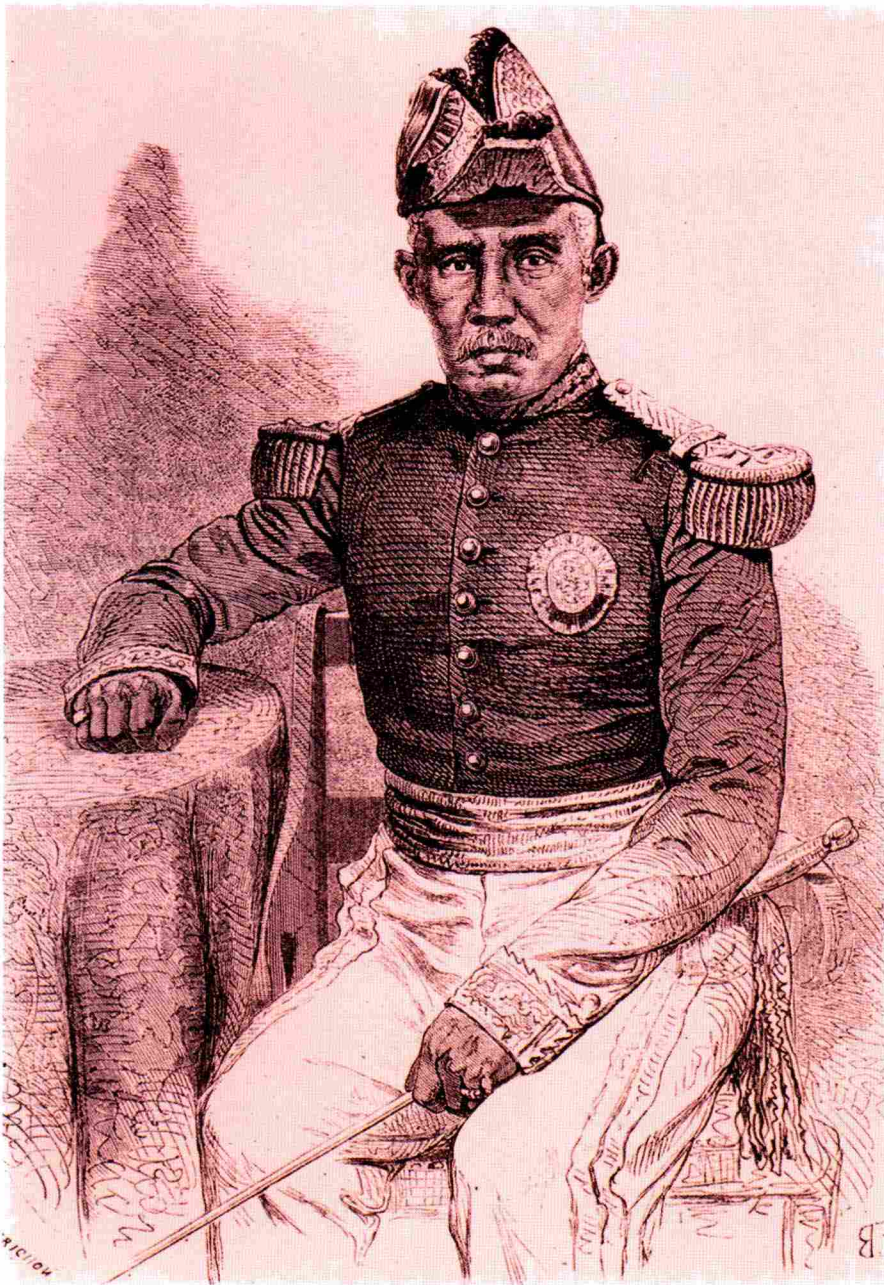
พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เขียนขึ้นจากพระบรมฉายาลักษณ์ต้นฉบับ

พระบรมฉายาธิสลักษณะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เขียนลายเส้นจากพระบรมฉายาลักษณ์ต้นฉบับ โดยชาวฝรั่งเศสชื่อ M.Nadar และตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสชื่อ L'ILLUSTRATION ในปี พ.ศ. ๒๔๐๙

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์นี้เมื่อทรงพระบวรราชาภิเษกแล้ว (ในช่วง ปี พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๘) ทรงฉลองพระองค์เครื่องแบบนายทหารเรือตะวันตกที่เรียกว่าชุดเต็มยศใหญ่ และทรงไว้พระมัสสุด้วย (ทรงเป็นเจ้านายไทยพระองค์แรกที่ไว้พระมัสสุ)

พระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เขียนขึ้นจากพระบรมฉายาลักษณ์ต้นฉบับ โดยชาวฝรั่งเศสชื่อ M.Bocourt และตีพิมพ์ในหนังสือฝรั่งเศสชื่อ LE TOUR DU MONDE ในปี พ.ศ.๒๔๐๖

พระบรมฉายาทีสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉลองพระองค์เครื่องแบบนายทหารเรือตะวันตก ภาพนี้เขียนสีน้ำมันมีขนาดเท่าพระองค์จริง เป็นฝีมือช่างชาวฝรั่ง เขียนขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๐๓ (ขณะที่พระองค์มีพระชนมายุ ๕๒ พรรษา) ปัจจุบันพระบรมฉายาทีสลักษณ์นี้อยู่ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง

พระบรมฉายาลักษณ์และพระบรมฉายาติสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนใหญ่ทรงฉลองพระองค์ในเครื่องแบบนายทหารเรือตะวันตก (แม่ทัพเรือ) ที่เรียกว่าชุดเต็มยศใหญ่ ประกอบด้วย พระมาลาเป็นหมวกแบบก๊อกแฮท (Cocked hat) ตัวเสื้อแขนยาว ลำตัวยาวและคอปิดแบบฟรอกโค้ต (Frockcoat) อินทรธนูแบบเอโปเลตต์ (Epaulette) รัตประคคาคาดนอก พระสนับเพลาแถบทอง รองเท้าหนัง ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และทรงพระแสงกระบี่

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฉลองพระองค์ด้วยเครื่องแบบทหารตะวันตก และพระองค์เป็นเจ้านายไทยพระองค์แรกที่ทรงเครื่องแบบนายทหารตะวันตก โดยทรงเริ่มฉลองพระองค์เครื่องแบบทหารตะวันตกในครั้งที่ยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในปี พ.ศ.๒๓๗๙ (พระชนมายุ ๒๘ พรรษา) ขณะนั้นทรงรับราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงบัญชาการกรมด้านการทหาร คือ กรมทหารแม่นปืนหน้าแม่นปืนหลัง ญวนอาสารบและแขกอาสาจาม ซึ่งจดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “วันหนึ่ง (วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๓๗๙) ขณะที่หมอบรัดเลย์นั่งอยู่ในห้องอ่านหนังสือ มีเสียงร้องทักเป็นภาษาอังกฤษว่า “Hello a doctor. How do you do ? ” หมอบรัดเลย์ได้ยินเช่นนั้นจึงหันไปดูนอกชานว่าเป็นชาวอังกฤษที่ไหนมา เมื่อได้เห็นรูปร่างสันทัดผิวเนื้อดำแดง แต่งตัวเป็นทหารเรือ มีกระบี่กะไหล่ทองแขวนอยู่ข้างๆ จึงเดินตรงเข้าไปหา ขณะที่หมอบรัดเลย์เดินตรงเข้าไปหานี้เอง นายทหารเรือผู้นั้นอดขำไม่ได้ หัวเราะออกมาดังๆ อากาการเช่นนั้นทำให้หมอบรัดเลย์ จำได้ว่าไม่ใช่ใครที่ไหนมา คือ เจ้าฟ้าน้อย (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) นั่นเอง พระองค์ทรงเครื่องแบบทหารเรือที่ได้รับพระราชทานเมื่อเร็วๆ นี้ ”

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะทรงเครื่องแบบนายทหารเรือตะวันตกในการฉายพระบรมฉายาลักษณ์และในการให้ช่างให้เขียนพระบรมฉายาติสลักษณ์เป็นส่วนใหญ่ ส่งผลให้ในเวลาต่อมาพระบรมฉายาติสลักษณ์ที่ชาวต่างชาติเขียนขึ้นจากต้นฉบับพระบรมฉายาลักษณ์และนำไปเผยแพร่ในต่างประเทศ ส่วนใหญ่จึงมักเป็นภาพทรงฉลองพระองค์ด้วยเครื่องแบบนายทหารเรือตะวันตก

^{๑๔๔} พระบรมฉายาลักษณ์ หมายถึงรูปถ่าย และพระบรมฉายาติสลักษณ์ หมายถึงภาพวาด

การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกฉลองพระองค์เครื่องแบบนายทหารตะวันตกในการฉายพระบรมฉายาลักษณ์และให้ช่างเขียนพระบรมฉายาลักษณ์นั้น น่าจะมาจากทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการด้านการทหารอย่างต่อเนื่องกว่า ๓๐ ปี ทั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารปืนใหญ่ แม่ทัพเรือ และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกและทหารเรือวังหน้า^{๑๔๕} ซึ่งโปรดที่จะพัฒนาการทหารในบังคับบัญชาของพระองค์ตามแบบตะวันตก

ดังนั้นการที่ได้เห็นพระบรมฉายาลักษณ์หรือพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวฉลองพระองค์เครื่องแบบนายทหารตะวันตก จึงทำให้ได้รับรู้ได้ถึงบทบาทที่เด่นชัดที่สุดของพระองค์ท่าน นั่นคือการทรงเป็นทหารและทรงอุทิศพระวรกายและทรงสละเวลาเกือบทั้งหมดในชีวิตของพระองค์ ในการทรงพระราชกรณียในการพัฒนากิจการด้านการทหารของไทยให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมประเทศตะวันตก

^{๑๔๕} จดหมายเหตุรายวันรัชกาลที่ ๔ ว่า ปีกุล ตรีศก พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานยศเป็นแอดมิรอล (admiral) หรือพลเรือเอก

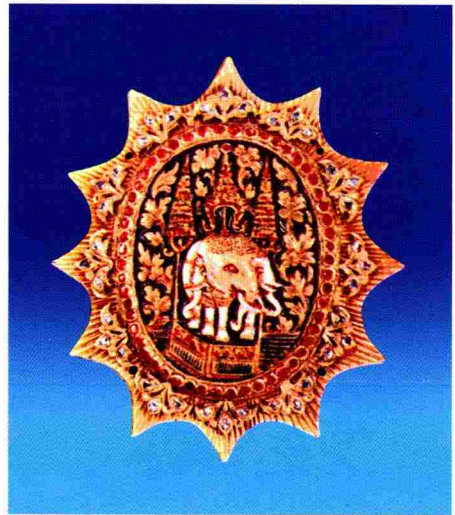
ตอนที่ ๒ พระราชลัญจกรกับการเฉลิมพระเกียรติยศ

พระราชลัญจกรในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตราประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดาราไอยราพต เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ

^{๑๕๖} นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีสิ่งเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ อีกหลายประการ เช่น ให้แก้ไขพระราชพิธี คำราชาศัพท์ ตลอดจนให้มีสิ่งของและสถานที่อันแสดงถึงฐานะและพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีสิ่งที่เป็นเครื่องหมายของเฉลิมพระเกียรติยศหลายประการ^{๑๔๖} อาทิ

๑. พระราชลัญจกรประจำพระองค์

พระราชลัญจกรประจำพระองค์ เป็นตราประจำพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล ซึ่งทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในต้นรัชกาล เพื่อประทับกำกับพระปรมาภิไธยในเอกสารสำคัญของชาติที่เกี่ยวกับราชการแผ่นดินและเอกสารสำคัญส่วนพระองค์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดิน เพื่อแสดงถึงพระราชอำนาจในการปกครองบริหารราชการแผ่นดิน หรือเป็นสัญลักษณ์ที่ทรงเป็นพระประมุขของประเทศชาติ^{๑๔๗}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงมีพระอิสริยยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินโดยเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่สองในรัชสมัยของพระองค์ โดยทรงสร้างพระราชลัญจกรประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นรูปพระจุฑาภรณ์ (ตามพระนามเดิมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาภรณ์”) ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า มีพระฉัตรตั้งอยู่ ๒ ข้าง ซึ่งพระฉัตรหรือเศวตฉัตรนี้ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงฐานะความเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระราชลัญจกรของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีส่วนใหญ่จะมีพระฉัตรเป็นองค์ประกอบร่วมอยู่ด้วย

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในหนังสือสำคัญทางราชการในฐานะพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่สอง (The Second King of Siam) เช่น ในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ไทยทำกับประเทศต่างๆ ได้ทรงประทับตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์ ร่วมกับตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระเจ้าแผ่นดินสยามทั้งสองพระองค์ นอกจากนี้พระองค์ได้ประทับตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์ในพระราชหัตถ์ เลขาอย่างเป็นทางการไปถึงบุคคลสำคัญต่างๆ เช่น กษัตริย์และราชทูตต่างประเทศ ตลอดจนจนถึงการเชิญพระราชลัญจกรประจำพระองค์สลักรูปปั้นนูนประดิษฐานที่พระตำหนักที่ประทับของพระองค์ เช่น พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ในพระบรมราชวัง

^{๑๔๗} เพลินพิศ กำราบ อ่างถึงใน อ่ำพัน ต้นทวารวดี , พระบรมราชวงศ์จักรีในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิสรศรีธรรมสารศรี พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันทนาณิษฐ์ ,2525) น.๔๗.

๒. ตราประจำพระองค์

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตราประจำพระองค์อีก ๑ ดวง ซึ่งคล้ายกับพระราชลัญจกรประจำพระองค์ คือ มีพระจุฬามณีประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า มีพระฉัตรตั้งอยู่ ๒ ข้าง และได้เพิ่มสัญลักษณ์ทางการทหาร ได้แก่ ปืนใหญ่และสมอเรือ โดยพระองค์ทรงกำกับตราประจำพระองค์นี้ พร้อมด้วยพระนามาภิไธยและตำแหน่งของพระองค์ว่า “ **P.S. Pawarendr Ramesr , Second King of Siam** ” บนพระนามาภิไธยบัตรของพระองค์

๓. เครื่องราชอิสริยาภรณ์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์พระราชทานเป็นเครื่องประดับสำหรับยศหรือ เครื่องหมายเกียรติยศ และบำเหน็จความชอบ

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาสืบมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นพระมหากษัตริย์มักพระราชทานสิ่งของที่เป็นเครื่องประดับยศให้เจ้านายและขุนนาง อาทิ พระราชทานเป็นสิ่งของที่ใช้ได้ เช่น กาทอง พานทอง กระบี่หรือดาบอันมีฝักเป็นทอง รวมถึงพระราชทานเป็นสิ่งของอันเป็นเครื่องประดับยศอย่างสูง เช่น เป็นสังวาลหรือแหวนนพเก้า^{๑๔๘} และต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างสิ่งของประดับยศที่ประดับกับเสื้อขึ้นตามธรรมเนียมฝรั่ง และพระราชทานให้เจ้านายและขุนนางหลายครั้ง

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จากพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกษัตริย์ต่างประเทศหลายครั้ง อาทิ

(๑) **เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่เป็นสิ่งของที่ใช้ได้** ในปี พ.ศ.๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน**พระแสง** ประกอบด้วย พระแสงหอก พระแสงง้าว พระแสงดาบ พระแสงดาบค่าย พระแสงกระบี่ พระแสงเขน พระแสงธนู พระแสงธรรพจักร ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๑๔๘} แหวนนพเก้า ทำด้วยทองเนื้อสูง ชุดหลุมด้วยพลอยแก้วสี คือ เพชร ทับทิม มรกต เพทาย บุษย์ นิล มุกดา โกเมน ไพฑูรย์ แล้วประดับด้วยเพชรเล็กๆ สำหรับพระมหากษัตริย์พระราชทานให้ผู้มีศักดิ์ใหญ่ เมื่อเวลาการพิธีซึ่งสมมติว่าเป็นมงคลผู้ใหญ่จะได้ทำ คือ ตัดลูกเด็กแลเจิมจุดเครื่องหอมถวายให้พร ในที่แต่งตั้งฐานันดรแลการบ่าวสาว แลวางศิลาแรกในที่ ก่อตึก ก่อกำแพงป้อมใดๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ใหญ่แทนพระเจ้าแผ่นดิน จะได้ลงมือเป็นฤกษ์ ผู้ลงมือทำการมงคลนั้น ย่อมเอาแหวนนั้นสอดในนิ้วชี้มือขวา แล้วทำการมงคลนั้นๆ ก็การคาดแหวนสอดในประคตนั้น เป็นที่สำแดงยศของผู้ใหญ่ในสยามแต่โบราณมา (พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องแหวนนพเก้า)

(๒) เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ไม่ใช้ประดับกับเสื้อ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานแหวนนพเก้าให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๔๙}

(๓) เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ใช้ประดับกับเสื้อ^{๑๕๐} อาทิ

- ในปี พ.ศ.๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน **ดาราไอยราพต** ซึ่งเป็นเครื่องประดับยศอย่างสูงให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๕๑}

- ในปี พ.ศ.๒๔๐๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน **ดารานพรัตน์** ซึ่งเป็นเครื่องประดับยศอย่างสูง ทำด้วยดอกจันประดับด้วยพลอย ๙ อย่างให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๕๒}

- ในปี พ.ศ.๒๔๐๖ สมเด็จพระจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ แห่งฝรั่งเศส ได้ส่ง **ดาราตราจองดอนเนอร์ (Legion d' Honneur)** เป็นอิสริยาภรณ์ประดับเพชรมาถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๑๔๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำแหวนนพเก้าขึ้น ๑๑ วง สำหรับ พระองค์เอง พระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ และเสนาบดีผู้ใหญ่

^{๑๕๐} สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี , เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย , (กรุงเทพมหานคร : ศิริมิตรการพิมพ์ , ๒๕๒๓) น.๔-๕ , ๑๒. และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว .รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องชุมนุมพระบรมราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ . (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๘) น.๙๕-๙๗.

^{๑๕๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำดาราไอยราพตขึ้น ๒ ดวง เป็นดาราไอยราพตเครื่องต้นสำหรับพระองค์เอง ๑ และดาราไอยราพตพระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑

^{๑๕๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำดารานพรัตน์ขึ้น ๔ ดวง สำหรับพระองค์เอง ๑ พระราชทานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ ๑ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่สอง ๑

ตอนที่ ๓ พระราชหัตถเลขากับการแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองพระองค์

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวต้นฉบับ)

Philippe, Beauville,
June 23rd 1859;

To
 His Most Gracious Majesty
 The King of Siam.
 Et. m. Et. m. Et. m. Et. m. Et.

May it please your Majesty

Yieu: Mom anan
 dau siang thavai lung: siham: lo oee chak samun-
 thop. tang tee. Sathan. Puan. Jrem siham: 1. Vella
 yen (June 16th at 6 P.M.) Siam ma thine Bian sitha
 maia Sathan: Jrem 2 siham: selu silant sihin pra:
 man sap 5 thum set. (June 17th at 4 P.M.) tee.
 ias: pira: ruxa: thum sihin ma sihing: ni
 tone din thung ma ching xa pai: duai hia thung
 lo: pen sihon ma den ha dai mai. P pho
 sihin ma thine bio: pho phop: phualo. Muiang Poi
 et sihum au xang se pra, lat long: ma thum
 silau thum sra: mom thavai xang 1. ma phao:
 qu tho lang: pian sra: Mom anan, Ueo sra: Mom
 anan dau dai: silau sra: sira: mom pai: du, lee:
 aut: xana: aut siung 5 oche jani, hu hang sap:
 hup xang tea: ngan di qu sira: sihuam cha:
 sihua hong dai, tee si tua nan: pen se pra: lat
 silang silang yang: hu thung yang ek anai, lee:
 phutak Mhang Poi et dau pho xang phang: se
 pia: lat lon long: pai: Muiang Sava: hu seo
 tee Sathan: Puan Jrem siham: P. Se yang
 ning sap silau sap sra: mom ni siot pho rui
 sihin

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับแปลเป็นภาษาไทย)

พลับพลาบ้านสีทา

วันที่ ๒๓ มิถุนายน ๑๘๕๙

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

กระหม่อมฉันได้ทราบถวายบังคมลาออกจากกรุงเทพ ตั้งแต่วันที่ ๗ เดือน ๗ แรม ๑ ค่ำ เวลาเย็น (๑๖ มิถุนายน เวลา ๖ โมงเย็น) ขึ้นมาถึงบ้านสีทาเมื่อ วันที่ ๒ ค่ำ เวลา กลางคืนประมาณสัก ๕ ทุ่มเศษ (๑๗ มิถุนายน เวลา ๑๑.๐๐ p.m.) และรับพระราชทานขึ้นมา ครั้งนี้ต้องเดินทางเรือจึงเข้าไป ด้วยบนทางบกเป็นโคลนมากเดินหาได้ไม่ พอขึ้นมาก็พอบพบ พวกเมืองร้อยเอ็ดคุมเอาช้างสี่ประหลาดลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายช้างหนึ่ง มาพักอยู่ที่ หลังเรือนกระหม่อมฉันแล้วกระหม่อมฉันได้รับใส่เกล้าใส่กระหม่อมไปดู และวัดชันสูตรสูง ๓ คอก ๗ นิ้ว หูทางรูปร่างก็งามดีอยู่สมควรจะผูกโรงได้ แต่สีเท่านั้น เป็นสีประหลาดกลาง ๆ ยังหาถึงอย่างเอกไม่ และพวกเมืองร้อยเอ็ดได้พาช้างพังสี่ประหลาดเดินลงไปเมืองสระบุรี แล้ว แต่ วันที่ ๗ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ อีกอย่างหนึ่งทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่าเกิดผู้ร้าย ขึ้นรายหนึ่งประมาณคนสัก ๖๐ คน แล้วมีปืนด้วย บางคนพูดกันว่ามันคิดอ่านจะเข้าตีเอา พระพุทธบาท และผู้ร้ายรายนี้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในบ้านป่าตี แขวงพระพุทธบาท และตัว อ้ายผู้ร้ายใหญ่นั้นชื่อไอ้คำพุ่ม คนหนึ่ง ชื่อไอ้สีอยู่ คนหนึ่ง แต่เดี๋ยวนี้ทราบว่าการ การกรุงเก่าขึ้นไปไล่จับแตกหนีไปเสียจากที่นั่นแล้ว กับอึ่งฝนในแขวงเมืองสระบุรีก็ตกบั้งวัน บ้าง มากบ้างน้อยบ้าง นายของกระหม่อมฉันกับของราษฎรก็ได้ลงมือไล่และตดกล้า บางอย่างบ้าง แต่ได้ลงมือทำนั้นน้อย ที่ยังไม่ได้ลงมือทำนั้นมาก ด้วยว่าฝนยังฟังจะมีมา ควร มิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

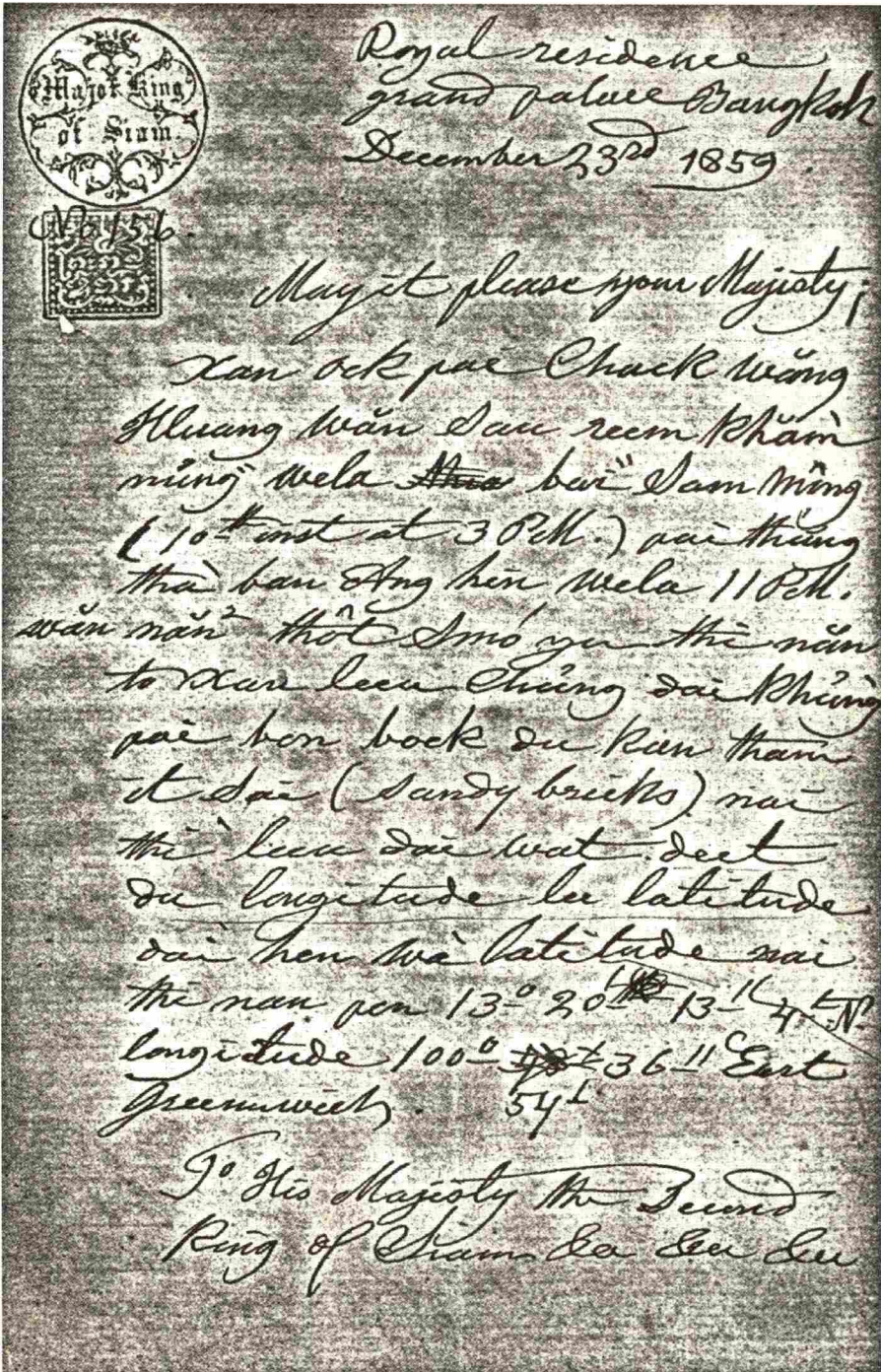
ส.ป. ปวเมนท์

กษัตริย์องค์ที่ ๒ ของสยาม

ป.ล.กับอึ่งกระหม่อมฉันขอรับพระราชทานกราบถวายบังคมลา อยู่อีกสัก ๙-๑๐ วัน ก่อน แล้วจึงจะกลับลงไปให้ทันในกลางคืนเดือน ๘ (เดือนกรกฎาคม)

ส.ป.ป.ร.ม.

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้นฉบับ)

back môn thài Khau Som muck⁹
 20 senses (about half mile more)
 Ma ou pae wai the man tong
 au ya tack heeng pui thài
 Rin ya the man thà dái bang
 thà Ro mai Khrai cha kin heh
 cha khem tee Inam nan
 ngam na leu. the tang
 tang mai ban miang rai
 cha ha Inam ma the tian
 riap roi khau ngam yung
 the nan quan Khuang dang
 ni Ro mai Khrai cha mi
 mai the in in, wan nan Khan
 Khor cha khi ma len nai
 wela Klang khim duan ngai
 tee pen Khrok rai pae wan
 nan thong fa pen metth met
 pae diu chon wela kuap 5
 them (about 11 PM) tong
 Klap lang sia sia. Khuan wela
 Xau ik wan nung lang pae Koh
 Si Oth Xang leu ik wan nung
 lang pae Koh Lan Koh Phai
 Koh Luam. leu Klap ma
 thot Am⁹ mol non yu
 the Koh Si Xang ik.

① Scan dài sông du đết ^{thứ}
 ton tal Khol Kham yai dài
 lati đede đết ^{thứ} này wan
 1. per $13^{\circ} 10' \pm 3''$ N. longitude
 East Greenwich $100^{\circ} 48' \pm 39'' 6 \pm$
 tại mĩa sông Kap Sea Horizon
 dài tee $100^{\circ} 47' \pm 45''$ Kham
 nung $34''$ Kham nung phit
 Kap artificial Horizon mĩa
 nung tee phit duai nãi
 qua nãi phên ^{thứ} Captain
 J. Richard Sack Sông Miles.
 phro: nãi phên nan Kham wa
 $100^{\circ} 50'$
 ② Scan Klap ma chack po
 đisang wan reem 5 Kham
 (14th inst) wela bai mong nung,
 ma thung Krong wela 5 thim
 5 bad (11-30^h P.M.) scan dài
 Chat. Ching Khong ma thauwai
 than tee ban Aug tin bang
 po đisang bang khian mĩa
 thung Krong tee Kham Khong
 wang khon lack pae đia
 bang yang lua ya nãi pae
 Kham wela đia cha hai pae
 thauwai đia: Sap wa than

๑
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

၉) wát the than cha: song dai
 the khu dan rón khu khon
 man cha: than yai let
 than rai ? pheen the wát
 khít íai yang rai ? cha
 than song dai lang kon nai
 pe mi ? pret the dai
 khian pheen the lang ora
 dai san cha: dai khít
 ngon than wai dai ma
 bang dai som khuan .
 The man ko pen the plian
 khít song khong lang hai
 phon fai pa mai . lee
 than lee yon yon pro
 pha: song noi noi rup
 sú dai ban na sim man
 the yu pen nitet cha :
 wát da dai ching cha: di
 Rajlan the Keung pen
 som khun ko mai me me
 tee subha : ekson miung
 khamen bok khu ma ton
 franiso khu lit Puck
 nam smitho ti dai khai
 nuan ၅) khai yuan thoi
 ok pai tang yu haing miun

၇) လူ့ကံမာ်ကဲးကံးကံး
 လံးဂဲးကံးကံးကံး
 ကံးကံးကံးကံး
 The King of the
 Phlóng wan seem 12. Kham
 (21st part) wan nín wela 9,
 thim-seo (at 8 Pell. 825a)
 mái thí ban Thom chau
 Mora mái Krom mún Kéu
 sorawijit mái Kéu-thom
 lok lang mung ko dap sia
 dai. Lee náe wan seem
 13 Kham (22nd part) last
 night at 11 Pell. Kóit
 phlóng mái thí ban Luang
 Phé-thaché sé thep Ká
 rajpan náe Kéu-Bower
 Luy wang Chau ban Khim
 gai tam detet mái sia
 si lang Ká rian ko dap
 sia dai.
 Ká Háng si palat thí
 méang Jauwana khooi
 nan si mack rú nòi phung
 dai than prót dup thom
 tam thom thí lang ma dai
 Kham yung sai prat hui

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับแปลเป็นภาษาไทย)

พระบรมมหาราชวัง บางกอก

วันที่ ๒๓ ธันวาคม ๑๘๕๙

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ฉันออกไปจากวังหลวงวันเสาร์แรมค่ำหนึ่ง เวลาบ่ายสามโมง (วันที่ ๑๐ เวลาบ่ายสามโมง) ไปถึงทำบ้านอ่างหินเวลา ๕ ทุ่ม วันนั้นทอดสมออยู่ที่นั่นถึงเช้า แล้วจึงได้ขึ้นไปบนบกดูการทำอิฐทราย ในที่แล้วได้วัดตัดดู ลองติจุดและละติจุดได้เห็นวาละติจุดในที่นั้นเป็น $๑๓^{\circ}-๒๐^{\circ}-๑๓'-๔''$ เหนือ ลองติจุด เป็น $๑๐๐^{\circ}-๕๔'-๓๖''$ ตะวันออกตามกรีนิชได้เอากางเวียน (เข็มทิศ) กะดูในแผนที่ที่กัปตันจอห์น ริชาร์ด ทำไว้มาชโย เห็นว่าใกล้เคียงอยู่แล้ว

ครั้นเวลาบ่ายฉันลงไปดูที่ตะกาดหลังเขาสามมุข จัดไว้เป็นปาร์คลำหรับขี่ม้าเล่น ที่นั่นเตียนพื้นเป็นดินทรายขาวมันดี กว้างยาวมากประมาณ ๖๐ เส้น (ประมาณ ๑ ๑/๒ ไมล์) ที่นั่นวันน้ำใหญ่กลางเดือนและปลายเดือนน้ำจึงขึ้นท่วมถึงอยู่สัก ๒ ชั่วโมง ที่นั่นไม่มีหญ้ามีแต่ต้นชะครามอยู่บางแห่งๆ ฉันได้ให้ทำนกรมทำไปสร้างสะพานศิลาทำลงมาจากจนถึงที่น้ำลึกปลายแหลมสามมุข เรือจอดถึงได้ง่ายไม่ต้องเข็นขึ้นหาดทรายลำบากเลย แต่ไม่ตืออยู่ที่หาน้ำจืดยาก มีบ่อน้ำจืดอยู่ทางแหลมเทียนห่างไปจากนั้น ได้เขาสามมุข ๒๐ เส้นเศษ (ประมาณครึ่งไมล์) หย้าที่นั่นหาได้บ้างมักก็ไม่ใคร่จะกิน เห็นจะเค็ม แต่สนามนั้นงามน่าเล่น ที่ต่างๆ ในบ้านเมืองเราจะหาสนามม้าที่เตียนเรียบร้อยเขางามอย่างนั้นก็ไม่มีใครจะมีในที่อื่นๆ วันนั้นฉันคอยจะขี่ม้าเล่นในเวลากลางคืนเดือนหงาย แต่เป็นการเคราะห์ร้ายไป วันนั้นท้องฟ้าเป็นเมฆมืดไปเสีย จนเวลาเกือบ 5 ทุ่ม (ประมาณ ๑๑ p.m.) ต้องกลับลงมาเสีย ครั้นเวลาเช้าอีกวันหนึ่งลงไปเกาะสีชัง แล้วอีกวันหนึ่งลงไปเกาะล้าน เกาะไฟ แล้วกลับมาทอดสมอนอนอยู่ที่เกาะสีชังอีก ฉันได้ส่องดูที่ต้นตาลเกาะขามใหญ่ได้ละติจุดเที่ยงวันหนึ่งเป็น $๑๓^{\circ}-๑๐'-๓''$ เหนือ ลองติจุดตะวันออกกรีนิช $๑๐๐^{\circ}-๕๘'-๓๙''$ ๖ แต่เมื่อส่องกับ Sea horizon ได้แต่ $๑๐๐^{\circ}-๕๗'-๕๕''$ ครั้งหนึ่ง $๓๔''$ ครั้งหนึ่งผิดกับ Artificial Horizon ๑ ไมล์ แต่ผิดด้วยน้อยกว่าในแผนที่กัปตันจอห์น ริชาร์ด สัก ๒ ไมล์ เพราะในแผนที่นั้นเขาว่า $๑๐๐^{\circ}-๕๐'$ ฉันกลับมาจากเกาะสีชัง วันแรม ๕ ค่ำ (วันที่ ๑๔) เวลาบ่ายโมงหนึ่ง มาถึงกรุงเวลา ๕ ทุ่ม ๕ บาท (๑๑.๓๐ p.m.) ฉันได้จัดสิ่งของมาถวายท่านแต่บ้านอ่างหินบ้าง เกาะสีชังบ้าง ครั้นเมื่อถึงกรุงแล้วชวนของขึ้นวางคนลากไปเสียบางอย่างเหลืออยู่น้อยไป ครั้นเวลาเช้าจะให้ไปถวายก็ทราบที่ท่านทูลเสด็จไปจากวังแล้วแต่ในเวลากลางคืนวันนั้น บัดนี้ฉันได้จัดสิ่งของ คือ ปลาทุเค็ม ๑,๐๐๐ ตัวได้มาแต่บ้านอ่างหิน กลอย ๕ หม้อโถ ถั่วลิสง ๕ หม้อโถ พริกแห้ง ๕ หม้อโถ เป็นของไร่เกาะสีชัง กับจัดได้ผล

อินทผลัม หาบ ๑ กระเทียมดอง ๑๐ โห้ ส้มเปลือกบาง ๑,๐๐๐ ผล กับผลพลับสด ๑๐ ผล ของ
ทางนี้กับหนังสือมอบให้ขุนเพ็ญอัคนีเป็นบุตรจมนัชายพลพินแล่น พระยาณรงค์ ขุนงอน คุมขึ้น
มาถวายแล้วขอรับพระราชทานให้ขุนเพ็ญอัคนีได้ขึ้นไปดูช่าวนางแดงอ่อน และที่เผาผลาญ เอา
รายงานมาบอกฉันด้วย

วัดที่ท่านจะทรงสร้างที่เขาแดนริมเขาโคกนั้นจะทำใหญ่เล็กเท่าไร แขนที่วัดคิดไว้อย่างไร
จะทำสิ่งใดลงก่อนในปีนี้ โปรดให้ทราบ เขียนแผนที่ลงมาด้วย ฉันจะได้คิดเงินถวาย ช่วยมาบ้างได้
สมควร

ที่นั่นก็เป็นทีเปล่า คิดสร้างของลงให้พันไฟป่าไหม้ และทำแต่ย้อมย้อมพอพระสงฆ์น้อย
น้อยรูป ฤๅชาวบ้านริมที่ที่อยู่เป็นนิตยจะรักษาได้จึงจะดี

ราชการที่กรุงเป็นสำคัญก็ไม่มี มีแต่ศุภอักษรเมืองเขมรบอกการมาว่าฝรั่งเศสเข้าติด ปาก
น้ำสมิโต ตีได้ใกล้ฉนวน ๑ ใกล้ฉนวนได้ออกไปตั้งอยู่ห่างเมือง แล้วห้ามมิให้เขมรลงไปค้าขายและ
สืบการงานต่างๆ

ที่กรุงเทพเกิดเพลิงวันแรม ๑๒ ค่ำ (วันที่ ๒๑) วันนั้นเวลา ๒ ทุ่มเศษ (๒๐.๐๐ น., ๒๐.๒๕น.)
ไหม้ที่บ้านหม่อมเจ้าโมราในกรมหมื่นไกรสรวิจิตร ไหม้กระท่อมเล็กหลังหนึ่งก็ดับเสียได้ และในวัน
แรม ๑๓ ค่ำ (วันที่ ๒๒) เมื่อคืนนี้เวลา ๒๓.๐๐ น. เกิดเพลิงไหม้ที่บ้านหลวงพิทักษ์สุเทพ ข้าราชการ
ในพระบวรราชวัง ชาวบ้านขึ้นไปตามเสด็จ ไหม้เสีย ๔ หลังคาเรือนก็ดับเสียได้

ข้าฯ ข้างสี่ประหลาดที่เมืองสุวรรณภูมินั้นดีมากฤๅน้อยเพียงใดท่านโปรดสืบถามตามคน
ที่ลงมาได้ความอย่างไรโปรดให้ทราบด้วย

วันนี้เวลาเที่ยงวัน หนูตู่กับหนูพุกเซ็นหนังสือรับสั่งที่ลงวัน ๑๙ มาส่งกับถึงมือมอญลาว
ใหญ่น้อย และพากันมาก่อนอย่างลาวมาส่งด้วย ครบตามจำนวนแล้ว และมอญที่โปรดให้จับเด็ก
เด็ก ก็ได้จับให้ถวายบ้าง ขอมทราบแล้วทุกคน ฉันทายากจะใคร่ชวนเสด็จท่านกลับมาอยู่กรุงเทพ
สัก ๓ วัน ๔ วัน ตั้งแต่ขึ้น ๑๑ หรือ ๑๒ ค่ำไป จนแรมขึ้นค้ำหนึ่ง (จากวันที่ ๓ ถึง ๗ หรือ ๘
มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๐) ฉันทจะไปดูที่ตะกาดนั้นอีก และจะไปส่องสัตว์เล่นที่ปากน้ำบางประกง
และเมืองฉะเชิงเทราด้วย ที่กรุงกลัวแต่จะเกิดเพลิง จึงจะต้องชวนเสด็จท่านมารักษา

พระราชหัตถเลขาจากพระบรมมหาราชวัง

สมเด็จพระบรมมหาราชวัง

ในวันที่ ๓๑๔๕ วันครองราชย์

มีหลักฐานชิ้นเล็กๆ อีกชิ้นที่ได้จากหอดจดหมายเหตุแห่งชาติ คือ พระราชหัตถเลขา ๒ ฉบับ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีถึงกันในปี พ.ศ.๒๔๐๒ ซึ่งทรงเขียนต้นฉบับด้วยลายพระหัตถ์เป็นภาษาอังกฤษ และมีการแปลเป็นภาษาไทยในภายหลัง พระราชหัตถเลขานี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทั้ง ๒ พระองค์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันใน ๒ ลักษณะดังนี้

๑. มีความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างอายุ (Relation within age differences) ในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระเชษฐาและพระอนุชาร่วมพระราชบิดาและพระราชมารดาเดียวกัน จึงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและผูกพันกันมาก^{๑๕๓} ซึ่งพระราชหัตถเลขาได้แสดงความรักและความผูกพันในลักษณะของพี่น้อง อาทิ

(๑) ทรงเลือกใช้ภาษาเพื่อสื่อสารระหว่างกันพิเศษกว่าที่ทรงใช้กับบุคคลอื่น ๆ ในพระราชหัตถเลขาของทั้งสองพระองค์มีเพียงคำขึ้นต้นและลงท้ายเท่านั้นที่เป็นภาษาอังกฤษปกติ แต่ในเนื้อความในพระราชหัตถเลขานั้นทั้งสองพระองค์กลับเลือกใช้เป็นการถอดเสียงไทยเป็นภาษาอังกฤษ (Romanization)^{๑๕๔} เช่น คำว่า “ช้าง” หรือคำว่า “วัด” ทรงใช้ตัวอักษรภาษาอังกฤษถอดเสียงภาษาไทยว่า “XANG” หรือ “WAT” แทนการใช้คำภาษาอังกฤษว่า “Elephant” หรือ “Temple” ซึ่งภาษาที่ทรงเลือกใช้เพื่อเขียนสื่อถึงกันนี้แตกต่างจากที่ทั้งสองพระองค์ทรงใช้ในการเขียนถึงคนอื่น กล่าวคือ ถ้าผู้รับเป็นคนไทยทั้งสองพระองค์จะใช้ภาษาไทย หากแต่เป็นชาวต่างชาติทั้งสองพระองค์จะใช้เป็นภาษาอังกฤษปกติ

(๒) เนื้อหาได้กล่าวถึงการแสดงความสัมพันธ์ที่พี่น้องมีต่อกัน โดยปกติผู้มีอาวุโสกว่าหรือพี่จะมีพฤติกรรมแสดงถึงความเมตตา เอ็นดู ช่วยเหลือแก่ผู้น้อยกว่าหรือน้อง และผู้มีอาวุโสอ่อนกว่าหรือน้องจะมีพฤติกรรมแสดงถึงความเคารพ เชื่อฟัง เกรงใจ กับพี่ ซึ่งการเนื้อหาในพระราชหัตถเลขาทั้งสองฉบับได้แสดงความสัมพันธ์ดังกล่าว อาทิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดง พระเมตตาต่อพระอนุชาด้วยการพระราชทานสิ่งของถวาย รวมถึงการที่ทั้งสองพระองค์ต่างทรงช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแจ้งความประสงค์จะทรงบริจาคทรัพย์ช่วยพระอนุชาในการสร้างวัดที่พระราชวังบ้าน

^{๑๕๓} หลักฐานเชิงประจักษ์ในเรื่องความรักและความผูกพันระหว่างพระเชษฐาและพระอนุชาที่สำคัญ คือ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหาอุปราช แต่ให้มีพระอิสริยยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ และการที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงปลื้มพระองค์ออกจากเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมือง เพื่อรักษาน้ำพระทัยด้วยเกรงว่าจะเป็นการแข่งบารมีกับสมเด็จพระเชษฐา

^{๑๕๔} ปัจจุบันยังมีการใช้การถอดเสียงจากภาษาถิ่นเป็นภาษาอังกฤษอยู่ สำหรับไทยใช้ในกรณีของคำศัพท์เฉพาะ หรือในกรณีที่ต้องการให้ชาวต่างชาติสามารถออกเสียงคำไทยได้ และนอกจากนี้ในหลายประเทศยังใช้การถอดเสียงในการสื่อสารอย่างเป็นทางการ เช่นในมาเลเซีย อินโดนีเซีย

สีทา และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเป็นพระราชธุระในการเสด็จไปทอดพระเนตรและแจ้งข่าวให้พระเชษฐาทราบเรื่องช้างพลายเผือกโทที่เจ้าเมืองสุวรรณภูมิทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเดินทางมาถึงสระบุรีในช่วงที่ทรงประทับที่พระราชวังบ้านสีทา^{๑๕๕}

(๓) **เนื้อหาที่มีลักษณะเป็นการส่วนพระองค์** กล่าวคือ ทั้งสองพระองค์ทรงเล่าเรื่องราวที่ทรงประสบให้อีกฝ่ายได้รับทราบว่า ในขณะนั้นทรงทำอะไรและมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นบ้าง ในลักษณะของการเล่าสารทุกข์สุขดิบกันเป็นการส่วนพระองค์ อาทิ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถวายพระเชษฐาถึง การเดินทางของพระองค์ การที่พระองค์และชาวบ้านบริเวณนั้นได้เริ่มต้นทำนา การเกิดโจรในพื้นที่ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถวายพระอนุชาถึง สภาพของสถานที่ที่เสด็จประพาสและกิจกรรมที่ทรงทำในการสำราญพระอิริยาบถ การเกิดเหตุการณ์เพลิงไหม้ในพระนคร

(๔) **คำล่ำท่ายในพระราชหัตถเลขา** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงท่ายพระราชหัตถเลขาถึงพระราชอนุชาว่า **“This from your majesty very affectionate brother ”** (พระราชหัตถเลขานี้จากพระบรมเชษฐาอันเป็นที่รักยิ่ง)

๒. มีความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น (Relation within class differences)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นชนชั้นกษัตริย์ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๑ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ รองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชหัตถเลขาของทั้งสองพระองค์ได้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นไว้ด้วย อาทิ

(๑) **ทรงใช้คำที่แสดงการเป็นชนชั้นกษัตริย์** ในพระราชหัตถเลขาทั้งสองพระองค์ทรงใช้คำที่แสดงถึงการเป็นพระมหากษัตริย์ของทั้งสองฝ่าย อาทิ

- **คำเจ้าหน้าที่ของพระราชหัตถเลขาแสดงตำแหน่งพระมหากษัตริย์** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำหน่ายพระราชหัตถเลขาว่า **“To His Majesty the Second King of Siam”** (ขอพระราชทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายกษัตริย์องค์ที่ ๒ ของสยาม) และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำหน่ายพระราชหัตถเลขาว่า **“To His Majesty the First King of Siam”** (ขอพระราชทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายกษัตริย์องค์ที่ ๑ ของสยาม)

^{๑๕๕} ช้างพลายเผือกโทนี้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ได้กล่าวถึงว่า จับได้ที่เขาจอมแมว แขวงขมดชบา พระรัตนวงษาเจ้าเมืองสุวรรณภูมิได้นำลงมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและมาถึงกรุงเทพในเดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๔๐๓ ทรงพระราชทานชื่อว่า พระมหาศรีเศวตวิมลวรรณ

● คำขึ้นต้นพระราชหัตถเลขาถึงกัน ทั้งสองพระองค์ใช้คำว่า “ **May it please your majesty**” (ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม) ซึ่งเป็นคำขึ้นต้นสำหรับพระมหากษัตริย์

● การลงพระนามและตำแหน่งท้ายพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงชื่อและตำแหน่งท้ายพระราชหัตถเลขาว่า “**S.P.P.M.Mongkut MRS**” (**Somdetch Phra Paramindr Maha Mongkut สมเด็จพระบรมมหาราชกุมภ**) และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงท้ายว่า “**S.P. Pawarendr ramesr , the Second King of Siam**” (ส.ป.ปวเรนทร์ กษัตริย์องค์ที่ ๒ ของสยาม)

การที่ทั้งสองพระองค์ทรงใช้คำที่แสดงถึงการเป็นพระมหากษัตริย์ของทั้งสองฝ่าย เพื่อต้องการให้เกิดคติกับอีกฝ่ายหนึ่งว่ามีสถานะเป็นพระมหากษัตริย์เหมือนกัน อย่างไรก็ตามในฐานะพระมหากษัตริย์เหมือนกันนั้น ยังมีความแตกต่างกันในเรื่องของลำดับอันแสดงถึงสถานะที่แตกต่างกัน กล่าวคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่หนึ่ง จึงมีลำดับหรือสถานะที่สูงกว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่สอง ดังนั้นความสัมพันธ์ของทั้งสองพระองค์จึงเป็นในลักษณะของผู้ใหญ่กับผู้ผู้น้อย อาทิ

(๒) ทรงใช้คำที่แสดงถึงความเป็นรองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ คำลงท้ายพระราชหัตถเลขาว่า “**Your Majesty’s most Obed t and humble servant**” (ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ) และทรงใช้สรรพนาม แทนพระองค์เองว่า “**กระหม่อมฉัน**” ซึ่งเป็นการใช้คำในกรณีที่อีกฝ่ายหนึ่งมีฐานะสูงกว่า เพื่อแสดงว่าทรงเป็นรองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้สรรพนามระหว่างกันว่า “**ฉันกับท่าน**”

(๓) เนื้อหาในพระราชหัตถเลขาแสดงว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นรอง จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ พระองค์ต้องกราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเสด็จไปประทับที่พระราชวังบ้านสีทา และในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จแปรพระราชฐานได้โปรดเกล้าฯให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากพระราชวังบ้านสีทามายังพระนครเพื่อมอบพระราชอำนาจในการรักษาพระนครแทนพระองค์

ดังนั้นจากพระราชหัตถเลขาทั้งสองฉบับจึงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองพระองค์ใน ๒ ลักษณะร่วมกัน คือ ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ที่แสดงถึงความรักและความผูกพันระหว่างพี่กับน้อง และความสัมพันธ์ในทางสังคมระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ผู้น้อย โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีฐานะเป็นที่สองรองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ ๔

สถานที่เกี่ยวเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรียบเรียงโดย สุจิตรา สันธนาภรณ์

ปัจจุบันยังมีสถานที่และสิ่งของเกี่ยวเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งพระราชวัง พิพิธภัณฑน์ วัด สถานที่เทิดพระเกียรติพระองค์ท่าน ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เพื่อให้พวกเราอนุชนรุ่นหลังได้เดินทางไปเยี่ยมชมนและศึกษาเรียนรู้เรื่องราวและพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระองค์ท่าน รวมทั้งประวัติศาสตร์สยามในยุครัตนโกสินทร์ ตอนต้น

พิพิธภัณฑ์พระปิ่นเกล้า จังหวัดเชียงใหม่

พิพิธภัณฑ์สมเด็จพระปิ่นเกล้าจัดแสดง พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งปืนใหญ่โบราณ เพื่อเป็นเผยแพร่พระเกียรติคุณที่ทรงเป็นองค์พระบิดาของทหารปืนใหญ่ โดยทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับบัญชาทหารปืนใหญ่ จัดตั้งหน่วยทหารปืนใหญ่ประจำการ พระบวรราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่สมัยใหม่เป็นครั้งแรก และเป็นแม่กองหัตถ์ยิงปืนใหญ่

ที่อยู่ : ภายในค่ายทหารปืนใหญ่พระปิ่นเกล้า ๑๖๓ หมู่ ๘ บ้านชะเอียง ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ข้อมูลเพิ่มเติมและเยี่ยมชม : (๐๕๓) ๑๑๓๓๖๖ หรือ www.artillery7.net

พระราชวังสีทา จังหวัดสระบุรี

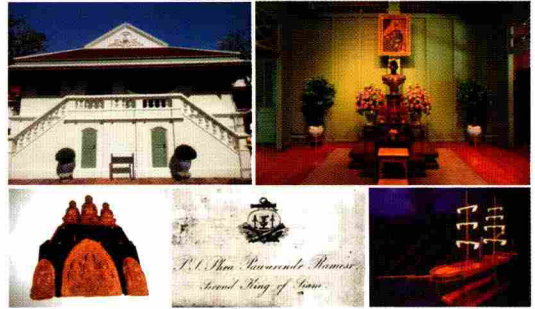
พระราชวังสีทาพระราชวังสีทา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ทรงโปรดแปรพระราชทานเป็นประจำทุกปี เพื่อทรงตบแต่งบ้อมปราการ ฝึกกำลังพลและรักษาพระอาการประชวร พระราชวังมีสถาปัตยกรรมแบบลาวเป็นหลัก ปัจจุบันกรมศิลปากรขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน บุรณะสถานที่อันเคยเป็นที่ตั้งของพระราชวัง และตั้งศาลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้น สำหรับพระพุทธรูปโบราณที่ขุดพบในพระอารามน้อยในพระราชวังปัจจุบันประดิษฐานที่วัดสองคอนใต้

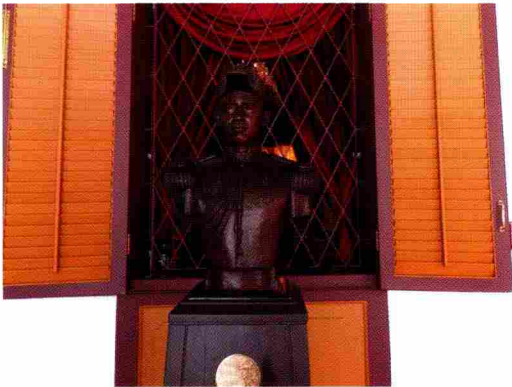
ที่อยู่ : ตำบลสองคอน อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี ข้อมูลเพิ่มเติมและเยี่ยมชม : (๐๓๖) ๒๔๕ ๓๕๗ หรือ www.songkon.go.th

พระราชวังเดิม กรุงเทพมหานคร

พิพิธภัณฑสถานสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งอยู่ชั้นสอง อาคารเก็บสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายในพระราชวังเดิม (พระราชวังกรุงธนบุรี) ซึ่งเป็นสถานที่ซึ่งพระองค์ท่านประสูติและเคยประทับก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ ภายในจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจด้านการทหาร พระอัจฉริยภาพด้านการทหาร การช่าง ฯลฯ รวมทั้งจัดแสดงพระเครื่องส่วนพระองค์ พระบรรนามภิไธยบัตร พระราชหัตถเลขาแบบจำลอง เรืออาสาตริศ และเรือยงยศโยชณิยาที่ทรงสร้าง

ที่อยู่ : อาคารเก็บสมเด็จพระปิ่นเกล้า พระราชวังเดิม ภายในกองบัญชาการกองทัพเรือ ถนนอรุณอมรินทร์ แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
ข้อมูลเพิ่มเติมและเยี่ยมชม : ๐๒ ๔๗๕ ๔๑๑๗ หรือ www.wangdermpalace.org

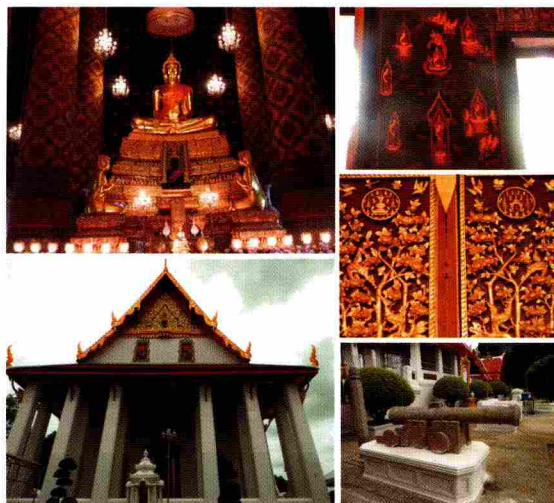

ที่อยู่ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ถนนหน้าพระธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
ข้อมูลเพิ่มเติมและเยี่ยมชม : ๐๒ ๒๒๔ ๑๔๐๒ หรือ facebook : National museum bangkok

พระราชวังบวรสถานมงคล กรุงเทพมหานคร

พิพิธภัณฑสถานสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งอยู่ในพระที่นั่งอิศเรศราชสรรค์ ภายในพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นพระราชวังที่ประทับในคราวที่เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๔ และเมื่อมีชาวต่างชาติเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับโปรดต้อนรับและเลี้ยงรับรอง พระตำหนักแห่งนี้ โดยชั้นบนเป็นห้องทรงพระอักษรจัดแสดงหนังสือพระราชนิพนธ์ของพระองค์ท่าน เช่น พระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ วรรณกรรม พระราชหัตถเลขาตลอดจนหนังสือที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ท่าน ห้องโถง ห้องพระบรรทม และชั้นล่างจัดแสดง “นิทรรศการพระปิ่นเกล้าฯของชาวสยามพระมหากษัตริย์องค์ที่สองผู้สร้างสิ่งใหม่ในสยาม” แสดงถึงพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ของพระองค์ท่าน นวัตกรรมที่ทรงสร้างขึ้น อาทิ เรือกลไฟ ลำแรกของสยามที่ทรงสร้างขึ้น ขนาดทุ้มเหล็กที่ทรงประดิษฐ์ขึ้น

วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

ที่อยู่ : แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
 ข้อมูลเพิ่มเติมและเยี่ยมชม : ๐๒ ๘๙๑ ๑๑๑๓ หรือ
www.wathong.com

วัดหงส์รัตนารามฯ เป็นวัดโบราณที่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีแลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ อัญเชิญพระแสนพระพุทธรูปโบราณมาประดิษฐานที่พระอุโบสถวัดหงส์รัตนารามฯ โดยมีพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ที่ประสูติพระอุโบสถด้วย ปัจจุบันวัดอยู่ระหว่างการก่อสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ วัดหงส์รัตนาราม

วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

วัดโมลีโลกยารามเป็นวัดโบราณ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรส อาทิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จมาทรงศึกษาอักษรสมัยเบื้องต้นกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) อดีตเจ้าอาวาสวัดโมลีฯ ด้วย พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงโปรดฯ ให้ริ้วพระตำหนักแดงที่ประทับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี สมเด็จพระจอมเกล้าฯ และสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เมื่อทรงพระเยาว์มาสร้างถวายเป็นกุฏิเจ้าอาวาสวัดโมลีฯ ด้วย ปัจจุบันพระตำหนักแดงดังกล่าวอยู่ที่วัดเชลมาภิตาราม

ที่อยู่ : ถนนอรุณอมรินทร์ แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
 ข้อมูลเพิ่มเติมและเยี่ยมชม : ๐๒ ๔๗๒ ๘๑๔๗ หรือ www.watmoli.org

ที่อยู่ : ถนนราชวิถี แขวงวชิระพยาบาล
เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร
ข้อมูลเพิ่มเติมและเยี่ยมชม : ๐๒ ๒๔๑ ๓๑๑๙ .

วัดราชผาติการาม กรุงเทพมหานคร

วัดราชผาติการามฯ เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ทดแทนเดิมที่ถูกญวนทหารปืนใหญ่ที่อยู่กับพระองค์ท่านหรืออิฐวัดมาสร้างบ้านเรือน โดยทรงสร้างพระอุโบสถเป็นศิลปะฉนวนและฝรั่ง และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ โปรดให้อัญเชิญหลวงพ่อบุญพระพุทธรูปโบราณมาประดิษฐานเป็นพระประธาน ปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชทรัพย์ให้ปฏิสังขรณ์วัดทั้งพระอาราม พร้อมนี้ได้ทำจิตรกรรมเรื่องพระมหาชนกเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติด้วย

วัดศรีสุदारามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

วัดศรีสุदारามฯ เป็นวัดโบราณ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงสถาปนาพระอุโบสถขึ้นใหม่ โดยมีพระราชลัญจกรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่ประตูประอุโบสถ และพระราชลัญจกรพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ที่หน้าบันพระวิหารด้วย

ที่อยู่ : ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
ข้อมูลเพิ่มเติมและเยี่ยมชม : ๐๒ ๘๘๒ ๓๑๕๓.

**พระบรมราชานุสาวรีย์ ณ โรงพยาบาล
สมเด็จพระปิ่นเกล้า กรุงเทพมหานคร**

ที่อยู่ : โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า
ถนนสมเด็จพระเจ้าตากสิน แขวงบुकคโล
เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร
ข้อมูลเพิ่มเติม : ๐๒ ๔๖๐ ๐๐๐๐

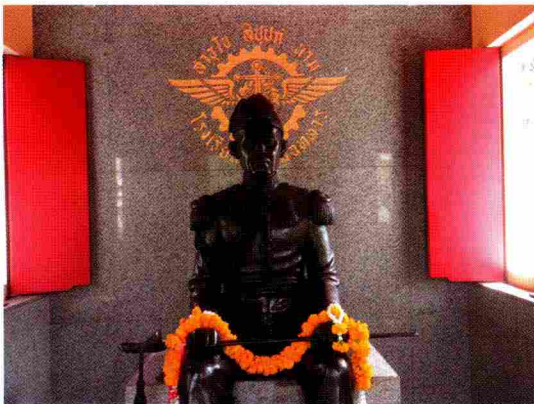
**พระบรมราชานุสาวรีย์ ณ โรงละครแห่ง
ชาติ กรุงเทพมหานคร**

ที่อยู่ : โรงละครแห่งชาติ ถนนหน้าพระธาตุ
แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
ข้อมูลเพิ่มเติม : ๐๒ ๒๒๔ ๑๔๐๒

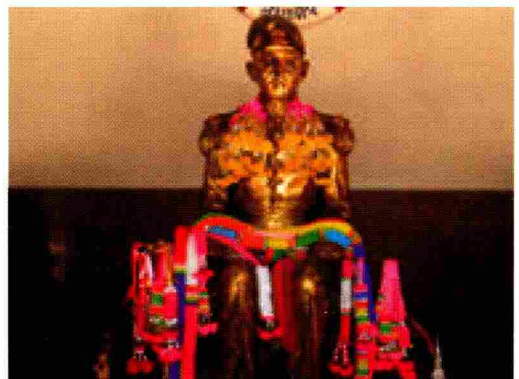
**พระบรมราชานุสาวรีย์
ณ โรงเรียนช่างฝีมือทหารกรุงเทพมหานคร**

ที่อยู่ : โรงเรียนช่างฝีมือทหาร ซอยพลโยธิน ๓๐
แขวงจันทระเกษม เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร
ข้อมูลเพิ่มเติม : โทร ๐๒ ๕๑๑ ๐๑๑๗.

**พระบรมราชานุสาวรีย์ ณ เขาคินซอน
จังหวัดฉะเชิงเทรา**

ที่อยู่ : ใกล้กับโครงการพระราชดำริเขาคินซอนและสวน
รุกขชาติสมเด็จพระปิ่นเกล้า ทางหลวง 304
ตำบลเขาคินซอน อำเภอนวมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

รายชื่อผู้วางพวงมาลาถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ โรงละครแห่งชาติ ในวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๕๘

๑๑๑๑๑๑๑
ภาครัฐ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	กระทรวงวัฒนธรรม
กรมศิลปากร	กรมการศาสนา
สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์	วิทยาลัยนาฏศิลป์
กลุ่มนาฏศิลป์	สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
กองบัญชาการกองทัพไทย	กองทัพบก
กองทัพเรือ	กองทัพอากาศ
กองเรือยุทธการ	กรมสวัสดิการทหารเรือ
กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์	สมาคมแม่บ้านทหารบก
สมาคมภริยาทหารเรือ	สมาคมแม่บ้านทหารอากาศ
เนติบัณฑิตยสภา	อบต.สองคอน อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี

ชมรม/สมาคม

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
มูลนิธิสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
พลตำรวจเอก/พลเอกประमाण อติเรกสาร ชมรมพัฒนาครูเพื่อส่งเสริมการศึกษาและวัฒนธรรม

ราชสกุล

ราชสกุลหัตถินทร	ราชสกุลพรหมเมศ
ราชสกุลจรัญโรจน์	ราชสกุลนวัติน
ราชสกุลวรวิฑู	ราชสกุลกาญจนะวิชัย
ราชสกุลนันทวัน	ราชสกุลสุทัศน์
ราชสกุลรัชนี	ราชสกุลสายสนั่น
ราชสกุลกัลยาณวงศ์	ราชสกุลวิสุทธิ
มล.วันชัย นวัติน และครอบครัว	พันโทจู่เจษฎ์-ชนกสุตา สุบรรณรักษ์ (สายสนั่น)
มล.ประสพชัย-จิราภรณ์ สายสนั่น	
ประจิต-ม.ล.อุไรรัตน์ ธนศักดิ์ (สายสนั่น) ดร.จิตกมล ธนศักดิ์	

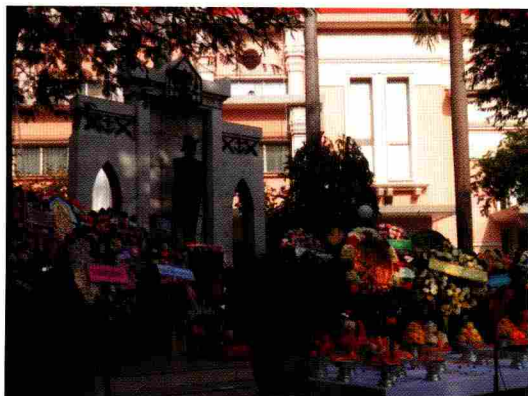
ข้าราชการบริพาร

ศ.นพ.สมัค พุกกะณะเสน และครอบครัว
ท่านุ-ลาวัณย์ หวังหลี่
วิไล หวังหลี่
ม.ร.ว.วิมลลา พิสุทธิพร และครอบครัว
เทพเนรมิตสถาน
ข้าราชการบริพารบ้านเศรษฐศิริ
บริษัท อาคารต้นสัก จำกัด
บริษัท จุฑานาวี จำกัด (มหาชน)
ร.ต.รัตนชัย และครอบครัว
ครอบครัวสันธนาภรณ์

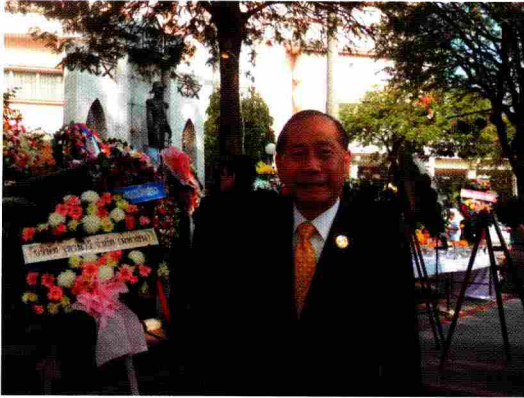
ข้าราชการบริพารบ้านซอยทองหล่อ
วีระ-อรนุช โอสถานนท์
ครอบครัว พล.ร.ต.หลวงสุวิชานแพทย์ รน.
อัจฉรา ธาณะพงษ์
ครอบครัวกอบบุญมา
บ้านเสนานิคม 1
วิวัฒน์-กัลยา อิทธิรัตนโกมล
ปิ่นเกล้าทันตแพทย์
พ.ท.สัมพันธ์ บุคยพงษ์ชัย - ประยูรศักดิ์ ฉิมช้าง

ภาพพิธีวางพวงมาลาถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงละครแห่งชาติ
ในวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๕๘ โดย ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมกับกรมศิลปากร

**ภาพกิจกรรมของชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว**

กฐินสามัคคีโดยชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งมีคุณอารยา โภคศิริ เป็นประธาน ณ วัดม่วงแค บางรัก กรุงเทพมหานคร
ในวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

เพื่อการบูรณะพระอุโบสถ สมทบกองทุนเพื่อการศึกษาพระภิกษุสงฆ์วัดม่วงแค
และพัฒนาห้องสมุด

**ภาพกิจกรรมเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.๒๕๕๘
ของหน่วยงานต่างๆ**

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มอบพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้กับกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๕๘ เพื่อประดิษฐาน ณ พระที่นั่งอัครราชานุสรณ์ ในพระบรมราชวัง (พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร)

วัดหงส์รัตนาราม กรุงเทพมหานคร

ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวร่วมเป็นเจ้าภาพเทศน์มหาชาติ วัดหงส์รัตนาราม ระหว่างวันที่ ๓-๔ ตุลาคม ๒๕๕๘ รายได้สมทบทุนสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า กรุงเทพมหานคร

โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้าได้จัดพิธีวางพวงมาลาถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๕๘ ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า กรุงเทพมหานคร

ค่ายทหารปืนใหญ่พระปิ่นเกล้า จังหวัดเชียงใหม่

ค่ายทหารปืนใหญ่พระปิ่นเกล้าได้จัดพิธีวางพวงมาลาถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๕๘ ณ ค่ายทหารปืนใหญ่พระปิ่นเกล้า จังหวัดเชียงใหม่

บรรณานุกรม

หนังสือ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
ชุมนุมพระราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร : สำนัก
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร , ๒๕๔๘.

_____ . รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานเฉลิมฉลองพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , ๒๕๔๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ , พิมพ์ครั้งที่ ๓๔ .กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา . ๒๕๕๐.

_____ . เจ้านายพระชั้นชายในพระราชวงศ์จักรี.

(กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ , ๒๕๓๐)

_____ . ประชุมหนังสือเก่า ภาคที่ ๑-๒ . กรุงเทพมหานคร:
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร , ๒๕๕๒ .

ถนอม นพวรรณ . พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันทวนิชย์ , ๒๕๓๔และ ๒๕๔๐.

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓.กรุงเทพมหานคร :
กรมศิลปากร , ๒๕๓๘.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาล
ที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร : ศิลปากร , ๒๕๔๘ .

นริศรานูวัตติวงศ์ , สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา ฯ และ ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระ กรมพระยา
ฯ . สำนัสนมเด็จพระ

เล่มที่ ๖ และเล่มที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานู
วัตติวงศ์

มูลนิธิสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และองค์การค้ำของคุรุสภา . ๒๕๓๘.

นลินี ตันภูวนิตย์ . หลักการวิจัยทางสังคม . กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๔๘.

บุษบา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา . พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ รัชกาลที่ ๔ .
กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี

บดินทรไพศาลโสภณ , พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง . ความทรงจำของพระเจ้าบรมวงศ์
เธอกรมหลวง

บดินทรไพศาลโสภณ . นนทบุรี : สำนักพิมพ์ต้นฉบับ , ๒๕๕๒.

พิทยาลงกรณ์ , พระราชวงศ์เธอกรมหมื่น . สามกรุง . กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา ,
๒๕๐๕ .

แพทย์ทหารเรือ,กรม . เทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว .
กรุงเทพมหานคร :กรมแพทย์

ทหารเรือ , ๒๕๔๗ .

เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สำนัก. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย . กรุงเทพมหานคร : ศิริมิตร
การพิมพ์ , ๒๕๒๓ .

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ .จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศา
นวงศ์กรุง

รัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ และ ๒. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่
ระลึกและจดหมายเหตุ

เหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช .

๒๕๔๕

สมบัติ พลายน้อย . พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ฐานบุ๊คส์ . ๒๕๕๔

_____ . พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า . พิมพ์ครั้งที่
๔ . กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มติชน , ๒๕๔๕.

สเทือน ศุภโสภณ . พระปิ่นเกล้าเจ้ากรุงสยาม .กรุงเทพมหานคร : บ.วัชรินทร์การพิมพ์
จก. ,๒๕๔๔.

สุนิสา มั่นคง . โบราณสถานวังสีทา . กรุงเทพมหานคร , ๒๕๔๗

สำนักพระราชวัง . พระบรมมหาราชวัง . กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์ , ๒๕๔๗

อนุรักษ์โบราณสถานในพระราชวังเดิม, มูลนิธิ. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทรา
เมศมหิศเรศ

รังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร.

_____ . พระราชวังเดิม (พระราชวังกรุงธนบุรี) . กรุงเทพมหานคร : อักษร
สัมพันธ์ , ๒๕๔๓.

อรุณ สันธนาภรณ์ . พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม
๒๕๔๙.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันวานิชย์ . ๒๕๔๙.

อำพัน ตันทวรรณนะ , พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์
พระปิ่นเกล้า

เจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันวานิชย์ , ๒๕๑๑

_____ . พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗
มกราคม ๒๕๒๙ .

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จันวานิชย์ , ๒๕๒๙ .

_____ . พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเร
ศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้า

เจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร : จันวานิชย์ , ๒๕๑๒.

_____ . พระราชนิพนธ์ตำราป็นใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปวงเรนท
ราเมศ มหิศเรศ

รังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พานิชคุภผล , ๒๕๐๕ .

อภิรักษ์ณี เกษมผลกุล . ประวัติวัดศรีสุदारามและพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดา
รักษ์ : เรื่อง

เล่าจากเอกสารประวัติศาสตร์ . กรุงเทพมหานคร : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
. ๒๕๕๒ .

หนังสือแปล

จอห์น เบาว์ริง , เซอร์. ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม (The Kingdom and People of Siam) . แปลโดย ชาญ

วิทย์ เกษตรศิริ . กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , ๒๕๔๗.

เฟรเดอริค อาร์เธอร์ นิล . ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะชาวต่างประเทศ (Narrative of a Residence in Siam) . แปลโดย เรือเอกหญิง ลินจง สุวรรณโกศล . กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๒๕.

มาริโอ โคเซนซา. บันทึกรายวันของเทาชินด์ แฮร์ริส (The Complete Journal of Townsend Harris ,First American Consul and Minister to Japan . แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ . กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๑๕.

มัลคอล์ม สมิธ . หมอฝรั่งในวังสยาม . แปลโดย พิมาน แจ่มจรัส . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว , ๒๕๕๑.

วิลเลียม แอล บรัดเลย์ . สยามแต่ปางก่อน ๓๕ ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์ . แปลโดย ศรีเทพ กุสุมาและศรีลักษณ์ สง่าเมือง , พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน , ๒๕๔๗ .

บทความจากหนังสือ

คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์ . บันทึกรายวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม (Journal of a Residence in Siam . แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราคักดี . ใน เรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๑ . กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร , ๒๕๓๗ .

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ . “ ปฐมวงศ์.” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนากิเชก เล่ม ๔. น.๑๗-๔๔. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ดี ปี บรัดเลย์ . “ จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม ” . แปลโดย ป่วน อินทวงศ์ ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๑ . กรุงเทพมหานคร : องค์การข้าของคุรุสภา , ๒๕๐๘.

ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา . “ ตำนานวังหน้า ” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนากิเชก เล่ม ๔. น.๔๕-๑๗๕. กรุงเทพมหานคร : กอง

วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

“ตำนานวังเก่า” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับ
 กาญจนานิกษ์ เล่ม ๕. น.๓๒๕-๔๑๘. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและ
 ประวัติศาสตร์ ตาบทิพย์ จามรมาน . “ราชสกุล ณ อยุธยา และนามสกุลพระราชทาน
 .” ใน พระบรมราชจักรีวงศ์ .

น.๑๑๑-๑๔๐ . สำนักราชเลขาธิการ . ๒๕๕๒.

อเล็กซานเดอร์ อังรี มูโอด์ . “การเดินทางสู่อินโดจีน ตอนประเทศสยาม (Travels in the
 Central Parts of Indo China (Siam) , Combodia and Laos.” แปลโดย
 ศกุนรัตน์ ธาราคักดี . ใน รวมเรื่องแปล
 หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๓ .กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร ,
 ๒๕๓๘

หนังสือต่างประเทศ

Dan Beach Bradley . Abstract of the journal of Rev. dan Beach Bradley
 medical missionary in siam 1835-1873 Published by rev.dan f. Bradley
 printed in the multigraph department of pilgrim church,
 Cleveland. Ohio

เอกสารอื่นๆ

พระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึงเซอร์จอห์น เบาริง
 ลงวันที่ ๔ เมษายน ค.ศ.๑๘๕๕

พระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึงเซอร์จอห์น เบาริง
 ลงวันที่ ๑๖ เมษายน ค.ศ.๑๘๕๖

พระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึงเซอร์จอห์น เบาริง
 ลงวันที่ ๑๖ มิถุนายน ค.ศ.๑๘๕๗

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอังกฤษ แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)
 จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอเมริกา แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)
 จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศฝรั่งเศส แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศเดนมาร์ก แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศเยอรมัน แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศโปรตุเกส แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศนอร์เวย์ แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศปรอยซิน แล ประเทศสยาม (ไมโครฟิล์ม)

จากหอจดหมายเหตุ

สานิตย์ เพชรกาฬ . “ บทบาทและพระบวรราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว .”

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๒๒ .

พิมพ์ที่ บริษัท จันวานิชย์ ซีเคียวริตี้ พรินท์ติ้ง จำกัด

อาคารกองบุญมา ๖๙๙ ถนนสีลม กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐ โทร. (๖๖๒) ๖๓๕-๓๓๕๕

นายมารชัย กองบุญมา เป็นผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา

